

Міністерство внутрішніх справ
Львівський державний університет внутрішніх справ

На правах рукопису

Охотницька Наталія Володимирівна

УД К 342.565[1991/2012]

**«Становлення судової системи України (1991-2012 р.р.): історико-
правовий аспект»**

12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

Дисертація на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Науковий керівник
Паньонко І. М.
кандидат юридичних наук,
доцент

Львів – 2015

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	3
ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. СТАН РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА	
ДЖЕРЕЛ.....	10
1.1. Історіографія та стан дослідження судової системи України	10
1.2. Історико-правові передумови утворення судової системи України	22
Висновки до розділу 1	60
РОЗДІЛ 2. ПРИНЦИПИ ТА ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ	
СУДОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ.....	62
2.1. Принципи побудови судової системи.....	62
2.2. Структура судової системи.....	86
2.3. Організація та функціонування судової системи	114
Висновки до розділу 2	135
РОЗДІЛ 3. СУДОВА СИСТЕМА В МЕХАНІЗМІ ЗАХИСТУ ПРАВ І	
СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА	137
3.1. Захист прав і свобод людини та громадянина – основна функція судової системи України.....	137
3.2. Компетенція і порядок здійснення судом судочинства.....	143
3.3. Проблеми подальшого реформування судової системи у сучасних умовах	161
Висновки до розділу 3	180
ВИСНОВКИ.....	182
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	188

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

- АРК – Автономна Республіка Крим
- ВАСУ – Вищий адміністративний суд України
- ВГСУ – Вищий господарський суд України
- ВРЮ – Вища рада юстиції
- ВССУ – Вищий спеціалізований суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ
- ВСУ – Верховний Суд України
- ГПК України – Господарський процесуальний кодекс України 1991 р.
- ДСА України – Державна судова адміністрація України
- ЄС – Європейський Союз
- КАС – Кодекс адміністративного судочинства України 2005 р.
- КК України – Кримінальний кодекс України 2001 р.
- Конвенція – Конвенція про захист прав і основоположних свобод людини 1950 р.
- Концепція реформи 1992 р. – Концепція судово-правової реформи, схвалена постановою верховної Ради України 28.04.1992 р.
- Концепція – Концепція вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів 2006 р.
- КПК – Кримінально-процесуальний кодекс України 1961 р.
- новий КПК – Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 р.
- КСУ – Конституційний Суд України
- ЦПК України – Цивільний процесуальний кодекс України 2004 р.

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Із початком утворення молодого держави України постало питання щодо побудови нової судової системи. Початок цього процесу було покладено прийняттям Верховною Радою України в липні 1990 р. Декларації про державний суверенітет України і проголошенням нею принципу поділу державної влади на законодавчу, виконавчу та судову. Політичні події, що відбулися в СРСР у серпні 1991 р., прискорили процес здобуття незалежності Українською РСР, наслідком яких стало ухвалення Верховною Радою України 24 серпня 1991 р. Акту проголошення незалежності. У розвиток цього у Законі України «Про правонаступництво України» визначалося, що суди та арбітражні суди, сформовані на підставі Конституції (Основного Закону) Української РСР, повинні діяти в Україні до створення судів та арбітражних судів на підставі нової Конституції України.

Судова система в Україні від моменту набуття державою незалежності фактично перебуває у стані постійного реформування. Зазвичай, кожен реформаторський захід у цій сфері запроваджується під гаслами забезпечення незалежності судової влади, наближення національної судової системи та судочинства до міжнародних та європейських норм і стандартів. Так, Концепцією судово-правової реформи 1992 р. передбачалося насамперед «гарантувати самостійність і незалежність судових органів від впливу законодавчої і виконавчої влади», а також – «реалізувати демократичні ідеї правосуддя, вироблені світовою практикою і наукою». В 2006 р. Указом Президента України затверджена Концепція вдосконалення судочинства для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів. Нарешті, Закон «Про судоустрій і статус суддів», який став базовим у судовій реформі 2010 р., прийнято для «реформування системи судочинства відповідно до міжнародних стандартів».

Питання, пов'язані зі становленням та розвитком судової системи, досліджували такі науковці: В. Бігун, В. Бойко, А. Борко, В. Бринцев, О. Бурак, В. Висоцький, В. Городовенко, Т. Дрягіна, Р. Ігонін, С. Ківалов, В. Коваль,

Р. Куйбіда, В. Маляренко, І. Марочкін, М. Мельник, У. Мірінович, В. Молдован, Л. Москвич, І. Назаров, С. Нечипорук, В. Нор, С. Обрусна, В. Овчаренко, В. Погорілко, С. Прилуцький, П. Рабінович, А. Селіванов, В. Сердюк, Н. Сибільова, Т. Струс-Духнич та інші. Проте, не дивлячись на таку зацікавленість з боку науковців, в Україні відсутні дослідження, присвячені становленню та розвитку судової системи України (1991-2012 р.).

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційної роботи безпосередньо пов'язана з правовими аспектами науково-дослідних напрямів «Проблеми реформування правової системи України» (державний реєстраційний номер 0109U007853) і «Філософсько-правові та теоретико-історичні проблеми державотворення та правотворення в Україні» (державний реєстраційний номер 0109U007855) Львівського державного університету внутрішніх справ.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є комплексний історико-правовий аналіз особливостей становлення та розвитку судової системи України у період з 1991 року по 2012 рік.

Завдання дисертаційної роботи сформульовані відповідно до поставленої мети і полягають у наступному:

- проаналізувати історіографію дослідження судової системи України
- сформулювати визначення поняття «судова система»;
- розглянути історико-правові передумови утворення судової системи України;
- визначити поняття та систему принципів побудови судової системи та проаналізувати можливість доповнення цієї системи новими принципами;
- охарактеризувати структуру судової системи та особливості її зміни протягом 1991-2012 років;
- висвітлити особливості організації судової системи в Україні;
- проаналізувати захист прав і свобод людини та громадянина як основну функцію сучасної судової системи України;

- розглянути особливості компетенції і порядку здійснення судом судочинства;
- дослідити проблеми подальшого реформування судової системи у сучасних умовах;
- сформулювати конкретні пропозиції щодо вдосконалення законодавства, яке стосується судової системи.

Об'єктом дослідження виступають суспільні відносини, що складаються в процесі організації та функціонування судової системи в Україні.

Предмет дослідження: наукові погляди щодо організації та функціонування судової системи України протягом 1991-2012 років, а також законодавство і судова практика, що регулюють ці питання.

Методи дослідження. Відповідно до мети та завдань дослідження, в дисертації використано систему методів пізнання. Застосування цих методів зумовлено використанням системного підходу, що дає змогу досліджувати проблеми в єдності їх соціального змісту та форми.

На всіх етапах дисертаційного дослідження використовувалися загальні методи наукового пізнання (діалектичний, спостереження, порівняння, абстрагування, аналіз і синтез, індукція і дедукція, узагальнення, сходження від абстрактного до конкретного). Метод аналізу і синтезу, а також порівняльний метод були використані для дослідження історіографії судової системи сучасної України. Історичний та історико-правовий – використовувались при дослідженні становлення та розвитку судової системи на теренах України (підрозділ 1.3). За допомогою формального, системно-структурного, формально-юридичного проаналізовано поняття і систему принципів побудови судової влади в Україні (підрозділ 2.1.).

Системний, спеціально-юридичний, функціональний, здебільшого використовувались за розгляду питань щодо принципів побудови судової системи та основних положень її функціонування (розділ 2, підрозділ 3.1.).

Статистичний метод та метод моделювання здебільшого використовувались при розгляді проблем подальшого реформування судової системи у сучасних умовах (підрозділ 3.1.).

При підготовці висновків до розділів та загальних висновків були використані методи узагальнення та прогнозування.

Емпіричну основу дослідження складають статистичні дані, періодичні видання, в яких міститься інформація з питань організації і функціонування судової системи України.

Науково-теоретичну основу дослідження становлять наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених у галузі історії держави і права, цивільного процесу, кримінального процесу, адміністративного процесу, конституційного права, інших галузей знань.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що у рамках зазначеної роботи комплексно досліджено особливості становлення і розвитку судової системи України з 1991 року до 2012 року. На підставі результатів дослідження, нами особисто сформульовані та обґрунтовані наукові положення, висновки та пропозиції, які характеризуються тим чи іншим ступенем новизни:

вперше:

- проаналізовано історіографію дослідження судової системи України;
- уточнено визначення судової системи, під якою слід розуміти сукупність усіх судів, що організовані та функціонують відповідно до законодавства і засад судової влади та здійснюють правосуддя з метою захисту прав, свобод, інтересів людини, юридичних осіб та держави;
- визначено важливість принципів побудови судової системи серед принципів правосуддя;
- запропоновано до принципів судової системи, крім традиційних принципів (територіальності, спеціалізації, інстанційності) відносити наступні принципи: інтеграційності, міжнародності та етнічності;

удосконалено:

– дефініцію поняття принципів побудови судової системи, під якими пропонується розуміти історично-сформовані основні засади судової влади, що відображають вимоги щодо побудови ефективної судової системи;

– критерії класифікації принципів побудови судової системи;

– пропозиції щодо запровадження інституту конституційної скарги;

набули подальшого розвитку:

– наукові погляди щодо захисту прав і свобод людини та громадянина як основної функції судової системи України;

– обґрунтування вдосконалення судової системи України відповідно до міжнародних та європейських стандартів.

Практичне значення одержаних результатів. Результати наукових досліджень, сформульовані у висновках та рекомендаціях, можуть бути використані:

– у навчальному процесі вищих навчальних закладів під час викладання таких дисциплін, як «Історія держави і права України», «Теорія держави та права», «Конституційне право України», «Судові і правоохоронні органи», та під час підготовки відповідних підручників, навчальних посібників та навчально-методичної літератури з цих предметів. Крім того, на основі зібраного матеріалу, може бути розроблений спецкурс для студентів юридичних факультетів вищих навчальних закладів – «Розвиток судової системи України». Матеріали дисертаційної роботи впроваджені в навчальний процес Львівського державного університету внутрішніх справ (*Акт впровадження від 24 листопада 2014 р.*);

– у законотворчій діяльності висловлені пропозиції можуть використовуватись при вдосконаленні судового законодавства;

– у правовиховній сфері – з метою підвищення правосвідомості громадян щодо розуміння ролі та значення судової системи як гаранта прав людини.

Апробація результатів дисертації. Одержані здобувачем у процесі дослідження висновки, узагальнення і пропозиції оприлюднювалися на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях:

«Перспективи розвитку і актуальні проблеми України та країн світу» (м. Львів, 2012 р.), «Державотворення та правотворення в Україні: проблеми та перспективи розвитку» (м. Львів, 2013 р.), «Захист прав і свобод людини і громадянина в умовах формування правової держави» (м. Львів, 2013 р.), «Сучасні тенденції розбудови правової держави в Україні» (м. Житомир, 2014 р.), «Філософські, теоретичні та методологічні проблеми юридичної науки в умовах євроінтеграції України» (м. Львів, 2014 р.) (тези опубліковані).

Публікації. Основні теоретичні положення, висновки, рекомендації і пропозиції, що сформульовані у дисертації, знайшли відображення в 5 статтях, з яких 4 у фахових наукових виданнях України, 1 стаття у зарубіжному науковому та у 5 тезах доповідей. Усі наукові праці, в яких відображено основні положення роботи, написані без співавторів.

Структура дисертації визначена метою, завданнями, предметом та логікою дослідження і складається зі вступу, трьох розділів, до складу котрих входить 8 підрозділів, висновків, списку використаних джерел, який налічує 237 найменувань. Загальний обсяг дисертації становить 212 сторінок, з них основний текст – 187 сторінок.

РОЗДІЛ 1 СТАН РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ ТА ХАРАКТЕРИСТИКА ДЖЕРЕЛ

1.1. Історіографія та стан дослідження судової системи України

Історіографічною основою дисертації є дослідження українських та зарубіжних науковців. Враховуючи, що хронологічні рамки цього дослідження становлять 1991-2012 роки, то, зрозуміло, це питання досліджували і досліджують лише сучасні науковці.

Найвагоміший внесок у дослідженні судової системи сучасної України зробили автори дисертаційних досліджень та монографії. Зокрема, значний внесок у розвиток уявлень про вітчизняну судову систему зробив авторитетний український правознавець В. Назаров. Після захисту дисертації «Правовий статус Вищої ради юстиції» [143] у 2005 р., науковець впевнено досліджує проблеми судової системи України внаслідок чого автором друкуються наукові статті в періодичних виданнях та монографічні дослідження («Принципи побудови судової системи» 2009 р. [141], «Судові системи країн Європейського Союзу та України: генезис та порівняння» [142]). Особливо важливими для нашого дослідження є зазначені монографії. Зокрема, в першій монографії досліджено природу принципів побудови судової системи, обґрунтовано системність та проаналізовано їхній зміст, значення та обсяг нормативного закріплення кожного принципу в законодавстві України. У цій монографії також розглянуто міжнародні норми, які закріплюють загальні положення щодо побудови національних судових систем і організації роботи судових органів.

Порівняно з першою монографією друга монографія була видана вже після прийняття нового Закону України «Про судоустрій і статус суддів». У ній, відповідно автор, врахував положення цього важливого нормативно-правового акту. Ця монографія присвячена вивченню історичних особливостей формування судових систем європейських країн та їхньому сучасному стану для визначення напрямків реформування судових органів України, приведення їх у відповідність до європейських стандартів. В. Назаров також детально проаналізував міжнародні норми, які закріплюють загальні положення щодо

побудови національних судових систем, організацію роботи судових органів та сформулював пропозиції щодо подальшого реформування судової системи України [141, с.8].

На нашу думку, варто підкреслити, що це дослідження є особливо актуальним тому, що в контексті Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства ЄС необхідно забезпечити підготовку пропозицій щодо продовження приведення законодавства України у сфері судоустрою та судочинства у відповідність до принципів та стандартів Ради Європи та Європейського Союзу, інтеграції його у систему.

Цінний матеріал про судову систему України міститься у працях Л. Москвич [132; 133; 134; 135; 136; 137]. Центральне місце серед цих досліджень займає монографія «Ефективність судової системи: концептуальний аналіз», яка була видана в 2011 р. [134]. У цій монографії, науковець зосереджує свою увагу на проблемах ефективності судової системи як цілісного суспільно-правового інституту. Крім того, Л. Москвич з'ясовує сутність ефективності судової системи та визначає її стандарти та критерії. Унаслідок проведеного дослідження науковець обґрунтовує концепцію ефективності судової системи та визначає шляхи та способи оптимізації судової системи України задля підвищення її ефективності. Важливим в цій монографії є і те, що автор особливу увагу приділяє таким питанням як: 1) доступність, незалежність та стабільність судової системи; 2) суспільний авторитет суду та проблеми довіри до судової системи; 3) професіоналізм судді та його значення для ефективності судової системи.

Вагомим комплексним дослідженням судової системи в сучасній Україні є дисертація В. Сердюк «Проблеми реалізації судово-правової реформи в Україні (1991-2004 рр.)», яка була захищена в 2007 р. [193]. У роботі автор здійснив комплексне та цілісне історико-юридичне дослідження теоретичних та практичних проблем реалізації судово-правової реформи в Україні в період 1991-2004 років. Зокрема, В. Сердюк висвітлила історичні особливості формування концептуальних напрямів здійснення судово-правової реформи в

Україні, охарактеризувала особливості змін у законодавстві на кожному етапі реформи, висвітлила проблемні питання реалізації реформи, а також визначила подальші напрями реформування судово-правової системи України. Цікавою видається пропозиція науковця щодо проведення подальшої уніфікації законодавства про судоустрій шляхом прийняття Кодексу правосуддя. Ця необхідність, зазначає В. Сердюк, обумовлюється такими чинниками: по-перше, не знята проблема розгалуженості правової бази щодо регулювання діяльності судової влади; по-друге, потребує визначення у законодавстві таке питання, як правила поведінки судді, які б визначали етичні норми та культуру судочинства [194, с. 17]. Щодо другого чинника, то певний крок для його подолання було здійснено внаслідок прийняття у лютому 2013 р. Кодексу суддівської етики, який був затверджений з'їздом суддів [81].

Вважаємо, що значний внесок у розвиток уявлень про судову систему України зробив також Р. Куйбіда, який опублікував більше ста наукових робіт та науково-публіцистичних статей у юридичній періодиці. Серед них, окремо слід відзначити його монографію «Реформування правосуддя в Україні: стан і перспективи» (2004 р.) та його дисертацію «Організація і розвиток сучасної судової системи України» (2006 р.). У першій своїй праці автор проаналізував історію судової реформи в Україні, систему судів, особливості судового процесу, правовий статус суддів, а також розробив проект концепції розвитку правосуддя [107]. В своїй дисертації Р. Куйбіда також розглянув ці проблеми, але крім того проаналізував зміст і значення таких принципів (засад) організації системи судів як спеціалізація, територіальність, інстанційність [106].

Особливості розвитку та функціонування судової системи України також досліджує в наш час В. Городовенко. Зокрема, в монографії «Проблеми становлення незалежної судової влади в Україні» [39] автор детально проаналізував актуальні проблеми взаємодії судової влади з законодавчою та виконавчою. Крім того, автор визначив необхідні для суддівської роботи моральні та інші якості суддів та висловив рекомендації щодо удосконалення правового статусу кандидатів на посаду суддів та правового статусу

професійних суддів. Також В. Городовенко чітко визначив форми соціального контролю за судовою діяльністю. Наступна монографія («Принципи судової влади», 2012 р.) цього ж науковця вже була написана відповідно до норм нового Закону України «Про судоустрій і статус суддів» і за обсягом була в два рази об'ємнішою за попередню монографія науковця. Основну увагу, в цій праці В. Городовенко, приділив питанню систематизації принципів судової влади та змістовному аналізу кожного з визначених принципів. Особливий акцент автор зробив на питанні імплементації в національному законодавстві міжнародних стандартів організації та функціонування судової влади та практичних проблемах реалізації як основоположних принципів судової влади, так і принципів, виокремлених сучасною доктриною судового права у вітчизняній практиці [38].

У процесі роботи зацікавлення викликала і монографія «Адміністративно-правові засади судової реформи в Україні: теорія, історія, сучасність» (2010 р.) [146], автором якої є С. Обрусна. У ході дослідження механізму адміністративно-правового регулювання відносин судової системи, вищезазначений науковець звернув увагу на теоретико-методологічні та правові засади управлінської діяльності у сфері судової влади, зокрема проаналізовано вітчизняний історичний та зарубіжний досвід судового управління, проведено історико-правовий аналіз розвитку судової системи та вплив на цей процес адміністративного права, аналіз сучасного стану судової системи та перспективи її розвитку.

Певний інтерес для нашого дослідження становить також монографія С. Прилуцького «Вступ до теорії судової влади (Суспільство. Правосуддя. Держава)» [168]. Перш за все, звертає нашу увагу спроба автора монографії досліджувати судову владу в контексті особливого призначення судової влади в бутті людини, суспільства і держави, де судова влада виступає своєрідним соціальним, юридичним містком взаємовідносин суспільства і держави, зокрема, це відображено у назві наукової роботи формулюванням: «Суспільство. Правосуддя. Держава». Враховуючи те, що порівняно з ідеєю

людства держава виступає як щось «механічне», С. Прилуцькому вдалося визначити роль, місце і значення судової влади у поєднанні ідеї людства з таким складним соціальним утворенням, як держава. Аналізуючи зміст цієї монографії, можливо дійти висновку, що авторові вдалося досягти поставленої мети, яка окреслювалась у вступі, тобто проаналізувати загальні риси, основоположні засади з подальшою науковою розробкою та обґрунтуванням теорії судової влади крізь призму взаємозв'язків суспільства, правосуддя, держави, особи.

На думку С. Бобровник, зазначена монографія С. Прилуцького «Вступ до теорії судової влади (Суспільство. Правосуддя. Держава)» виконана на високому творчому та науковому рівні, містить низку оригінальних висновків та надає теоретичне і концептуальне підґрунтя для організації вітчизняної судової влади і побудови належної системи правосуддя згідно з кращими світовими традиціями в цій галузі [9, с. 393].

Важливе значення для нашого дослідження становить також монографія Р. Ігоніна «Концептуальні проблеми забезпечення функціонування системи судів загальної юрисдикції: адміністративно-правовий вимір», яка була видана після прийняття Закону України «Про судоустрій і статус суддів» в 2012 р. У цій монографії автор дослідив феномен правового забезпечення функціонування системи судів загальної юрисдикції. В роботі дано загальну характеристику судовій владі, системі судів загальної юрисдикції та адміністративно-правовим відносинам, які виникають у зв'язку із її функціонуванням. Крім того, Р. Ігонін значну увагу приділив аналізу правового статусу та особливостям функціонування суб'єктів правового забезпечення функціонування системи судів загальної юрисдикції.

Суди загальної юрисдикції в юридичній науці досліджували також залежно від спеціалізації. Зокрема, в 2003 В. Сердюком була захищена дисертація, яка має назву: «Юрисдикція судів України за спеціалізацією». У цій дисертації досліджено порядок створення, як цілісної структури, спеціалізованих господарських та адміністративних судів, військових судів

України, їх ланок, та функціонування в системі судів загальної юрисдикції України. Крім того, В. Сердюк проаналізував процес становлення спеціалізованих судів за компетенцією в Україні, розкрив питання діяльності судів України у сферах адміністративної і господарської юрисдикції, а також здійснив порівняльний аналіз судових систем деяких зарубіжних країн та України щодо спеціалізованого судочинства [191, с. 19].

У новому дисертаційному дослідженні «Організаційно-правові засади діяльності спеціалізованих судів в контексті європейських стандартів», автором якого є О. Буряк, також досліджується сучасна система спеціалізованих судів, але вже в контексті конституційних вимог щодо принципів побудови системи судів загальної юрисдикції та міжнародних зобов'язань України в сфері організації роботи судів. Крім того, позитивним моментом цієї роботи є те, що в ній здійснено порівняльний аналіз правового регулювання організації і діяльності спеціалізованих судів в окремих європейських державах в сучасний період і в ретроспективі в державних утвореннях, що існували в межах території України [21, с. 40-41].

На сьогодні досить глибоко досліджена система судів цивільної юрисдикції, якій як правило, присвячені не тільки окремі розділи або підрозділи в підручниках і навчальних посібниках з цивільно-процесуального права, але і в окремі комплексні дослідження. Одним із таких досліджень є дисертація О. Гаркуші, в якій досліджується сучасна система організації і діяльності судів різних юрисдикцій в окремих державах Європи та вплив економічних, політичних чинників на вибір певної моделі організації і діяльності судових органів в державі, в тому числі щодо обрання форм спеціалізації судової діяльності [32]. Крім того, зазначений науковець проаналізував проблеми створення в сучасних умовах України окремої системи спеціалізованих цивільних судів та розглянув процесуальний спектр негативних наслідків запровадження «автономізації» судової спеціалізації на чолі з вищими судами.

Правові засади організації та діяльності органів господарської юрисдикції та шляхи їхнього удосконалення, на монографічному рівні дослідив Д. Притика [169]. Аналізуючи особливості організації та функціонування господарських судів дослідник використовував чинний на той час Закон «Про судоустрій України» 7 лютого 2002 року. Крім того, науковець розглянув досить детально особливості становлення та розвитку господарських судів в незалежній Україні та проблеми розв'язання господарських спорів, які існували на початку XXI ст.

Слід зазначити, що з початку становлення незалежної України і до 2010 р. на її території діяли військові суди, про які говорилося не лише в законодавстві, але й в юридичній літературі. Зокрема, певну роль для написання дисертації відіграла монографія «Військові суди України в системі судів загальної юрисдикції» [232] авторами якої є О. Ткачук та В. Шевченко. Ця праця була написана в 2007 р., коли стрімко розвивалася ідея ліквідації військових судів. Проте, незважаючи на це автори досить впевнено намагались відстояти позицію щодо збереження військових судів в судовій системі України.

Продовжуючи, слід звернути увагу на те, що сучасні науковці досить часто розглядають значення судової системи для механізму захисту прав і свобод людини та громадянина. Зокрема, львівський видатний професор П. Рабінович у працях наголошував на особливе значення судової системи для захисту прав і свобод людини і громадянина [175; 176]. М. Менджул у посібнику висвітлив поняття та зміст права особи на справедливий судовий захист, судову систему України, порядок захисту прав громадян в рамках цивільного, адміністративного, кримінального провадження, а також у Європейському суді з прав людини, надаються зразки процесуальних документів [127]. Особливості захисту прав, свобод та інтересів громадян в адміністративних судах першої інстанції були комплексно досліджені, в 2009 р., П. Вовком [29].

У сучасній юридичній науці наявні дисертаційні роботи, в яких досліджуються особливості діяльності КСУ щодо захисту прав і свобод людини та громадянина. Так, О. Кравченко свою дисертацію «Захист прав і свобод людини та громадянина Конституційним Судом України: доктринальні,

прикладні та компаративні аспекти» присвятив аналізу доктринальних та практичних аспектів діяльності КСУ щодо захисту прав і свобод людини та громадянина. Окремий аспект зазначеної роботи – порівняльно-правове дослідження особливостей захисту прав і свобод людини органами конституційної юстиції [101]. Інший науковець, А. Ткачук у дисертації «Конституційний Суд у механізмі захисту основних прав і свобод людини: модельний підхід» (2012 р.) [216] на підставі аналізу основних моделей конституційного контролю дослідив діючу в Україні форму контролю, форми і методи конституційного захисту основних прав і свобод людини.

Проблемам конституційної юрисдикції присвячені не тільки дисертаційні дослідження, але й окремі монографії та підручники. Так, А. Селіванов у праці «Конституційна юрисдикція: поняття, зміст, принцип верховенства права, правові позиції по справах з прав людини і конституційних конфліктів у сфері публічної влади» розкриває поняття, зміст, застосування, розуміння принципу верховенства права в конституційному правосудді, а також наводить науково-пояснювальний та практичний матеріал щодо вирішення єдиним органом конституційної юрисдикції питань захисту гарантованих Конституцією України прав і свобод людини і громадянина [186]. У підручнику «Конституційна юрисдикція» за редакцією Ю. Барабаша розглянуто питання теорії конституційного судочинства, засади правоінтерпретаційної діяльності, конституційно-судового процесу, акти органів конституційної юрисдикції. Значну увагу приділено практиці КСУ, правовим позиціям, виробленим Судом за розгляду конституційних подань і звернень, та їхнього впливу на правозастосовну практику [89]. Отже, як бачимо у цих працях розглядаються не лише теоретичні аспекти, але й аналізуються судові рішення КСУ.

Слід зазначити, що останнім часом досить часто організуються конференції, які стосуються проблем організації, функціонування та реформування судової системи незалежної України. Зокрема, при написанні дисертації були використанні матеріали з наступних науково-практичних конференцій та фахові дискусії: 1) «Судова реформа в Україні: проблеми і

перспективи», яка проходила 18-19 квітня 2002 року в м. Харкові 2) «Незалежний суд – гарантія захисту прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина», яка проходила 30 травня 2009 року в м. Чернівці; 3) «Судова реформа в Україні та світові стандарти незалежності судової влади», яка проходила 26-27 жовтня 2010 р. в м. Київ; 4) «Конституційні аспекти судової реформи в Україні», яка проходила 24-25 березня 2011 р. в м. Львів; інформаційно-аналітичні матеріали до Фахової дискусії на тему «Судова реформа 2010р.: чи наближає вона правосуддя в Україні до європейських норм і стандартів?», які були проведені Центром Разумкова, в Києві 4 квітня 2013р.

Крім того, важливе значення для нашого дослідження відіграли наукові статті, які були надруковані в періодичних виданнях України.

Ми вже відзначали, на початку цього підрозділу, проблеми судової системи України в наш час досліджують не лише українські вчені, але й зарубіжні науковці.

Після вступу нашої держави до Ради Європи 9 листопада 1995 року було підписано Спільну програму Комісії Європейських співтовариств і Ради Європи щодо реформування правової системи, місцевого самоврядування й удосконалення системи правозастосування в Україні. Ефективним механізмом досягнення амбітної мети з приведення українського законодавства у відповідність до європейських стандартів є тісна співпраця з Європейською комісією «За демократію через право», відомою як Венеціанська комісія (за місцем свого розташування). Сьогодні наша держава є одним із найактивніших учасників взаємодії з цим інститутом, щорічно надсилаючи на його розгляд по кілька законопроектів. В Україні рекомендації Венеціанської комісії є предметом публічного обговорення і тому вони, як правило, отримують значний суспільний резонанс [128]. Ключові питання, пов'язані з її роботою, цікавлять і наукові кола, і політиків, і юристів, і політично активних громадян. Слід також зазначити, що при розробці Закону України «Про судоустрій і статус суддів» були враховані рекомендації цієї установи, проте не дивлячись на це, її експерти звертають увагу та обґрунтовують доцільність подальшого

вдосканелення судової системи України. Тому висновки та рекомендації Венеціанської комісії та її експертів становлять особливий інтерес для нашого дослідження

Значну допомогу в реформуванні судової системи України надає Проект «Справедливе правосуддя», який фінансується Агентством США з міжнародного розвитку (USAID) і працює в Україні з жовтня 2011 року до сьогодні. Проект, розроблений для продовження ініціатив, впроваджених проектом USAID «Україна: верховенство права (UROL)», який діяв з 2006 до 2011 року. Проект «Справедливе правосуддя» має свій офіційний сайт, з яким можна ознайомитись за інтернет адресою <http://www.fair.org.ua>. Окремою підсторінкою цього сайту є електронна бібліотека, яка знаходиться за інтернет адресою <http://www.fair.org.ua/index.php/index/librarytype>. В цій електронній бібліотеці наявна велика кількість літератури, яка стосується безпосередньо судової системи України. На сайті ця література поділена на такі групи: інформаційно-освітні матеріали, соціологічні дослідження, посібники, експертні висновки та рекомендації, матеріали конференцій, тексти доповідей та науково-практичні дослідження. Завдяки цим джерелам нам вдалося глибше проаналізувати проблеми та перспективи реформування сучасної судової системи України.

Незважаючи на таку широку зацікавленість зі сторони науковців, проблемами судової системи в сучасній літературі до сьогоднішнього дня не вироблений єдиний погляд на поняття «судова система». У чинному Законі України «Про судоустрій і статус суддів» також визначення цього поняття відсутнє. Крім того, цей закон чітко не розмежовує поняття «судова влада» та «судова система». Тому, на нашу думку, щоб уникнути ототожнення цих понять, варто в Законі України «Про судоустрій і статус суддів» дати їх визначення. Спершу доцільно розглянути погляди науковців з цього питання.

Автори Коментаря до Закону України «Про судоустрій України» (2002 р.) вважають, що судова система України – це сукупність усіх судів, яка

побудована у відповідності з їх компетенцією, завданнями і цілями та ґрунтується на конституційних засадах правосуддя [85, с. 12].

У сучасному науково-практичному коментарі до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» зазначається, що під судовою системою варто розуміти сукупність усіх судів, що мають спільні завдання, які організовані і діють на єдиних демократичних принципах, пов'язані між собою відносинами із здійснення правосуддя для кожної особи в порядку, встановленому законами [53, с. 13].

У процесі реалізації індивідуального підходу до визначення кінцевого результату реформування судової системи України В. Овчаренко визначає за доцільне розглянути судову систему: 1) як гілку державної влади у взаємодії із законодавчою та виконавчою для формування стимулюючої системи стримувань і противаг та забезпечення незалежності судової влади; 2) як сукупність організацій – з точки зору теорії менеджменту – для забезпечення ефективного виконання ними властивих функцій та коректного розподілу повноважень і відповідальності; 3) в контексті ефективного функціонування суддів як елементів судової системи з акцентами на їх професійності та незалежності. Крім того, судова система повинна бути розглянута як соціальний інститут у взаємодії із суспільством як зовнішнім середовищем. Іншими словами, судова система розглядається у дослідженні на трьох рівнях ієрархії та у взаємодії із зовнішнім середовищем [147, с. 8].

Враховуючи важливість судової системи, певне місце їй відведено і в Основному Законі України (Конституції України). Тому визначення судової системи наявні і в науці конституційного права. Так, деякі конституціоналісти судову систему розкривають як сукупність усіх судів, яка побудована у відповідності з їх компетенцією, завданнями і цілями та ґрунтується на конституційних засадах правосуддя [92, с. 444]; складноорганізовані структури, що мають декілька рівнів автономії, розгалужену систему взаємозв'язків [198, с. 643]; сукупність усіх органів судової влади в державі, що здійснюють правосуддя [75, с. 209]; організацію судової влади на засадах спеціалізації,

територіальності й інстанційності для забезпечення доступного і справедливого правосуддя та єдності судової практики за встановленою процесуальною формою [185, с. 788].

Визначення судової системи наявне і в новітній періодичній літературі. Так, Л. Дроботова зазначає, що судова система України – це досить складне і розгалужене утворення, яке має різні функції, що існують у певній єдності та підпорядкованості [49, с. 176]. І. Туркіна вважає, що судова система – це сукупність судових установ (владних органів) держави, які пов'язані між собою єдністю цілей і поставлених завдань і засновані на єдиних принципах організації та діяльності, а також мають чітко позначені компетенції кожної з ланок [218, с. 6].

Російський дослідник судової системи М. Ярова зазначає, що судова система в широкому значенні – це ієрархічно організована сукупність державних установ, покликаних займатися відправленням правосуддя, а також їх спільна, узгоджена і заснована на спеціальному, процесуальному законі діяльність [237, с. 17-18]. Інший російський дослідник О. Люкіна вважає, що судова система – це соціальна організація, що включає крім системи судів, що відрізняються один від одного, як правило, тільки за юрисдикційно-процесуальною ознакою, ще й судове право, суддівське право, а також правову культуру і правосвідомість суддів [114, с. 8-9]. Це визначення не можна вважати правильним, так як, на нашу думку, його зміст виходить за межі змісту не тільки судової системи, але й судової влади.

Враховуючи зазначене в цьому підрозділі, слід констатувати, що кожне з зазначених визначень має право на існування, проте серед цих визначень немає такого, з яким ми можемо повністю погодитися. На нашу думку, під судовою системою слід розуміти сукупність усіх судів, які організовані та функціонують відповідно до законодавства і засад судової влади та здійснюють правосуддя з метою захисту прав, свобод, інтересів людини, юридичних осіб та держави.

Слід також зазначити, що спеціальному дослідженню в Україні становлення та розвиток судової системи в період 1991-2012 рр. не піддавалася.

Відповідно цій темі поки що не присвячено жодного дисертаційного дослідження. Проте, в наш час існують дослідження та монографії в яких є окремі підрозділи, а інколи розділи, що присвячені окремим періодам судової системи незалежної України.

1.2. Історико-правові передумови утворення судової системи України

Питання про місце і роль судової системи у правовій державі не може бути належним чином з'ясоване без поглибленого дослідження історичних особливостей її становлення. Тому варто проаналізувати політико-правові передумови утворення судової системи України.

На нашу думку, початковий етап формування вітчизняної судової системи охоплює період Київської Русі. Суд у Київській державі не відокремлювався від адміністрації. Суддею насамперед ставав князь, який важливі справи розв'язував спільно зі своїми боярами. У столиці, зокрема, він очолював суд і вершив будь-які справи, які вважав потрібними. Арабський історик Ібн-Русте відзначав, що сторона, що відкрила справу, кликала відповідача «на суд до царя». Останній вислуховував аргументацію сторін і їх «сперечання», після чого, зваживши всі «за й проти», приймав вирок [124, с. 202].

Судові функції виконували також представники місцевої адміністрації – посадники у містах і волостелі у волостях, їхніми помічниками були тіуни, вірники та ін. [109, с. 25].

Загалом усі суди Київської Русі можна об'єднати в три групи: державні, приватні та церковні.

I. Державні (або публічні):

1) Князівський (княжий) суд. Суддею насамперед ставав князь, котрий важливі справи розв'язував спільно зі своїми боярами [109, с. 25]. Князівський (княжий) суд здійснювали також урядовці чи спеціально призначені судді – посадники, тисяцькі, тіуни, металники, ябедники, вирники, волостелі. Княжий суд здійснювався за умови, якщо одна зі сторін належала до стану феодалів. Хоча могли позиватися до нього й міщани, смерди і навіть закупи. Судова

розправа відбувалася на княжому дворі (у столиці і на місцях) або на території державних установ.

Слід зауважити, до компетенції лише князівського суду належали справи, в яких хоча б однією зі сторін були представники феодальної знаті. Про суд князя розповідається в Руській Правді та інших джерелах. Статті Руської Правди забороняли мучити смерда й огнищанина без «княжа слова» (ст. 33 Короткої Правди, ст. 78 Просторової Правди). Закуп міг піти «жалітися до князя і до суддів» (ст. 56 Просторової Правди). Про себе як про суддю говорить у «Повчанні» Володимир Мономах: «На посадников не полагаєсь, ни на биричей, сам делал...» Найважливіші справи князь вирішував разом зі своїми боярами на звичайному місці суду – княжому дворі (ст. 40 Просторової Правди).

2) Вічовий суд – розглядав на народних зборах (вічі) найважливіші справи, які стосувалися общини (перерозподіл землі, межові спори, вбивства, крадіжки) та держави (організація ополчення).

3) Громадський суд (вервний) – здійснювався вервним старостою та старцями, судними мужами, добрими людьми. Він розглядав всі цивільні і карні справи, брав участь у дізнанні або провадженні досудового слідства.

Вервний суд гнав слід, тобто проводив розшук від села до села. Село, яке вивело слід за межі своєї території вважалось «очищеним» від усяких підозр, зокрема в переховуванні злочинця, тому не несло юридичної відповідальності. Колективна відповідальність на членів територіальної громади також не наступала у тих випадках, коли село, до якого привів слід, добровільно видавало злочинця чи вказувало на нього. Коли слід не вдавалося вивести за межі села, але громада не виступала на захист розшукуваного, слід гнався від «землі» до «землі» або від двору до двору. Селянин, який виводив слід за межі своєї нерухомої власності, також вважався «очищеним», тому й не притягувався до відповідальності. Якщо слід не хотіли чи не могли вивести, не хотіли знайти та видати злочинця, якщо знищували сліди тощо, наступала відповідальність або верві, або села, або окремих осіб, які володіли нерухомим майном [14, с. 31].

II. Приватні (або панські, доменіальні). Їх проводили феодали – землевласники (бояри, дружинники, урядовці) над своїми залежними людьми – холопами, челяддю і частково закупами та рядовичами.

III. Церковні (або духовні). Існували в митрополії (митрополічі) та єпископствах, які підлягали єпископам та очолювалися ними. Юрисдикція церковного суду охоплювала духовенство та їхні родини, церковну прислугу (їхні правопорушення як проти релігії, так і цивільні та карні), а також всіх християн-віруючих, якими опікувалася церква (віра, подружжя). Здійснювалися при монастирях і керувалися церковними статутами та нормами візантійського канонічного права, які містилися у «Номоканоні» (інша назва - Книги Кормчі), «Екклозі», «Прохіроні» [65, с. 78-79].

Після хрещення Русі у 988 р. київські князі визнавали церковне судочинство обов'язковим [188, с. 11]. Церковні суди існували при єпископствах і перебували під значним впливом і тиском єпископів. Юрисдикція цих судів поширювалася на духовенство священників, монахів і церковних людей (родичів священників, церковну обслугу і осіб, які перебували під опікою церкви). Духовенство та церковні люди в усіх справах були підсудні тільки церковному суду, однак, якщо злочин проти церкви вчинила світська особа, то справа розглядалася на спільному засіданні за обов'язкової участі князя та єпископа. Крім того, до юрисдикції церковного суду належали справи про злочини проти віри, предметів релігійного культу, моралі тощо. Головним джерелом права для вказаних судів були князівські церковні устави та Номоканон, до складу якого внаслідок рецепції низки норм візантійського права, увійшли правила апостолів, отців церкви та вселенських соборів, а також закони візантійських імператорів у церковних справах [188, с. 12].

Уже на перших порах організації судової діяльності з'ясувалася необхідність в особах, які б виконували допоміжні функції – доставляли злочинців до суду, іноді збирали докази, підтримували порядок та дисципліну у суді, виконували рішення суду. Такими особами стали: вірники – судові виконавці, які збирали грошові штрафи та передавали їх до князівської

скарбниці; мечники, головний обов'язок яких полягав у підтриманні порядку в суді; ябедники – посадові особи, які приймали скарги від населення та передавали їх за призначенням [41, с. 68-69].

Подальшому розвитку українського державотворення сприяло створення у південно-західній частині сучасної України Галицько-Волинського князівства. Новий державно-політичний центр виник у 1199 р. завдяки об'єднанню князем Романом Мстиславовичем Володимиро-Волинського та Галицького князівств у єдину Галицько-Волинську державу [83, с. 39]. Крім світських судів, у Галицько-Волинському князівстві діяли і церковні (звичайно, поділ умовний), до юрисдикції яких належали справи, пов'язані з порушенням церковних законів та обрядів, шлюбно-сімейні та інші цивільні справи стосовно церковного майна. Галицько-Волинський судовий процес у період XII-XIII ст. мав такі ж риси, як і за часів Київської Русі, і ґрунтувався в основному на нормах «Руської Правди» [188, с. 15].

Отже, на нашу думку, у цілому судові системи Київської Русі та Галицько-Волинської держави, незважаючи на їхню нерозвиненість, задовольняли потреби тогочасного суспільства і відповідали рівню їхнього розвитку.

У першій половині XIV ст. з розколу Галицько-Волинської землі скористалася Польща, яка розпочала наступ на південно-західні українські землі [139, с. 68]. Прагнучи здобути підтримку місцевого населення, поляки пообіцяли зберігати давні звичаї, народні традиції, привілеї боярства. Однак через деякий час вибухнуло повстання, в результаті якого Польща змушена була визнати автономні права Галичини [70, с.95]. Унаслідок військових походів 1340-1349 рр. Польща, воюючи водночас із Литвою, захопила всю Галицько-Волинську Русь зі Львовом, Галичем, Перемишлем, Ярославом і Холмом. Щоправда, на короткий термін – з 1372 р. по 1387 р. – ці землі відвоювали угорці, але потім Польща знову відібрала їх (після походу королеви Ядвіги) [215, с. 26]. У Галичині 1434 р. не лише було введено польську адміністрацію і поділ на воєводства, а й запроваджено 1435 р. станові шляхетські суди – земські, городські та підкоморські [16, с.235].

Земські суди сформувалися у воєводствах (землях) унаслідок реформування судів, існуючих раніше в провінціях. Кожне воєводство (земля) мало свій земський суд. У свою чергу, він складався зі судді, підсудка, писаря та підписка. Засідання суду відбувалося у заздалегідь визначений термін, який називався рочками. Члени земського суду систематично об'їжджали територію воєводства, збираючись у певних містах для розгляду справ. Як наслідок - виникли так звані судові повіти. Земський суд був колегіальним, виборним органом [16, с.237].

До підсудності гродського суду належали розгляди кримінальних справ міщан, осілої шляхти про підпал, грабіж на дорозі, напад на дім, зґвалтування та ін. У зв'язку з тим, що гродські суди засідали постійно, крім свят і неділь, а земські суди – декілька разів на рік, гродські суди поступово перейняли також і частину підсудності стосовно цивільних справ.

У другій половині XIV ст. у Польському Королівстві почав формуватися підкоморський суд. Його становлення і розвиток спричинили конфліктні питання, котрі виникали в процесі землекористування. Спочатку для вирішення земельних питань на місце межових спорів надсилалися уповноважені двору, котрі виступали від імені володаря. З розвитком освоєння земель виникла необхідність в інституті постійного уповноваженого. У Польському Королівстві в такій ролі почав виступати підкоморій – придворний, до повноважень якого спочатку належала охорона королівської особи і нагляд за особистими помешканнями польського короля та його скарбницею («коморою»).

Від 1434 до 1569 р. вищою судовою та єдиною апеляційною інстанцією виступали королівські суди. Польський король Олександр 8 березня 1504 р. відклав, наприклад, до найближчого засідання королівського суду спір львівських і краківських купців про право торгівлі з іноземними купцями у Львові [16, с.244].

Таким чином, на початку перебування Галичини у складі Польського Королівства діяли суди, котрі функціонували в період Київської Русі та у

Галицько-Волинській державі. Однак згодом у Галичині поширилися польські суди, які мали становий характер і остаточно не були відокремлені від адміністративних органів.

Крім того, в Галичині в XIV ст., як і на інших українських землях, утворились копні суди, тобто демократичні суди сільських громад, що керувались українським звичаєвим правом. Копний суд здійснювали копні мужі, обрані відповідною сільською громадою. Їх кількість становила 10-20 осіб, хоча вона могла бути й іншою. Копний суд засідав у визначених місцевими звичаями місцях – «коповищах». До компетенції коного суду входили різноманітні кримінальні та цивільні справи. Коли на території сільської громади виявляли злочин, група уповноважених громадою осіб проводила попереднє розслідування, яке охоплювало комплекс заходів, спрямованих на з'ясування обставин справи. Цей етап конного судочинства мав назву «гаряча копа». Подальшим етапом був судовий розгляд – «велика копа». У розгляді справи в копному суді брали участь копні судді, учасники процесу та громада. Копне судочинство завершувалось «завитою копою», на якій копний суд виносив рішення та його виконував.

Організація і функціонування судової системи в українських землях, які в XIV ст. належали Литовському князівству, були теж подібними до судочинства Київської Русі. Та наприкінці XV ст. судова влада великого князя значною мірою обмежилася постійно діючим органом «Панами-Радами», до складу якого входили найвпливовіші особи князівства: маршалок, канцлер, підскарбій, гетьман, воєвода та інші. Крім того, мешканці міст з Магдебурзьким правом почали обирати магістрат – адміністративний і судовий орган самоврядування, який складався з двох колегій – міської ради і лави. У міській раді суддями виступали бурмістри й радці («райці»), а в лаві – лавник із війтами. Норми Магдебурзького права детально регулювали те, хто може бути обраним до складу ради, а також термін повноважень членів міського самоврядування, для яких установлювався віковий ценз – від 25 до 90 років. Обов'язковою умовою для кандидатів до ради було володіння нерухомим майном у місті – «осілість».

Носії судових функцій Литовського князівства, як правило, були заможними міщанами, а от якими моральними якостями вони володіли, було справою другорядною [125, с. 220].

Найбільшим здобутком у процесі кодифікації права у Великому князівстві Литовському, а відтак Речі Посполитій, стало укладення та затвердження в XVI ст. трьох Литовських статутів. Перший Литовський статут був укладений та набрав законної сили у 1529 р. під назвою «Старий» і був чинний до 1566 р. Литовський Статут 1529 р. зазначав, що право є для всіх єдиним, що було прогресивним принципом права для середньовічної Європи. Проект Другого Литовського Статуту був затверджений 21 грудня 1565 р. і отримав назву «Волинський», оскільки призначався для застосування на Волині. Юридичної дії цей нормативно-правовий акт набув 1 березня 1566 р. Другий Литовський Статут був прийнятий спільно з додатками, тобто привілеями 1563, 1564, 1565 років. З метою адаптації законодавства Великого князівства Литовського до польського права у зв'язку з укладенням Люблінської унії було створено та затверджено Третій Литовський Статут 1588 р., який увійшов в історію як «Новий» [115, с. 10].

Важливий етап організації та діяльності судових органів доби Литовсько-Руської держави пов'язаний із прийняттям Другого Литовського Статуту (1566 р.), яким фактично і завершилася судова реформа, і охоплює період часу до остаточного розпаду Речі Посполитої в кінці XVIII ст. За Литовським Статутом 1566 р. князівство Литовське було поділено на староства і повіти. У кожному повіті передбачалося створення трьох судів – земського, гродського та підкоморського, а апеляційною інстанцією для всіх повітових судів був великий князь литовський [188, с. 19].

Повітові суди Волинського, Брацлавського, Київського й Чернігівського воєводств діяли на підставі приписів Статуту 1566 р., з урахуванням поправок, що періодично вносились коронними конституціями. Норми Статутів, що регламентували організаційні засади діяльності повітових шляхетських судів, були спрямовані на:

- забезпечення участі шляхти повіту у виборах судових урядників;
- установлення часткової предметної спеціалізації повітових судів;
- впровадження інституту офіційного засвідчення угод і документів;

запобігання судовій тяганині [196, с. 51].

За Другим Статутом, земські суди створювались у кожному повітовому центрі. Земські суди були першим в Україні прикладом відокремлення державного суду від адміністрації. Щоправда, мотиви впровадження елементів розподілу влади в указаний період були не ті, якими пізніше керувався Монтеस्क'є: найважливішими справами шляхти в цей період залишалися військові справи, судова влада ще тільки розпочала формування, і отримання судових прибутків було для суддів не менш актуальним, ніж відправлення суду як таке. С. Ковальова зауважує, що сама ідея створення такого типу судів, очевидно, була запозичена з Польщі, а саме впровадження земських судів на українських землях було підготовлене об'єктивними умовами їхнього суспільного та державного розвитку. Крім того, під впливом української правової і суспільної традиції інститут земського суду зазнав суттєвих змін, які сприяли виникненню істотної різниці в устрої, компетенції і функціонуванні вказаного виду суду в українських землях [79, с. 67].

Земський суд складався із судді, підсудка й писаря. У судових актах вони фігурують під загальною назвою «врядники судовые земские». Розгляд справи й винесення рішення Статутом 1566 р. покладав на суддю й підсудка. Писар лише «радив» і вів протоколи, але робив це з «сумненьем», тобто оцінюючи належність свідчень та «мовеній» (арт. 1, 7 розділ IV Статутом 1566 р., арт. 1 розділ IV Статутом 1588 р.). Писар міг мати одного або декількох помічників - «підлисків» (арт. 7 розділ IV Статутом 1566 р.).

Згідно зі Статутом 1566 р., шляхта обирала 4 кандидати, з-поміж яких великий князь мав затвердити одного. Це затвердження вважалось довічним; у випадку відмови обраного вряника від посади, його смерті тощо, всі нижчі рангом затверджені особи піднімалися в цій ієрархії на один щабель вище:

підсудок займав вакантне місце судді, писар – підсудка. Інші три кандидати у таких випадках не обиралися.

На практиці юрисдикції земського суду на українських землях Великого князівства Литовського підлягали всі мешканці повіту. У судових актах земського суду періоду, який розглядається, знаходимо приклади звертання до земського суду магнатів, шляхти, духовенства, міщан (в тому числі і мешканців магдебургій), представників національних меншин князівства (євреїв, татар), іноземців, які тимчасово перебували в державі. Таким чином, земський суд у Великому князівстві Литовському, хоча і складався з шляхти, сформувався як позастановий, що, на погляд С. Ковальнової, пояснюється давніми демократичними традиціями Литовсько-Руської держави [79, с. 71].

Закон не містив конкретного переліку справ, що належали до компетенції земського суду й становили «речи земському суду належачи», як це зроблено в арт. 20 розділу IV Статуту 1566 р. щодо компетенції гродського суду. Артикул 2 розділу IV Статуту 1566 р. містить припис: «...судьи и подсудку позывати передь себе, судити и справовати всихъ пановъ радъ, княжатъ, пановъ хоруговныхъ, шляхту и боярь о земскіе речы зъ именей однако одностайно, хто одно кольве въ томъ повете именья свои мети будеть». Законодавець таким чином окреслив коло справ, підсудних земському суду: «судъ земъекий только тыхъ артикуловъ судити немає, и моцы мети не будеть, которые в особливих артикулахъ суду нашему господарському и суду врядовъ нашихъ кгродъекихъ суть zostавлены и злецоиы» [196, с. 55]. Отже, земському суду належали справи осілої в повіті шляхти, що не належали до компетенції гродського й королівського судів.

Гродський суд, як і земський, веде своє походження від колишніх регіональних судів. У гродських, або замкових судах судочинство здійснював одноособово намісник, староста або воевода. Формальну сторону справи пильнував замковий суддя, книги вів писар. Гродський суд розглядав кримінальні справи всіх вільних людей. Тут велися спеціальні «книги

городські», до яких вписувалися судові рішення, тексти нормативних актів та ін. [110, с. 118].

Діяльність городських судів є свідченням формування в Литовсько-Руській державі публічного права. Розширюється коло «старостинських артикулів», тобто справ, визнаних державою небезпечними для суспільства, а не тільки для окремої особи; намічається розокремлення цивільних і кримінальних судів, а згодом і цивільного і кримінального процесів. У Литовсько-Руській державі намічається перехід від феодального права до буржуазного. До замкового присуду належали майже всі верстви населення Великого князівства Литовського. У ЦДІАК України зберігаються судові книги Вінницького, Володимирського, Житомирського, Київського городських судів, записи в яких відносяться до періоду, що розглядається. Видані матеріали книг Луцького городського суду. Названі судові книги містять справи шляхти, міщан, великокнязівських селян; перед городським судом ставали приватновласницькі селяни у випадках, коли пан відмовлявся вчинити правосуддя або при скоєнні ними тяжких кримінальних злочинів. Звертались із скаргами магнати, духовенство (католицьке і православне) і навіть міщани магдебургій, а також євреї, незважаючи на те, що мали свої общинні суди [79, с. 76]. Таким чином, в городськими суді сторонами могли бути різні версти населення.

Повноваження розглядати цивільні спори земський суд поділив із підкоморським судом. До компетенції останнього належали судово-межові справи, що розглядалися на місці («на ґрунті»). До середини XVI ст. процедура судового розмежування у Великому князівстві Литовському проходила за давнім порядком: земельно-межові справи розглядали як місцеві суди (господарські намісники й полюбовні суди), так і центральні судові установи. Норми, що регламентували діяльність підкоморського суду, були ухвалені на Берестейському сеймі 1566 р. [196, с. 56] З числа осіб, рекомендованих шляхтою, князь довічно призначав підкоморія, який здійснював судочинство, ухвалюючи рішення з виїздом на місце спору. Однак коли стороною у спорі був підкоморій, то рішення у справі приймав земський суд [188, с. 21].

Характерною особливістю устрою підкоморського суду, на відміну від інших судових установ, була відсутність постійного місця суду й одноосібний розгляд справи. Це пояснюється специфікою справ, що належали до його компетенції й повинні були розглядатися на «грунті».

Розглядаючи питання про систему судів на українських землях у складі Литовсько-Руської держави, слід зазначити, що відповідно до Другого Литовського статуту продовжували діяти копні суди, які були залишком від давньоруського суду, про який згадується ще в Руській Правді. Копний суд, безперечно, еволюціонував, але його еволюція була вкрай повільною, що можна пояснити тривалим зберіганням у Великому князівстві Литовському давньоруських засад суспільного та правового життя.

Копний суд був єдиним тогочасним судовим органом, який не мав станового характеру, адже в його засіданнях брали участь усі суспільні групи: від холопів-кріпаків до шляхти та представників уряду. Тому він мав значний авторитет у більшій частині суспільства [7, с. 80]. Це зокрема було пов'язано з тим, що за колом осіб підсудності копного суду підлягало все населення округу незалежно від станової приналежності (Статут 1588 року, розд. XIV, арт. 9). До копного суду звертались всі суспільні верстви і навіть національні меншини та уряд, хоча вказаний суд традиційно вважався селянським. Копний суд був швидким, проникливим, неупередженим, справедливим. Відповідно позивач звертався до копного суду охоче, а відповідач намагався всіляко уникнути його, особливо якщо належав до пануючої верстви.

Особливістю копного суду є те, що це суд самої общини, громади, яскравий приклад вирішення судових справ самим населенням. Підсудність копним судам базувалася на територіальних засадах. Копний суд мав компетенцію в межах так званого копного округу, до якого входили всі мешканці території, що простягалася від даного пункту в чотири сторони на одну литовську милю (приблизно 7,5 км), тобто на 15 км. Площа копного округу дорівнювала приблизно 115 – 225 квадратним кілометрам (див.: Статут 1529 року, розд. XIII, арт. 25; Статут 1588 року, розд. XIV, арт. 9; розд. XI, арт.

26). Отже, копний округ виступав суб'єктом копного права, причому не так мешканці общини, як земля. З вказаних позицій злочин, скоєний на цій землі, навіть вбивство, розглядається копним правом як «змаза ґрунту». На думку С. Ковальнової, це є ще одним доказом давності походження копного суду [79, с. 94].

Існував тісний зв'язок копних судів з судами державними, зокрема, з гродським судом. Вироки копних судів, як і реляція, подавалися до гродських судів. Державні суди звичайно затверджували вирок копних судів, оскільки вважали їх слушними та справедливими.

У судочинстві Русько-Литовського періоду існували такі засоби перегляду рішень суду: 1) скарга на суддю щодо розгляду справи і винесення вироку «не водлуг закону» та 2) апеляція, тобто новий розгляд справи за участі обох сторін у суді вищої інстанції. Статути 1566 р. передбачав існування обох видів. Але на практиці апеляція переважала.

Апеляційною інстанцією для державних судів, був суд великого князя та його різновиди. У разі незгоди з вирок, невдоволена сторона повинна була не ображати суддів поганими словами, натомість ця сторона мала право апелювати вирок до суду великого князя. Але заборонено було апелювати від вироків, що базувалися на підставі представлення досконалих, або достатніх доказів: на письмових зобов'язаннях сторони, яка програвала справу, або на її добровільному зізнанні; також заборонялось апелювати, посилаючись на дрібні порушення формальностей при відправленні суду (Статут 1566 року, розд. IV, арт. 11). Апеляція не повинна була іти за межі Великого князівства Литовського. Порушувач цієї постанови, що викликав противну сторону на суд великого князя в Польщу, мав сплатити викликаному 12 рублів грошей (Статут 1566 року, розд. IV, арт. 63).

Статут 1566 року, який закріпив впровадження реформи, заборонив звертатися до суду великого князя, доки справа не буде розглянута в місцевому суді, таким чином, за центральним судом закріпилася функція апеляційної

інстанції, крім певного кола справ, підсудних виключно великокнязівському суду [79, с. 56-57].

Оскарження рішень суду в добу Литовсько-Руської держави передбачало звинувачення однією зі сторін судді у вирішенні справи не за законом. Наслідком чого був суд з суддею у вищій інстанції. Скарга була направлена проти судді, а не судового вироку. Статут 1566 р. зберіг дану форму оскарження. Згідно з арт. 21 розділу IV, якщо б «што недоызренъем их [урядників гродського суду] на том уряде в справе их поблудило», стороні слід було подати скаргу до воєводи або старости. Однак норми закону, що регламентували порядок «отозвания» від вироків повітових судів, передбачали і процедуру перегляду справи у вищій інстанції за скаргою однієї зі сторін. Таким чином, Статутом 1566 р. було започатковано апеляційне оскарження як новий розгляд справи за участі обох сторін (арт. 61-64 розділ IV) [196, с. 170].

Отже, завдяки Другому Литовському статуті в судовій системі відбулися позитивні зміни, які полягали не тільки в упорядкуванні та в унормуванні судової системи Великого князівства Литовського, а й в чіткій диференціації вищевказаних видів судів. Крім того, внаслідок судової реформи 1564 – 1566 рр. було зроблено великий крок у напрямку чіткого розмежування компетенції судів за колом справ.

Своєрідна судова система існувала на Запоріжжі. Вона була поза межами польсько-литовського законодавства. На думку науковців Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, у козацькому самоврядуванні можна спостерігати наявність демократичних елементів класичного розподілу влади: законодавча – загальна рада, виконавча – гетьман, судова – військовий суддя [69, с. 99-102]. В. Гончаренко, А. Рогожин вважають, що суд запорозьких козаків не був відокремлений від кошової і паланкової адміністрації [36, с. 177-178]. Аналогічної думки дотримується І. Паньонко, який зазначає, що суд в Запорізькій Січі не був відділений від адміністрації, відповідно значна частина козацьких начальників, в межах своєї компетенції, виконували також і судові функції. Судовий устрій Запорізької Січі складався з судів нижчих і вищих. До

нижчих судів належали суди паланкові, курінні й міжкурінні, а до судів вищих – суди військового судді, кошового отамана й Січової ради [155, с. 115].

О. Бурак, зауважує, що відомі випадки створення на Січі надзвичайних судів. Наприклад, у 1656 році київський полковник Жданович був направлений до Білорусії для здійснення суду [21, с. 37-38].

О. Євтушенко, В. Ємельянов вважають, що судова влада в Запорізькій Січі відправлялася: військовим суддею, кошовим отаманом, військовим осавулом, довбишем, курінними отаманами, паланочними полковниками і зборами всього Коша. Непідсудного простору в державній вертикалі Січі не існувало [50, с. 119].

В. Маляренко зауважує, що найвищим судовим органом був гетьман (кошовий отаман). У середині XVII століття він стає вищою апеляційною інстанцією [25, с. 10]. Кошовий отаман осереджував у своїх руках вищу владу над усім військом. Кошовий отаман затверджував рішення військового судді й визначав покарання злочинцям. Під час військового походу кошовий міг самостійно призначати злочинцям смертну кару; у мирний час це було прерогативою Коша або козацької сходки. Юрисдикція суду кошового отамана поширювалася на всю територію Січі, а його вирoki були остаточними та оскарженню не підлягали [188, с. 24].

Аналіз історико-правової літератури, дозволяє нам стверджувати, що військовий суддя – головний помічник кошового отамана. Крім виконання своїх основних функцій, як правило, заступав кошового отамана як «наказний отаман», був скарбником і начальником артилерії та завідувачем складами військових припасів; був членом Старшинської ради та виконавцем доручень кошового отамана чи Січової ради. Військовий суддя охороняв ті звичаї і одвічні порядки, на яких базувався весь устрій козацького життя. Він розглядав ті справи, що не передавалися на розгляд Січової ради чи кошового отамана, та давав поради сторонам, проте не затверджував остаточно своїх постанов. Військо давало на це право лише кошовому отаманові. З часом правовий статус військового судді зростав і надалі: з середини XVIII ст. військовий суддя все

частіше виступає як вища судова інстанція у справах, що розглядалися паланковими полковниками чи курінними отаманами [121, с. 25].

Загалом до особи судді пред'являлися певні вимоги: крім природнього добродієства, він мав бути сумлінним, розумним, вмiлим у письмі та найкраще знати козацькі звичаї, Січові традиції та права [156, с. 27]. Усі справи повинні були вирішуватися за принципом справедливості, незалежно від того, хто судиться, за давніми козацькими звичаями. Охоронцем такої традиції була також група радців при кошовому або стариків (інститут старійшин, яких називали «батьками» або «сивоусими дідами») [121, с. 25].

Військового суддю у запорозькому війську обирали привселюдно разом з іншими військовими старшинами, на площі, де проходила рада. Ця процедура, щорічна зміна старшини, була безумовно гарантією демократії, політичної свободи в Запорозькій Січі. Військовий суддя після публічних виборів отримував знаки своєї гідності: військовий клейнод – «комишину», «суддівську тростину», чим була «ліска судейська чорна гибанова, просто в сребло оправная» [24, с. 533] та атрибут влади – велику срібну печатку необхідну «для запечатованія укончоних... справ» [71, с. 303] (якщо ж суддя складав свої повноваження, то віддавав печатку громаді).

Курінні отамани досить часто виконували серед козаків свого куреня роль судді, розглядали суперечки сторін і тілесно карали винних.

Досліджуючи основні принципи, притаманні судовій системі Запорозької Січі, Д. Андреев з'ясовує, що їх загальносоціальним підґрунтям стали: верховенство та повновладдя субетносу, що забезпечувало незалежність та самостійність розвитку спільноти; спроможність етносоціуму визначати сукупність прав щодо вільного вибору держустрою та усвідомлення своєї ролі в процесі державотворення; особливий режим суспільного життя, за якого забезпечується повне і неухильне дотримання та виконання законів; сукупність поглядів, що виражають повагу до гідності та прав людини, її цінності як особистості; відповідність між значущістю ролі особистості і її соціальним

становищем, правами та обов'язками, злочином та покаранням; контроль над діяльністю державницьких установ [3, с. 14-15]

Таким чином, судоустрій Запоріжжя спирався на свою оригінальну адміністративну організацію і, зважаючи на мілітарний характер Січі, вона не зуміла, а може, й не змогла відокремити судову владу від влади адміністративної, і це було характерною рисою даного державного утворення. Проте не дивлячись на це для судової системи Запорізької Січі були характерні принципи демократичності, безпосередності, суперництва та колегіальності, що служили гарантом захисту у суді прав особи.

Судова система Лівобережної України, що склалася в процесі національно-державного будівництва в середині XVII ст., сформувалася головним чином на основі судової системи реєстрового козацтва, що існувала до 1638 р., коли була ліквідована відповідно до виданого польським сеймом закону «Ординація війська запорізького реєстрового» [31, с. 7]. Поряд з домінуючою на території Гетьманщини системою козацьких загальних судів (на територіях Запорізької Січі діяли виключно козацькі суди Січової Ради, Ради старшин і паланкові суди), її ланками стали міські, сільські, духовні, домініальні та цілий ряд інших спеціальних судів.

На думку П. Куліша, козацькі суди України походять з народного віче Київської Русі. Вічеве право при адміністративно-управлінській компетенції удільних князів, які ще не стали земельними власниками, трансформувалося в копне право міських і сільських громад, яке, у свою чергу, в умовах міського самоврядування на підставі вже магдебурзького права, перетворилося в право церковно-братське, за яким «влада духівництва контролювалася мирянами». Козацтво, що саме формувалося на цей час, сприйняло це право з його самосудом, самоврядуванням, ідеєю рівності перед законом відповідно до верховенства природного права, вільними виборами. Таким чином, етапами цього процесу стали: народне віче – копний суд церковно-братський суд – козацький суд [108, с.163-164].

Серед вищих козацьких судів Гетьманщини 1648 р. – першого двадцятиліття XVIII ст. виділяються суди гетьмана, Генеральної ради, Ради генеральної старшини, Ради старшини, Генеральної військової канцелярії, Генерального військового суду, третейського суду при Генеральній військовій канцелярії. Особливою компетенцією серед вищих адміністративно-судових органів у Лівобережній Україні володів Малоросійський приказ, а потім – і Малоросійська колегія (I МК), Правління гетьманського уряду, київський генерал-губернатор, II Малоросійська колегія (II МК) як органи самодержавного управління, контролю та нагляду в Гетьманщині [31, с. 8].

На початку народно-визвольної війни Генеральний суд діяв як суд першої інстанції у справах особливої важливості. З часом він перетворився у вищу апеляційну інстанцію. Як вища інстанція Генеральний суд здійснював нагляд за нижчими судами, посилав до них своїх представників для участі в окремих судових засіданнях. Генеральний суд припинив існування 1786 р.

Найбільшу кількість справ розглядали полкові суди, які були судами другої інстанції стосовно до сотенних судів, що очолювали сотники. До них входили також отаман, міський писар, осавул та хорунжий. Ці суди часто діяли разом з міськими (ратушними) судами, але у 1730 р. їх було відокремлено.

Громадські або сільські суди були спільними для селян і козаків, але їхні справи розглядали окремо. До складу цих судів входили вїйт та представники від селян і козаків. У ратушних містах суди, починаючи з другої половини XVII ст., потрапляють під вплив полкової та сотенної адміністрації. Самостійність зберегли тільки суди у магістратських містах. Окрім названих судів, у Гетьманщині існували церковні, цехові, мирові, третейські та ярмаркові суди [15, с. 109].

Гетьман Д. Апостол у березні 1728 р. у «Статейних пунктах (проекті договору новообраного гетьмана з Москвою)» наполягав, щоб українці судилися «за своїми правами, у своїх судах, через обраних народом суддів», а також на кодифікації законодавства. З цих питань було досягнуто згоди: указом імператора Петра II «Рішительні пункти гетьману Данилу Апостолу» від 28

серпня (8 вересня) 1728 р. передбачалося ті права, за якими судиться малоросійський народ, перекласти великоросійською мовою, утворивши для цього відповідну Комісію (п. 20). Того самого 1728 р. Комісія у складі 12 чоловік розпочала роботу і працювала протягом 15 років.

У 1734 р. указом імператриці Анни Іванівни компетенцію Комісії було розширено, їй доручалося також дещо скоротити та додати на користь малоросійського народу. Кодифікаційна комісія завершила роботу в 1743 р., а у 1744 р. її проект було передано в Сенат для розгляду з наступним імператорським затвердженням. Однак офіційно «Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 р.» так і не було затверджено. Надавши кодифікації офіційного статусу, імперський уряд взяв процес під свій контроль, а згодом звів результати нанівець, що було безперечно вдалим прикладом російського адміністрування, підпорядкованого єдиній меті – скорішій абсорбції Гетьманщини [122, с. 324].

Що стосується процесуального права, то в Кодексі йому присвячені VII, VIII та IX розділи і частково V розділ. Незважаючи на певне виокремлення цієї юрисдикційного процесу, він ще не знає поділу на процес кримінальний та цивільний. В основу комісією було покладено судовий устрій і процесуальні дії, що були чинними в законодавстві України в 30–40-х роках XVIII ст. і відрізнялися від попередніх та й згодом наступних судово-процесуальних дій. Попередній судовий устрій обслуговував усі соціальні стани населення і мав більш узагальнюючий характер, тоді як процесуальні дії та судова система часу складання Кодексу зазнала більшої диференціації та значного збільшення судів та органів, що виконували судово-процесуальні функції [200, с. 9]. Вже через двадцять років після кодифікації гетьман К. Розумовський провів реформу судів, повернувшись до судової системи Литовського статуту – чисто станових судів. Щодо судового процесу, то з огляду на те, що під час складання Кодексу українські суди переважно опиралися на процесуальні норми російського судочинства, заведеного тимчасово в Україні Генеральною Канцелярією, через це Кодифікаційна комісія під зовнішнім політичним тиском вимушена ввести в

«Права...» деякі частини цього процесуального порядку, а саме – писемну форму початкового розслідування, побудованого на формалістичному принципі [236, с. 126-129].

Кодекс характеризував судову систему, яка склалася в Гетьманщині для розгляду спірних справ, а саме: Генеральна військова канцелярія, Генеральний військовий суд і при Генеральній військовій канцелярії третейський суд, полкові, сотенні та сільські судові установи. Найвищою судовою установою був Генеральний військовий суд, підпорядкований безпосередньо гетьманові. Аналіз архівних судових справ досліджуваного періоду дає підставу стверджувати, що гетьман рідко виступав у ролі судді у цивільних справах. Основну кількість справ вирішували полкові, сотенні та сільські суди. Для міських жителів у привілейованих містах, які не мали магдебурзького права, діяв ратушний суд, а в привілейованих – магістратський. Усі названі судові органи формально вважалися виборними. Проте виборів суддів як таких не було, оскільки судові функції поєднувалися з адміністративними [12, с. 203].

У «Правах, за якими судиться малоросійський народ» були закріплені не тільки поняття апеляції, але й досить детально врегульована процедура апеляційного оскарження судових рішень (в статтях 35, 36 глави 8). Визначено порядок подачі та прийому апеляційної скарги, апеляційний строк на оскарження судового рішення. На рішення сотенного суду можна було подати скаргу на протязі 17 днів до полкового суду. На рішення полкового суду потрібно було подати скаргу на протязі 6 днів до Генерального суду. На рішення Генерального суду потрібно подавати апеляційну скаргу на протязі 7 днів до Генеральної військової колегії [154, с. 308].

Слід погодитись з Л. Гамбургом, який зазначає, що загальними позитивними рисами системи судоустрою України-Гетьманщини у другій половині XVII – початку XVIII ст. варто визнати присутність у ній деяких демократичних тенденцій: її гнучкість, що виявлялася у застосуванні більшістю судів юридичних норм у поєднанні з нормами та принципами природного права; динамізм, що виражався в усебічній і постійній взаємодії вищих та

нижчих судів; право вільного вибору суду всіма юридично вільними особами й право громад здійснювати правосуддя над своїми членами; колегіальність суду, публічність і змагальність судового процесу; зростання тенденції до предметної спеціалізації судів поряд з їхньою становою спеціалізацією; значне поширення квазісудового порядку розгляду цивільних і незначних кримінальних справ третейськими, компромісійними та мировими судами і мировими угодами. Але система судоустрою Гетьманщини до кінця XVII-початку XVIII ст. набула цілого ряду серйозних недоліків. До них належало: зосередження адміністративних і судових повноважень у компетенції тих самих органів і посадових осіб; нечітке розмежування судової юрисдикції на рівні вищих державних органів і на сотенно-полковому рівні, що призводило до взаємного дублювання судових функцій і взаємного вторгнення у судову компетенцію, вносило певну хаотичність у роботу судової системи, сприяло тяганині й іншим зловживанням у судах. Ієрархія судових інстанцій і апеляційний порядок, що склалися на початку XVIII ст., часто не дотримувалися через відсутність їх чіткої юридичної регламентації [31, с. 77].

У результаті судової реформи 1760-1763 рр. відбулося відмежування судових функцій від адміністративних [138, с. 105] і формування нової системи загальних судів – земських, гродських та підкоморських.

Яскрава сторінка в історії світових конституційних традицій належить такій відомій постаті, як П. Орлик, котрий на початку XVIII ст. (після смерті І. Мазепи) став гетьманом України (в еміграції). Його праця «Пакти і Конституції законів і вольностей Війська Запорізького...» вважається першою в світі конституцією, в основу якої закладено ідеї природного права і договірного походження держави, згідно з якими народ України укладає договір із гетьманом, передаючи йому частину своїх свобод заради забезпечення внутрішньої злагоди і зовнішньої безпеки держави.

У статтях 6-10 цієї Конституції законодавчо закріплюються основні принципи функціонування державної влади. У їх текстах також спостерігається намагання реалізувати ідею розподілу влади – гетьманська і старшинська –

виконавча, Генеральна Рада – законодавча, Генеральний Суд – судова. При цьому надзвичайно важливим є те, що гарантом балансу складових влади за змістом Конституції виступає не стільки сам гетьман як глава держави, скільки незалежний Генеральний Суд. Це є яскравим свідченням високого рівня політичної та правової культури не лише авторів Конституції, але й широких верств українського населення, для якого власне і призначався цей документ. Зокрема, для забезпечення права на вільне висловлювання і оцінку дій гетьмана у статті 7 зазначено, що питання про образу гетьманської честі і встановлення вини повинен розглядати не сам гетьман, а Генеральний Суд на основі чинного закону і права. Таким чином, правовідносини між державою (гетьманом як її главою) і громадянином опосередковуються судовою владою, рішення якої були обов'язковими для всіх, включаючи й самого гетьмана.

З приходом Катерини II до влади, в житті Російської імперії, до складу якої входили українські землі, настала нова епоха. Задумане широкомасштабне реформування країни на західноєвропейський манер було неможливе без вирішення проблеми міст. Фактично економічну та політичну роль європейських міст і міщан необхідно було запровадити на російських теренах, хоча заради справедливості слід зазначити, що економічну могутність держави імператриця пов'язувала насамперед з успішним розвитком сільського господарства. Однією зі складових стали зміни в судовій системі – фактично творення станових міських судів, які б захищали приватну власність, та інтеграція міської еліти (передусім її заможної частини) в систему управління. Катерина II передбачала на місці адміністративної судової влади побудувати станову, хоча певні елементи станового судочинства в російських містах були наявні в дореформений період (словесні суди та магістрати). На українських землях судова влада в руках міщан не була новиною. На Лівобережжі власну судову систему мали лише міста з магдебурзьким правом, решта полкових та сотенних центрів підпорядковувалися козацькій адміністрації, на Півдні після інкорпорації цих земель до складу Російської імперії творилася нова адміністративна, а з нею і судова система. Що ж до Правобережжя, то, за II та

III поділами Речі Посполитої, міста повинні були отримати нову судову систему замість міського (головного) суду.

Система міського управління та судова система за реформою 1775 р. неоднозначно оцінювалися дослідниками. Більшість дореволюційних учених лише аналізувала ті розділи «Учреждений для управления губерний Всероссийской империи», що стосувалися судової системи міст, та вважала, що після проведення реформи 1775 р. у містах запанував лад та спокій. О. Дмитрієв відзначав відділення адміністративної влади від судової, скасування нечисленних особливих суддів та запровадження єдиної судової системи з єдиним діловодством [233, с. 27].

Великі зміни відбулися у судовій системі за часів гетьмана Кирила Розумовського, який як людина європейськи освічена розумів, що суспільство в Гетьманщині стало дуже складним, щоб старшина здатна була виконувати в ньому одночасно судові, адміністративні та військові функції. Ним було розпочато виокремлення судово-адміністративної системи з військової. У полкових округах було засновано, окрім полкових, ще 20 судів повітових, і в кожному з них були суди: земський, гродський і підкоморський, тобто судова система мала становий характер. По сотнях залишилися сотенні суди, але до них належали тільки дрібні справи. А з найважливішими слід було звертатися до повітового суду. Найвищим судом був Генеральний суд, де окрім генеральних суддів обиралися також представники по одному від кожного полку. Це були останні зміни судової системи, які враховували автономність України.

На початку XIX століття судову систему пронизував бюрократизм, у судах існували тяганина і хабарництво. Крім того, О. Гаркуша зазначає, що Слобідсько-Українській, Херсонській, Катеринославській і Таврійській губерніях судову систему привели відповідно до судової системи корінних губерній Центральної Росії [32, с. 8]. Вже пізніше, на українських землях, які входили до Російської імперії, була введена в 1832 р. судова система була заснована на законі 1775 року Установи про губернії з незначними змінами.

Судами першої інстанції були земські суди для дворян і селян; у містах – магістрати та ратуші для купців і міщан. Вищою інстанцією для них вважалися губернські суди (палата кримінального і палата цивільного суду). Окрім того, О. Гаркуша зауважує, що в Одесі створили ще комерційний суд, а у губерніях – совісні суди для розгляду справ про злочини божевільних і неповнолітніх та надвірні суди, які розглядали кримінальні та цивільні справи осіб, стану належність яких нелегко було визначити (різночинці), а також чиновників і військовослужбовців, котрі тимчасово перебували там у справах служби [33, с. 23].

У Київській, Волинській і Подільській губерніях на верху судової системи був головний суд, який був апеляційною інстанцією для судів повітових, підкоморських, магістратів і ратуш.

Загалом тогочасний судоустрій носив становий характер. Єдиного суду для усіх станів не існувало, було відсутнє і єдине законодавство, що підривало основи усієї судової системи [234, с. 59].

Зауважимо, що загалом судова система першої половини XIX ст. мала цілий ряд серйозних суперечностей. По-перше, суд повністю залежав від адміністрації, яка втручалася у вирішення судових справ, а по-друге – мав виключно становий характер (для кожного стану створювалися свої судові органи) і був заснований на принципах феодального права. Слідство проводилось поліцією; не існувало гласності та змагальності судового процесу. В судах панували тяганина, хабарництво, свавілля. Тогочасна судова система потребувала значного удосконалення [70, с. 234-235].

У результаті проведення судової реформи 1864 р. судова система ділилася на дві частини: місцеві суди – мировий суд, з'їзд мирових суддів; загальні суди – окружний суд, судова палата.

Мировий суд був запроваджений для розгляду дрібних кримінальних і цивільних справ. Мирові суди знаходилися в повітах і містах. Повіт з існуючими на його території містами становив мировий округ, який поділявся на дільниці; в кожній з них правосуддя здійснював дільничний мировий суддя.

Дільничні мирові судді були державними службовцями і забезпечувались високою платнею.

В окрузі існували також почесні мирові судді, які не мали визначеної дільниці і не отримували винагороди. Вони запрошувалися для поповнення окружного суду, коли там не вистачало членів, і проводили суд і розправу, коли обидві сторони просили їх про це. Збори почесних і дільничних суддів кожного округу являли собою вищу мирову інстанцію – з'їзд мирових суддів, в якому головував один із суддів, обраний ними із свого середовища. Мирові судді розглядали справи одноособово [184, с. 123].

До найважливіших категорій кримінальних справ, які підлягали розглядові мировими суддями, відносили справи про правопорушення проти порядку управління, проти порядку і спокою, проти суспільного благоустрою, порушення статуту про паспорти, проступки проти особистої безпеки (зберігання зброї, пороху), про крадіжку(крадіжка предметів на суму не більше як 300 карбованців).

Будучи середньою інстанцією між волосними і окружними судами, мирові судді підпорядковувалися з'їзду мирових суддів, куди і можна було оскаржити рішення мирового судді. З'їзд збирався в мировому окрузі, який звичайно охоплював повіт разом із містами, що знаходилися в ньому. Округ поділявся на мирові дільниці, де працювали мирові судді. Дільниця охоплювала одну або декілька волостей. Вищий же нагляд за всіма мировими суддями, так само як і за їх з'їздами, здійснювався Міністерством юстиції та департаментом Сенату [162, с. 9].

Система загальних судів охоплювала: 1) окружні суди (один на декілька повітів); 2) судові палати, які були другою інстанцією, що розглядала апеляційні скарги на рішення і вироки окружних судів і; 3) вищу інстанцію – Сенат.

Окружний суд був державним органом, який виконував не тільки судові, але й слідчі та нотаріальні функції. Окружним судам у загальному порядку були підсудні всі справи, які перевищували компетенцію мирових суддів.

Цивільні справи окружний суд розглядав у складі трьох постійних (коронних) суддів чиновників. Кримінальні справи підлягали розглядові окружного суду в тому ж складі з участю присяжних засідателів. Справи про злочини і проступки, за які в законі були передбачені покарання, пов'язані з позбавленням усіх прав і переваг, розглядалися не інакше як за участю присяжних засідателів. Вироки в справах, розглянутих за участю присяжних засідателів, вважалися остаточними, апеляції не підлягали і могли бути оскаржені або опротестовані в касаційному порядку до Сенату.

Слід звернути увагу на те, що становлення суду присяжних на українських землях як правомочного судового інституту відбулося під час проведення судової реформи 1864 р. У процесі підготовки Судових статутів було створено своєрідну російську модель суду присяжних, адаптовану не лише до романо-германської правової системи, але і російського юридичного побуту [208, с. 9].

За судовою реформою 1864 року, суд присяжних формувався за Судовими статутами. У першій редакції Статутів про присяжних засідателів (1864) налічувалось двадцять дев'ять статей. У другій редакції (1887 р.) їх було двадцять чотири.

Згідно з реформою 1864 року, в Україні загальні суди з присяжними засідателями спочатку були створені тільки в Полтавській, Херсонській, Катеринославській і Таврійських губерніях. В інших губерніях України було дозволено створення тільки місцевих (мирових) судів і то через декілька років після прийняття реформи, наприклад у Чернігівській губернії з 1869 року, у Київській і Подільській – з 1871 року.

У цілому на Правобережній Україні (Київська, Волинська і Подільська губернії) загальні суди з присяжними засідателями розпочали свою діяльність з 29 червня 1880 року – саме в цей день було відкрито Київську судову палату і Київський, Уманський, Житомирський, Луцький та Кам'янець-Подільський окружні суди. Не зважаючи на відверто класовий характер суду присяжних, який існував в ХІХ ст. на українських землях, саме він був доступним елементом для громадськості і виявом певної самостійності. Загальновідома

низка процесів політичного характеру, в яких суд присяжних, всупереч бажанню прокурорів і суддів, виносив звинуваченим виправдувальний вердикт (справа Віри Засулич у Петербурзькому окружному суді в 1885 році та ін.). На жаль, проіснував суд присяжних у Російській імперії недовго. В 70-80-х роках XIX ст. царський уряд підготував так звану контрреформу, спрямовану на ліквідацію демократичних принципів у судочинстві, закладених в Судових Статутах 1864 року, в тому числі і принципів, на яких був заснований суд присяжних [184, с. 126].

Особливість судової системи на українських землях після їх загарбання Австрією полягала в тому, що деякий період часу вона продовжувала діяти у формі старих польських судів. Перші зміни до судочинства були практично незначні. Імператорський патент від 20.10.1772 р. визначив завдання, щоб існуючі суди відновили свою діяльність відповідно до попереднього законодавства. Сам суд не підлягав зміні, лише всі вироки тепер мали виноситися вже від імені австрійського монарха. Кожна сторона отримала дозвіл на апеляцію до львівської губернії. Натомість апелювати до старого суду заборонялося. Всі судові процеси від імені старої влади, які були в стані ведення і не закінчені, віденський уряд ліквідував. Таким чином, на думку М. Криштановича, було зроблено перший крок до одержавлення судочинства в Галичині [104, с. 153].

Судова система того часу носила класовий характер. Існували шляхетські (земські і міські суди, які по першій інстанції розглядали цивільні та кримінальні справи щодо шляхтичів), духовні (єпископські суди у Львові, Перемишлі та Кракові, які розглядали лише кримінальні справи щодо священнослужителів [109, с. 25-26]) і міщанські суди (які вирішували також цивільні та кримінальні справи, але вже щодо звичайних громадян).

Найвищою інстанцією, що здійснювали судді судів загальної юрисдикції Галичини з судового нагляду з 1780 р., був галицький сенат у складі верховної судової палати (м. Відень). Змішання судової інстанції, що була наділена вищою наглядовою дією у Галичині, на думку В. Єгорова, стало предтечею

поширення судової реформи 1782 р. у Австрії на всю територію Галичини [51, с. 36].

Певні особливості були характерні для судової системи Галичини, що перебувала, у ті часи, складі Австро-Угорщини. У становленні та розвитку системи судових органів відзначити існування різних судових органів і правових норм, прийнятих ще в період існування Австрійської імперії, які були уніфіковані судовою реформою в другій половині XIX ст. вже Австро-Угорщиною. Згідно з Конституційним законом про судову владу від 21 грудня 1867 р., відбулася судова реформа, метою якої стала уніфікація судоустрою в Австро-Угорщині. Особливістю австро-угорської судової системи, яка діяла, зокрема, у Галичині, був поділ судів на загальні та спеціальні, основу якого становила засада деконцентрації. Це, як слушно зауважує О. Кондратюк, сприяло ефективнішому функціонуванню судової системи, якіснішому розгляду цивільних, кримінальних та інших справ [88, с. 170].

Судові справи щодо військовослужбовців на території Галичини в цей же період вирішувалися окремі судами трьох інстанцій: військовий суд, вищий військовий суд і Верховний військовий трибунал. У Галичині існували також фінансові суди, які розглядали фінансові спори, а спори між підприємцями і робітниками вирішували промислові суди. Однак, зазначені судові установи були засновані у 1896 році лише в деяких містах. Відповідно слід погодитися з О. Бураком, який зазначає що в Галичині часів Австро-Угорщини судова система будувалася як за суб'єктною, так і за галузевою ознакою спеціалізації [21, с. 40-41].

Для захисту інтересів казни була створена особлива судова система. Наприклад, у Львові існував вищий суд у справах казенних доходів, а також 12 повітових судів у справах казенних доходів (У Львові, Бродах, Тернополі, Коломиї, Станіславі, Самборі, Саноці, Кракові, Тернополі, Новому Сонче, Жешові і Перемишлі).

Зміни в системі повітових судів відбувалися безперервно. Змінювалось число повітових судів, їх розташування, число чиновників, з'явилися адвокати,

нотаріуси тощо. В 1914 році в Галичині було 107 і Буковині 18 повітових судів; крім того, з минулих міських делегатських судів було створено в Галичині 13 і в Буковині – 2 повітових суди [123, с. 77].

Таким чином, судова система, яка існувала на західноукраїнських землях, що перебували у складі Австро-Угорської монархії часто зазнавала змін, що негативно позначалося на результаті вирішення спорів.

Бажання створити незалежну Українську державу в революційні 1917-1921 рр. вимагали значних зусиль щодо розбудови нового державного апарату, зокрема, судової системи. Демократичні ідеали українських фундаторів нашоувхнулись на суворі реалії життя, тому не були реалізовані повною мірою. У перші місяці після Лютневої революції Тимчасовий уряд ліквідував воєнно-польові суди, станові «особливі присутствія», посади земських дільничних начальників. Одночасно відновлювалась діяльність мирових судів і розширювалась їх компетенція. Судами загальної юрисдикції були окружні суди, а другою інстанцією для них – Київська, Харківська й Одеська судові палати. У травні 1917 р. у повітах почали призначатися адміністративні суди, а при окружних судах створюватися адміністративні відділення [129, с. 70]. В Одесі ще з 1808 р. діяв комерційний суд. Таким чином, унаслідок незначної реорганізації судова система в Україні в основному була приведена у відповідність із Судовими уставами Росії 1864 р. та їх подальшими змінами. Але в революційному вирі, що охопив Україну після Лютневої революції, стихійно виникали різноманітні установи, які привласнювали собі судові функції. Так, у Катеринославській і Херсонській губерніях виникли тимчасові суди в складі мирового судді (голови), одного представника від робітників і одного від селян. У Луганську виник революційний трибунал, склад якого обирався Радою робітничих і солдатських депутатів. Така тенденція не сприяла встановленню єдиних процесуальних форм відправлення правосуддя.

З'їзд українських юристів, котрий відбувся 13-14 червня 1917 р., визнав за необхідне, що судову систему України повинен очолювати Вищий крайовий суд і вона має бути незалежною від російського уряду. З часом, після створення

генерального комісаріату судових справ Центральна рада 10 листопада 1917 р. ухвалила постанову, підписану М. Грушевським: суд на Україні твориться іменем Української народної республіки. 2 грудня був створений Генеральний суд УНР, на який було покладено виконання повноважень суду касаційної інстанції, а також здійснення нагляду за судовими установами та особами судового відомства.

Функції судів апеляційної інстанції відповідно до Закону від 17 грудня 1917 р. виконували Харківський та Одеський апеляційні суди. Вони діяли згідно з правилами, встановленими Судовими статутами для судових палат з деякими відмінностями, обумовленими демократичними принципами побудови нової держави.

Незавершеність судової реформи й умови війни зумовили появу в УНР надзвичайних судових установ, які заповнювали вакуум в організації судової влади. 14 лютого 1918 р. були запроваджені посади головних губернських комісарів, яким надавалося право створювати революційні воєнні суди, що діяли в складі 2-х представників від місцевих громадських організацій і 4-х – за призначенням губернського коменданта [129, с. 76]. Такий підхід перетворював судову систему з незалежної гілки влади на своєрідне доповнення адміністративного апарату, в якому процесуальні засоби приймали форму адміністративних. Стан війни вимагав від уряду УНР створювати судові установи зі спеціальною юрисдикцією. Для розгляду кримінальних справ військових було створено Київський та Одеський воєнні суди, згодом – вищі воєнні суди в Києві та Катеринославі й 17 штабних судів [183, с. 54-55].

29 квітня 1918 року Павло Скоропадський захопив владу в Україні і проголосив утворення Української держави. Одним з першочергових завдань гетьманської адміністрації було налагодження ефективного функціонування органів судової влади. Від цього, в значній мірі, залежала нормалізація ситуації в країні. Відразу через декілька днів після захоплення влади, 3 травня 1918 року, Павло Скоропадський призначив своїм наказом міністром судових справ М. Чубинського [30, с. 3] Міністерство судових справ складалось з двох

департаментів. «До складу 1-го департаменту входили персональний відділ, цивільний відділ і законодавчий відділ, а до 2-го департаменту-пенсійний відділ, рахунковий відділ, розпорядчий відділ, секретарський відділ та емеритальний відділ або відділ емеритальної каси, бухгалтерія та ексекюторська частина». З 15 липня міністерство судових справ перейменовувалось на міністерство юстиції.

Вищим органом судової влади був Генеральний суд. В «Законах про тимчасовий Державний устрій України» від 29 квітня 1918 року були підтвержені повноваження Генерального суду, що «уявляє собою вищого охоронителя і захисника закону та Вищий Суд України в справах судових та адміністративних». Генеральний суд у свій час був створений Центральною Радою і діяв на підставі закону від 2 грудня 1917 року «Про утворення Генерального суду». Він виконував на «цілій території України всі функції, належні досі Правительствующому Сенатові в справах судових і в справах нагляду над судовими установами і особами судового відомства, а також всі функції Головного воєнного суду» .

Доцільність створення в період Центральної Ради Генерального суду була поставлена Павлом Скоропадським під сумнів і вже 17 травня 1918 року, згідно з постановою Ради Міністрів Української держави видано наказ міністра судових справ № 129 про створення комісії для «перегляду заведення Генерального та апеляційних судів». Головою комісії призначено С. Завадського. Завданням комісії було підготувати законопроекти про утворення Державною Сенату і судових палат.

Слід зазначити, що Павло Скоропадський досить негативно ставився до реформування судової системи, що здійснювалось в період Центральної Ради. В своїх спогадах він писав: «Начались реформи Центральной Рады, украинцы за них стоят и стояли во время Гетьманства. Для меня эти реформы, при всем моём желании схватить их смысл, если серьёзно рассуждать, были совершенно непон. Після падіння гетьманату й приходу до влади Директорії знов постала проблема перебудови державного апарату, в тому числі й судового. Директорія

не сприйняла здобутків гетьманату в державотворенні і не повернулась до державних інституцій УНР часів Центральної Ради. Вона прагнула зробити свій оригінальний внесок у розбудову Української держави, а опинилась на роздоріжжі. Її зусилля в галузі державного будівництва, зокрема судоустрою, були хаотичними й неефективними, а вакуум у судовій системі заповнило надзвичайне військове судочинство. Ще 1 грудня 1918 р. Директорія ухвалила, що «суд на території Української Народної Республіки твориться іменем УНР» [183, с. 59]. Наприкінці грудня цього ж року вона скасувала Державний Сенат, заснований гетьманом, а 2 січня 1919 р. підтвердила закон про відновлення діяльності Генерального суду часів УНР, щоправда, з назвою «Надвищий суд». 24 січня була відновлена діяльність апеляційних судів, заснованих Центральною Радою. Директорія, намагаючись зберегти мирові судові установи, 19 лютого 1919 р. прийняла закон «Про вибори та призначення мирових суддів», яким установлювалося, що органи місцевого самоврядування повинні найближчим часом обрати мирових суддів за нормами закону Тимчасового уряду від 4 травня 1917 р.

Вважаємо, що в основу нової моделі судової системи «другої УНР» Директорія поклала принципи судоустрою дореволюційної Росії, дещо модифіковані Центральною Радою й гетьманом. Але складна геополітична ситуація, в якій опинилася Україна, необхідність вести військові дії проти більшовиків, білогвардійців, анархістів, Антанти й поляків зумовлювали суттєві аномалії в судоустрої УНР. На практиці функціонувала і діяла надзвичайна судова система, досить далека від принципів, законодавчо проголошених Директорією. Спочатку основними судовими установами УНР стали воєнно-польові суди, які були започатковані наказом С.Петлюри й О.Осецького від 22 листопада 1918 р. На його підставі при всіх військових частинах засновувалися воєнно-польові суди в складі 2-х старшин, 2-х козаків, прокурора й секретаря, які призначалися наказом місцевої військової влади. Для влаштування таких судів застосовувалися російські Військовий статут про покарання 1869 р. й Положення про польове управління військ у воєнний час 1914 р.

Формування надзвичайної судової системи Директорії на цьому не закінчилось, і 20 грудня 1918 р. було створено позасудовий орган – так звана «дев'ятка», комісія в складі 9 членів – представників від Головного військового юридичного управління, військових частин та Міністерства юстиції для термінового розгляду справ усіх супротивників нової влади [98, с. 154]. У такій системі й повноваженнях судових установ неважко побачити намагання Директорії перетворити їх на знаряддя боротьби з політичними опонентами. Широка підсудність воєнно-польових судів призвела до того, що суд при штабі корпусу не встигав розглядати справи, а тому 20 грудня 1919 р. в Києві було запроваджено вже 2 військово-польові суди. При цьому зменшився і склад судової присутності: тепер суд працював у складі головуючого і 2-х суддів за наявності 2-х запасних. Судова система, створена Директорією в перші місяці її існування, не відповідала демократичним принципам і не змогла виконати завдань, які на неї покладалися. Тому 26 січня 1919 р. воєнно-польові суди на території УНР було скасовано. Того ж дня Директорія затвердила закон «Про надзвичайні воєнні суди» [183, с. 61]. Вони були винятковими й діяли на фронтах і в місцевостях, де оголошено воєнний стан. А якщо взяти до уваги, що на підставі закону Директорії від 24 січня 1919 р. останній оголошувався на всій території УНР, то не лишається сумнівів у тому, що «класичне» правосуддя відтіснялося на другий план, а то й зовсім не діяло. У системі надзвичайних воєнних судів не існувало ніякої інстанційності, їх вирoki не підлягали оскарженню й виконувалися негайно [30, с. 6].

Зміна урядів у Києві щораз призводила до зміни у судовій системі, але вони, у зв'язку з військовим становищем, також повністю не були реалізовані ані в часи Гетьманату, ані в часи Директорії.

Судова система з початку існування ЗУНР за Законом «Про тимчасову організацію судів і судової влади» від 21 листопада 1918 р. залишалася без змін, оскільки за основу її організації було взято попередню, австрійську модель. Усіх суддів, які не скомпрометували себе, влада ЗУНР залишила на посадах. Суди повинні були виносити рішення і вирoki іменем

Західноукраїнської Народної Республіки. Керівництво ЗУНР, дбаючи про власну дієву судову систему, створило 12 судових округів і 130 судових повітів. Відповідно до Закону від 15 лютого 1919 р. третьою й останньою інстанцією щодо перегляду судових рішень проголошувався Найвищий державний суд. Суддями цього суду планувалося обирати осіб, що склали кандидатські іспити перед спеціальними комісіями, до складу яких повинні були входити фахівці у галузі права, судді та адвокати. На жаль, історичні джерела не зберегли майже ніякої інформації про їх діяльність. До обрання суддів Найвищого державного суду його функції тимчасово покладалися на створений у березні 1919 р. при Станіславському окружному суді Окремий судовий Сенат третьої інстанції.

Виходячи із складних військово-політичних реалій, у яких власне й будувалася ЗУНР, та прямої агресії Польщі, Чехословаччини та Румунії, крім загальних судів, Законом від 16 листопада 1918 р. були утворені також судові органи військової юстиції. Вже 16 листопада 1918 р. Державний секретаріат видав розпорядження про організацію системи військових судів. Вона виглядала так: Вищий військовий трибунал; військові обласні суди; військові окружні суди [70, с. 304].

У тій частині України, яку наприкінці 1917 р. – початку 1918 р. займали більшовики, теж вирішувалися питання створення нових владних інститутів, зокрема судів. Першим нормативним актом щодо суду була постанова Народного секретаріату Української республіки від 4 січня 1918 р. «Про утворення народного суду». Ним передбачалася ліквідація всієї попередньої судової системи і утворення місцевих народних судів: дільничних, повітових, міських, які розглядали справи колегіально у складі одного постійного судді і чотирьох чергових народних засідателів. Постанова не передбачала утворення другої інстанції, тому що рішення новостворених судів були остаточними, не піддавалися оскарженню і повинні були негайно виконуватись. Цією ж постановою передбачалось утворення робочих і селянських революційних трибуналів, рішення котрих також були остаточними, не оскаржувалися і виконувалися негайно. Після окупації України німецькими військами весною

1918 р. формування органів суду припинилося і було поновлено лише у лютому 1919 р. на підставі Тимчасового положення про народні суди і революційні трибунали. Народні суди розглядали справи або у складі одного постійного судді, або у складі одного судді і двох народних засідателів, або одного судді і шістьох народних засідателів. Вони розглядали усі цивільні та кримінальні справи, за винятком справ, підсудних революційним трибуналам.

Вироки народних судів вже можна було оскаржити до Ради (з'їзду) народних суддів, який утворювали всі народні судді конкретної місцевості. Суд другої інстанції переглядав рішення у касаційному порядку. Таким чином, Тимчасове положення нормативно закріпило відмову від апеляційного перегляду справ і запровадило касаційний порядок перегляду рішень як другу інстанцію.

Для розгляду скарг на вироки революційних трибуналів у складі Нарком'юста УРСР був створений Верховний касаційний суд, який з часом було реорганізовано у Верховний касаційний трибунал. Для розгляду особливо важливих справ, підсудних революційним трибуналам, при ЦВК УРСР був створений Верховний революційний трибунал.

Отже, на початковому етапі формування судової системи України радянського періоду, для неї було характерним існування двох не пов'язаних між собою, паралельних судових гілок: народних судів і революційних трибуналів. Після завершення громадянської війни основною метою судової реформи було подолання організаційного відокремлення й утворення єдиної судової системи, що й було здійснено у Положенні про судоустрій УРСР від 16 грудня 1922 р. Воно передбачало, що військові й військово-транспортні трибунали входять до єдиної судової системи республіки, яка будувалася триланковою.

Нижчий щабель утворювали народні суди, які розглядали справи або одноособово суддею, або суддею і двома народними засідателями, а також військові та військово-транспортні трибунали.

Другу ланку складали губернські суди, що почали діяти замість губернських рад народних суддів. Вони виконували функції суду другої, касаційної інстанції відносно судів нижчого щабля, а також розглядали по першій інстанції особливо важливі справи, у тому числі ті, що були раніше підсудні ліквідованим губернським революційним трибуналам.

Очоловав судову систему Верховний Суд УРСР, який був: судом касаційної інстанції відносно губернського суду; судом першої інстанції по справах, вилучених з компетенції нижчих судів; судом наглядової інстанції, тобто таким, який мав право скасовувати і змінювати вироки та рішення, що набрали законної сили, щодо всіх судів Української РСР.

Утворення у грудні 1922 р. СРСР потягло за собою низку змін у судовій системі України.

По-перше, був створений Верховний суд СРСР. По-друге, протягом декількох років поступово з судової системи України були вилучені військові трибунали, касаційною інстанцією котрих був визнаний Верховний Суд СРСР, для чого в ньому була утворена Військова колегія.

Верховний Суд СРСР, який в перші роки створення (1924 р.) мав повноваження, що не суперечили суверенітету республіканської судової системи, потім згідно Положення від 24 липня 1929 р. значно розширив компетенцію щодо нагляду за діяльністю Верховного суду УРСР (як і верховних судів інших республік), а з 10 липня 1934 р. взагалі отримав право безпосереднього перегляду, скасування та зміни вироків, рішень, ухвал верховних судів республік.

У часи «відлиги» було визнано за доцільне розширення компетенції республік у вирішенні окремих питань державного характеру. В судоустрої це проявилось у скороченні функцій судового нагляду Верховного Суду СРСР за діяльністю судових органів республік з одночасним розширенням наглядових функцій верховних судів республік. Це було закріплено в Положенні про Верховний Суд СРСР, яке передбачало, що він має право скасовувати і змінювати вироки, рішення і постанови лише верховних судів республік і лише

у випадках, коли вони суперечать загальносоюзному законодавству або порушують інтереси інших республік.

Отже, судова система України за період з 1922 р. була єдиною, триланковою, її зміна відбувалась лише у зв'язку зі зміною адміністративно-територіального устрою. У 1925 р. у зв'язку з ліквідацією губерній і створенням округів губернські суди були замінені окружними. Тому положенням від 25 жовтня 1925 р. була створена така система судів: народні суди, окружні, головний суд Автономної Молдавської РСР і Верховний суд Української РСР.

До найбільш суттєвих недоліків судової реформи 1922-1929 рр. слід віднести заперечення апеляційної інстанції, яка вважалася «зайвою судовою тяганиною», надання переваги політичній свідомості перед юридичною грамотністю, кричущі факти порушення прав людини і громадянина у виправних і концентраційних таборах, відомості про які містять розсекречені архівні матеріали. [223, с. 74].

У 1930 р. були ліквідовані територіальні округи, у зв'язку з чим, замість окружних судів були утворені міжрайонні, які охоплювали декілька районів і виконували функцію попередніх окружних судів.

У 1932 р. в Україні було запроваджено обласний адміністративно-територіальний поділ. Відповідно були внесені зміни і до судової системи – міжрайонні суди були перетворені на обласні.

Надзвичайні умови воєнного часу вимагали перебудови організації і діяльності правоохоронної системи.

У перший же день війни, 22 червня 1941 р., Президія Верховної Ради СРСР затвердила Положення про військові трибунали в місцевостях, оголошених на воєнному стані і у районах воєнних дій, яким встановлювався порядок організації, комплектування і розгляду справ військовими трибуналами. Військові трибунали Червоної армії і Військово-Морського флоту створювались в округах, флотах, арміях, корпусах і дивізіях.

Лінійні суди залізничного і водного транспорту були також реорганізовані у військові трибунали. Військові трибунали військ НКВС будувались за

територіальними ознаками – окружні і обласні військові трибунали військ НКВС. Штати військових трибуналів затверджувались спільними наказами НКЮ, НКО чи НК ВМФ СРСР. Діяльність трибуналів мала значною мірою репресивний характер [68, с. 268].

Аж до окупації території України функціонувала і загальна судова система УРСР. У її підсудності зберігалась частина кримінальних справ, а також основна маса цивільних справ. У перший період війни ряд обласних судів України, які опинилися у прифронтівій смузі, діяли і як військові трибунали, і як загальні суди, залишаючись у підпорядкуванні НКЮ УРСР.

Після смерті у 1953 р. Сталіна в країні розгорнулася боротьба за демократизацію партійного і державного життя. У процесі десталінізації державного будівництва відбувалися зміни й у судовій системі як СРСР, так і УРСР. Підвищенню ролі Верховного Суду УРСР сприяло утворення в його складі згідно з Указом Верховної Ради УРСР від 3 вересня 1954 р. Президії, на яку покладался розгляд протестів у порядку судового нагляду на вироки, рішення, ухвали і постанови, що набрали законної сили [131, с. 233].

З прийняттям Верховною Радою УРСР Закону «Про судоустрій Української РСР» від 30 червня 1960 р., затвердженням 28 грудня 1960 р. нових Кримінального та Кримінально-процесуального, а 18 липня 1963 р. – Цивільного та Цивільного процесуального кодексів УРСР було започатковано нову судову реформу. Відповідно до Закону «Про судоустрій Української РСР» судова система та правове становище Верховного Суду УРСР залишалися такими, як вони визначалися Законом від 16 серпня 1938 р., однак Верховний Суд УРСР отримав право надавати керівні роз'яснення судам із питань застосування республіканського законодавства. Наслідком проведення реформ 1960-1963 рр. стали ліквідація позасудового апарату кримінальної репресії та скасування надзвичайних за змістом законів 30-х років. Разом із тим окремі засади здійснення судочинства тільки декларувалися, а в Законі «Про судоустрій Української РСР» взагалі залишилися поза увагою законодавця такі

з них, як презумпція невинуватості, змагальність сторін, право на оскарження судового рішення тощо [188, с. 59-60].

20 квітня 1978 р. Верховна Рада УРСР прийняла Конституцію Української РСР, за змістом статті 151 якої Верховний Суд Української РСР визначався найвищим судовим органом Української РСР і здійснював нагляд за судовою діяльністю судів республіки. До 1991 р. згідно чинного на той час Закону УРСР «Про судоустрій Української РСР» від 5 червня 1981 р. судову систему Української РСР складали: Верховний Суд УРСР, обласні суди, Київський міський суд, районні (міські) народні суди (ст. 20).

Суспільно-політичні реалії кінця 80-х – початку 90-х рр. обумовили реформування масиву вітчизняного конституційного, процесуального законодавства та законодавства про судоустрій. Так, Законом від 27 жовтня 1989 р. Верховному Суду УРСР було надано право законодавчої ініціативи у Верховній Раді УРСР. Крім того, 24 жовтня 1990 р. було прийнято Закон «Про зміни і доповнення до Конституції (Основного Закону) Української РСР», відповідно до якого здійснення судового контролю і нагляду за судовою діяльністю судів республіки покладалося на Верховний Суд УРСР, а організація та порядок діяльності судів Української РСР визначалися законами УРСР.

Отже, українська судова система має давні корені. Процес її зародження сягає часів Київської Русі і біля його витоків лежить збірка стародавнього українського права «Руська Правда». Подальший розвиток судової системи здійснювався поступово під впливом конкретно-історичних умов. На кожному етапі державотворення української держави суди виступали як невід’ємні елементи влади, проте водночас їх функції, порядок утворення та правовий статус істотно відрізнялися.

Висновки до розділу 1

Все вищевказане в цьому розділі, дозволяє зробити такі узагальнення:

1. Завдяки аналізу сучасної історіографії з проблем організації та функціонування судової системи України було встановлено відсутність комплексного дослідження особливостей становлення та розвитку судової системи України в період з 1991 по 2012 роки.

Слід зазначити, що кількість проведених досліджень, як правило зростала у зв'язку з прийняттям певних законодавчих актів (Конституції України, Законів України «Про Конституційний суд України», «Про судоустрій», «Про судоустрій і статус суддів»).

2. На підставі проведеного аналізу, судову систему можна визначити як сукупність усіх судів, які організовані та функціонують відповідно до законодавства і засад судової влади та здійснюють правосуддя з метою захисту прав, свобод, інтересів людини, юридичних осіб та держави.

3. Зародження вітчизняної судової системи відбулося в часи існування Київської Русі. Судова система Русі пройшла тривалий період формування від общинно-вічової до державної. В цілому вона мала такі недоліки: відсутність незалежності судової влади від адміністративної; непостійний склад судів; відсутність централізованої системи судів.

У подальшому українські землі входили до складу інших держав. Відповідно, судова система як і всі інші державні органи, входили до складу системи державної влади відповідної країни (до Польського Королівства, Великого князівства Литовського, Російської імперії, Австро-Угорщини, Речі Посполитої та ін. Відповідно судова система розвивалась з врахуванням особливостей державного устрою певної країни.

Характерна риса системи судів часів Запорізької Січі і Гетьманщини вбачається в організації та діяльності відносно самостійного найвищого судового органу. До втрати українськими землями автономного статусу в складі Російської імперії найвищу судову владу уособлював глава держави — гетьман. Але визначальне значення для побудови власної української держави і

судової системи має Конституція П. Орлика 1710 р., яка закріпила у своїх положеннях основні принципи функціонування державної влади з одночасним намаганням реалізації ідеї її розподілу на законодавчу, виконавчу та судову.

Вагоме значення для розвитку судової системи мала судова реформа 1864 р., відповідно до якої була створена чітка судова система. Крім того, законодавче закріплення принципу розподілу влади вивело суди із загального масиву державної влади та надало їм автономного правового статусу як окремої важливої гілки державної влади. В ході цих реформ суди стали безстановими (фактично почав діяти принцип рівності перед законом та судом), була здійснена спроба ввести систему судів, порядок призначення суддів, запровадити чіткий перелік вимог для судді (інститут професійних суддів). Незважаючи на відсутність української державності, такі зміни в державному устрої були позитивним явищем.

На кожному з етапів розвитку судової системи на території України суди виступали як невід'ємні елементи влади, проте водночас їх функції, порядок утворення та правовий статус істотно відрізнялися.

РОЗДІЛ 2

ПРИНЦИПИ ТА ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ СУДОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

2.1. Принципи побудови судової системи

Особливе значення для судової системи становлять її принципи побудови. З давніх-давен принцип вважався підвалиною, фундаментом будь-якої соціальної системи (в тому числі правової), вимоги якого поширювалися на всі явища, що належали до цієї системи. Поняття «принцип» у перекладі з латинської означає «початок», «першооснова», «первинність» [54, с. 197].

У наш час принцип є багатоманітною категорією і визначається як першооснова, і як підстава, і як аксіома, і як постулат, і як передумова знання, і як керівна ідея, і як центральне поняття, і як сполучна ланка між поняттями, і як відправний пункт пояснення, і як вихідне положення теорії, і як основне теоретичне знання, і як вираження необхідності або закону явищ, і як відношення між законами, і як одна з логічних функцій закону, і як внутрішнє переконання людини й погляд на речі й т. д.» [47, с. 7].

На нашу думку, принципи побудови судової системи України являють собою певний специфічний різновид правових принципів. В загальній теорії права досить детально досліджено поняття правових принципів. Професор Л. Луць зазначає, що принципи права – це основні нормативні засади позитивного права, що визначають сутність та спрямованість правового регулювання [113, с. 119]. На думку професора П. Рабіновича принципи права – це керівні засади (ідеї), які зумовлюються об'єктивними закономірностями існування й розвитку людини та суспільства і визначають зміст і спрямованість правового регулювання [174, с. 99]. М. Кельман, О. Мурашин вважають, що принципи права – це керівні ідеї, які характеризують зміст права, його сутність і призначення в суспільстві. З одного боку, вони виражають закономірності права, а з іншого – це загальні норми, які діють у всій сфері правового регулювання і поширюються на всі суб'єкти. Ці норми або чітко сформульовані в законі, або виводяться із загального змісту законів [73, с. 204]. Г. Федоренко

стверджує, що принципи права – це провідні засади, ідеї, які характеризують його зміст та визначають спрямованість правового регулювання [224, с. 134].

Таким чином, принципи – неодноманітне і неоднозначне явище, до дослідження якого можна і треба підходити з різних боків. Проте, бажано внести в поняття і визначення принципів, що діють у правовій сфері, якусь одноманітність, у тій мірі, у якій загалом вона можлива в юридичній літературі.

Із гносеологічної точки зору важливо підкреслити те, що категорія «принцип» надзвичайно тісно пов'язана з категоріями «закономірність» і «сутність». Однопорядковий характер цих понять дає підстави визначати правові принципи через закономірності розвитку суспільства (загальносоціальні принципи) і права (юридичні принципи), а також через сутність і основний зміст останнього. Сутність і закон хоч не однорідні, не тотожні, проте одноступеневі поняття. Настільки ж близькі поняття закону і принципу, адже закономірність відбиває зв'язки між явищами, їх сутностями, а принцип концентрує властивості, основний зміст кожного з явищ, що співвідносяться. Поняття «принцип» співвідноситься з категорією «ідея» у тому випадку, коли під нею філософи розуміють внутрішню логіку, закон існування об'єкта, те, що становить його внутрішню сутність. У теорії пізнання принцип може виступати як абстрактне визнання ідеї, а точніше певна сукупність (сума) принципів, що дорівнюють ідеї, наприклад «правова», «соціальна», «демократична», «ліберальна» держава, «гуманне», «справедливе» право, «поділена» влада тощо.

У даний період розвитку науки відбувається філософізація державно-правових знань, останні все більше вимагають філософсько-абстрактного узагальнення і осмислення. Це стосується і принципів права, зокрема дослідження їх наукового поняття і найважливіших ознак. До найбільш суттєвих ознак принципів права треба віднести, насамперед, їх регулятивність. Загальновідомо, що регулювання суспільних відносин є головною функцією права. Таке регулювання здійснюється при допомозі механізму правового

регулювання, під яким розуміють цілісне, результативне упорядкування і організація суспільних відносин за допомогою системи правових засобів, у відповідності з вимогами соціально-економічного і політичного рівня розвитку суспільства [2, с. 289].

Правові принципи тісно взаємопов'язані з нормами права. Серед відмінних рис принципів і норм права О. Уварова відзначає такі: а) на відміну від правових норм, формування яких завершується тільки після надання їм формальної визначеності та юридичної сили державою, принципи права повністю формуються в суспільстві і не обов'язково мають здобувати закріплення в джерелах права, щоб мати регулятивне значення; б) різні джерела обов'язковості принципів і норм права: якщо обов'язковий характер принципів права має своїм джерелом цінності, які знаходять вираз у принципах, то однією з основних умов набуття обов'язковості нормами права є їх відповідність принципам права; норма, що суперечить принципам права, визнається неправовою; в) у порівнянні з нормами права його принципи мають більш стабільний характер; норми права, що діють у межах одного принципу, можуть неодноразово змінюватись; принципи права таким чином одночасно забезпечують поєднання стабільності і динамізму правового регулювання; г) принципи права виступають системоутворюючим елементом права, вносять єдність у всю систему норм, правове регулювання в цілому; в роботі обґрунтовується, що принципи права забезпечують системність права вже на етапі його формування: правові норми, проходячи шлях правоутворення, формуються, не виходячи за межі, окреслені принципами права. Системність, як необхідна якість правового впливу на суспільні відносини, забезпечується саме завдяки тому, що кожна нова норма права включена до системи права, відповідає принципам права; д) різна внутрішня структура принципів і норм права: норми права закріплюють певне правило поведінки, яке має уповноважувально-зобов'язальний характер, принципи права концентрують у собі вимогу або цілу систему вимог найбільш загального характеру [220, с. 10].

Принципи права спрямовують й синхронізують увесь механізм правового регулювання суспільних відносин, розкривають місце права в суспільному розвитку. Адже принципи права слугують критерієм правомірності дій громадян й державного апарату в цілому та при відомих умовах сприяють росту правосвідомості населення, правової культури й освіти. Крім того, на думку О. Ковалю, вони є своєрідною передаточною ланкою між економічним базисом суспільства та його юридичною надбудовою, системою нормативного регулювання [78, с. 41-42].

Щодо принципів побудови судової системи, то І. Назаров зазначає, що вони є частиною принципів судової влади, але, з огляду на цілком видиму специфіку, утворюють самостійну систему принципів [140, с. 3-4]. Щодо принципів судової влади, то варто зазначити, що вони є норми найбільш загального, керівного характеру, що визначають місце судової влади в системі єдиної державної влади, побудову її основних інститутів та спрямовані на реалізацію завдань, що стоять перед судовою владою [206, с. 40].

Слід зауважити, що вчені і законодавець на рівні з поняттям принципів визначають ще і таку категорію як «засади», що має безпосереднє відношення до вихідних основ організації судової системи в Україні. Так, увесь Розділ І Конституції України, ч.3 її ст.129, а також Розділ І Закону України від 07.07.2010 р. № 2453-VI так чи інакше присвячений загальним і спеціальним засадам, а не принципам судової системи України. При цьому, вказане не перешкоджає ані на конституційному рівні (ч. 1 ст. 8, ч. 1 ст. 125 Конституції України), ані на рівні фахового закону (ч. 1 ст. 17, ч.1 ст. 47 Закону України від 07.07.2010 р.) так само одночасно оперувати й терміном «принципи». Відтак, мусимо констатувати певний паралелізм використання у сфері вихідних основ судоустрою України категорій «засади» та «принципи», що за відсутності чіткого розуміння та розмежування їхнього змісту лише ускладнює формування та впровадження таких підвалин судової системи. Зокрема, подібна термінологічна різноманітність явно не сприяє уніфікації правового регулювання.

У зв'язку із цим, варто відмітити, що з приводу співвідношення понять «засади» і «принципи» у науці склалися доволі різні, часом протилежні точки зору. При цьому, на сьогодні достатнього поширення набуває такий підхід щодо ототожнення зазначених понять [209, с. 309], визнання їхньої близькості та відсутності вагомих відмінностей, адже, як за О. Кузнєцовою, засади й розглядаються саме як «основне положення, принцип» [105, с. 14]; а за В. Маляренко – як «фундаментальні ідеї і положення» [118, с. 4]. У той же час, О. Хотинська [228, с. 8] наполягає на тому, що категорія принципів є ширшою аніж поняття засад, що перешкоджає точному визначенню правових принципів.

Певною мірою, дійсно можна стверджувати про подібність та однопорядковість термінів «засади» і «принципи», які по суті означають одне і те ж – певні начала, основи. Натомість жодних переконливих доводів щодо наявності істотних відмінностей (зокрема в аспекті зв'язку нормативного положення з ідеєю) між ними наразі немає. Відповідно до цього, подібно до правових принципів, засади також можуть розглядатись в якості певних нормативно виражених вихідних положень та ідей. Отже, і засади, і принципи у сфері судоустрою мають однакове призначення й рівною мірою виступають підґрунтям організації судової системи України. Однак, все ж таки з метою впорядкування вихідних основ організації судоустрою, більш коректним було б їхнє позначення лише через категорію принципів, що згідно з С. Потапенко [167, с. 26] повинна використовуватися в усіх випадках, коли йдеться про відправні ідеї і положення, що належать до юриспруденції.

Слід погодитись з А. Борко, яка цілком обґрунтовано зазначає, що принципи організації судової системи України, являють собою певний специфічний різновид загальноправових принципів, що, з одного боку, спирається на всезагальне розуміння принципів, а, з іншого боку, набуває власної своєрідності, закладаючи вихідні основи судоустрою [17, с. 52].

Слід зазначити, що в наш час немає єдності щодо визначення поняття принципів судової системи. Так, на думку І. Назарова, принципи побудови судової системи можна визначити як історично сформовані теорією й

практикою діяльності судів, обумовлені економічним і ідейно-політичним рівнем розвитку суспільства нормативно закріплені положення, які фіксують найбільш важливі вимоги й відображають закономірності побудови судової системи країни, виражають її зміст й специфіку, визначають тенденції розвитку [140, с. 128–129]. З цією думкою майже повністю погоджується Т. Струс-Духнич, проте на її думку ці принципи варто називати принципами побудови судової влади [202, с. 174]. А. Борко, узагальнюючи основні риси та властивості принципів організації судової системи, визначає їх як систему законодавчо визначених й гарантованих державою, обумовлених ідейно-політичним рівнем розвитку суспільства, стабільних вихідних концептуальних основ організації судової системи та судових органів, що визначають засадничі вимоги, закономірності й зміст формування судової системи [17, с. 54].

Вважаємо, що з'ясування поняття принципів судової системи нерозривно пов'язане із встановленням їхніх ознак. І, у першу чергу, вслід за такою ознакою як фундаментальне значення для побудови судової системи України, слід назвати саме системність засад і принципів судової системи, що відповідно вказує на внутрішню цілісність, ієрархічність, структурованість та послідовність вихідних основ судоустрою, а також їхню взаємопов'язаність з іншими загальноправовими принципами, що врешті-решт утворює якісно новий правовий феномен – систему принципів судової системи. Подібної точки зору щодо системності правових принципів дотримуються й інші вчені, зокрема як за І. Петрухіним [159, с.80], то абсолютно всі принципи повинні відповідати вимогам взаємозв'язку, якісної визначеності, несхожості один на одного.

Іншою, необхідною ознакою принципів організації судової системи, виступає нормативне закріплення тих ідей, які покладаються в основу відповідних концептуальних положень. Дана ознака є загальною для усіх правових принципів й обумовлює загальнообов'язковість, державну гарантованість та підвищену правову стабільність певної політико-правової ідеї в якості вихідної константи побудови судових органів, що не допускає її порушення. Звідси можна також екстраполювати ще одну, раніше вже

розглянуту загальну ознаку правових принципів на принципи організації судової системи, а саме зв'язок нормативного положення з відповідною панівною у державні ідею з приводу побудови судових органів та їхньої системи.

Аналізуючи принципи судової влади (в т.ч. судової системи), слід звернути увагу на те, що загальні засади, котрі закріплені у текстах Основних Законів держав, як правило, розвиваються та доповнюються у галузевому законодавстві, за умови їх відповідності конституції, інакше вони втрачають легітимність, оскільки конституція має вищу юридичну силу в системі нормативних актів [46, с. 148].

Деяко неоднозначним є включення до обов'язкових вимог принципів побудови судової системи, потреби відображення ними специфіки традицій судочинства країни й особливостей положення органів судової влади в державному механізмі [140]. З одного боку, засади та принципи організації судової системи, уособлюючи панівні у соціумі та державі ідеї, дійсно мають відповідати і нагальним потребам суспільства, і рівню його розвитку, і відповідним соціально-економічним реаліям. Проте, з іншого боку, слід враховувати, що існуючий досвід формування судової системи України є досить суперечливим і, як зауважує Г. Тимченко [211], на сьогодні все ще не дозволяє однозначно говорити про позитивні тенденції в судоустрої України. А тому практика судочинства в Україні потребує покладення в основу судової системи саме сучасних демократичних принципів, залежно не від практики, що склалась у сфері організації та реалізації судової влади, а від потреби забезпечення безумовного й своєчасно правосуддя.

За способом закріплення в законодавстві, принципи судової системи можна поділяти на прямо сформульовані в конкретних нормах права (норми-принципи) і принципи, виведені з норм. Характеризуючи принципи судової системи, варто підкреслити однаково високу значимість усіх таких принципів незалежно від форми чи техніко-юридичного способу їхнього зовнішнього вираження. Принципи формування судової системи України є цілісною

впорядкованою системою взаємообумовлених рівноважливих елементів, що не дозволяє апріорі стверджувати пріоритетність у розбудові судової системи одних її складових над іншими. Інакше кажучи, правові ідеї, що зведені за допомогою різних джерел об'єктивного права у ранг правового принципу, за умови їх послідовності та несуперечності однаково потребують безумовного дотримання і впровадження [19, с. 452]. Зокрема варто доповнити І. Туркіна [219] у тому, що не лише конституційні, але й загалом будь-які інші законодавчо визначені принципи судової влади за своєю юридичною природою виступають орієнтирами у правотворчій і правозастосовній діяльності.

За характером нормативного джерела, що закріплює принципи, можна говорити про конституційні принципи побудови судової системи й принципи, що закріплені у законодавстві про судоустрій. Слід зазначити, що в Конституції приділяється досить значне місце закріпленню найважливіших принципів побудови судової системи країни. Саме тут закріплюються найважливіші гарантії самостійності судової системи й незалежності судової влади, які зведені в ранг конституційних принципів і характеризують державу як демократичну. Деякі принципи, закріплені в Конституції, характеризуються особливою стабільністю. Вони практично не змінюються навіть у випадках зміни самих конституцій залежно від певних історичних періодів, мають підвищену стабільність [144, с. 206].

Сучасні конституції характеризуються деідеологізацією формулювання принципів побудови судової системи з акцентуванням уваги на їх правовий зміст й визнанням рівності прав всіх суб'єктів суспільства [141, с. 100].

На думку А. Борко, більш правильно вбачати саме конституційне визначення усіх основних засад судоустрою із подальшою їхньою деталізацією на законодавчому рівні, що загалом знімає потребу розмежування конституційних і законодавчих принципів судової системи [19, с. 453]. Такий саме підхід з цього приводу відображений і у чинному законодавстві. Так, базові принципи єдності судової системи, територіальності, спеціалізації, інстанційності, самостійності і доступності суду, ґрунтуючись на загальних

положеннях ст. 125 Конституції України, більшою мірою розкриваються вже у ст.ст. 3, 6, 17 Закону України від 07.07.2010 р. № 2453-VI. До того ж, подібна практика комплексного правового регулювання фактично унеможлиблює у даному разі чітке розмежування конституційних і законодавчих принципів побудови судової системи України.

Окрім того, варто зауважити ще й такий підхід до диференціації судових принципів, що передбачає їхній поділ на інституціональні (властиві всім підсистемам судової влади) та спеціальні (поширюються на конкретні підсистеми) [235]. Разом із тим, у даному разі принципи судової системи за своєю природою мають саме інституціональний характер, являючи собою найбільш узагальнені норми-орієнтири в організації та діяльності кожного без виключення судового органу. Відповідно до цього, наголосимо, що не можуть бути віднесені до принципів судової системи окремі вихідні засади формування судів першої інстанції або, наприклад, вищих спеціалізованих судів, які повинні вибудовуватись з урахуванням і на основі загальносистемних принципів. На нашу думку подібне розуміння співвідношення інституційних і спеціальних судових принципів повинно бути фундаментом не лише для наукового обґрунтування, але й для законодавчого забезпечення судоустрою в Україні.

Є. Козлова конституційні принципи, що регулюють судову систему, поділяє на три групи: принципи й норми, що визначають взаємовідносини особи й судової влади; принципи організації судової системи (здійснення правосуддя тільки судом відповідно до закону; єдність судової системи; поєднання професійних і непрофесійних начал у здійсненні правосуддя); принципи функціонування судової системи (незалежність, незмінюваність і недоторканність суддів; гласність судочинства; змагальність і рівноправність сторін у процесі) [82, с. 348-357]. Аналізуючи цей погляд, варто наголосити на відмінності таких принципів судової системи від принципів саме правосуддя (судочинства), що хоч і поєднані єдиною цільовою метою (наприклад, забезпечення створення й безперебійного функціонування демократичної й ефективної судової системи [140]), однак, відображають загалом різні аспекти

організації та реалізації судової влади в Україні. Саме тому, вбачаємо неприйнятним віднесення до числа принципів судової системи України таких суто процесуальних принципів як гласність, публічність і відкритість, державна мова судочинства, обов'язковість судових рішень, поєднання усності та письмовості, безпосередність судового розгляду, безперервність, змагальність, судова істина тощо. Перелічені принципи дійсно явно і неявно пов'язані та позначаються на принципах судової системи (зокрема, це стосується принципу незалежності суддів і самостійності суду), але безпосередньо організаційної складової судової влади не визначають.

У той же час, необхідно окремо виділяти й деякі найбільш загальні принципи, що рівною мірою стосуються як організації, так і реалізації судовою влади, а, передусім, принципи верховенства права та законності, що за І. Жукевичем [52] мають одночасно організаційно-функціональний характер. На думку А. Борко, названі принципи наділені загалом наскрізною природою і в умовах сучасної правової держави виявляються в усіх сферах державного врядування, тому розглядати їх в якості специфічних засад судової системи постає не зовсім коректним. Таким чином, очевидною стає внутрішня неоднорідність принципів судової системи України [19, с. 451].

Щодо системи побудови судової системи України в сучасній правовій науці немає єдності думок щодо цього питання. На думку І. Назарова до системи принципів побудови судової системи відносить такі принципи: а) єдності судової системи; б) територіальності; в) спеціалізації; г) інстанційності; г) ступінчастості та ієрархічності; д) самостійності суду; е) доступності суду [141, с. 105].

Інший відомий науковець В. Бринцев, виокремлює такі основні принципи формування судової системи: а) принцип незалежності судових органів; б) оперативності правосуддя й доступності суду для населення; в) структурної самостійності; г) простоти й економічності судової системи [20, с. 67].

С. Тимченко до принципів побудови судової системи України відносить лише конституційні принципи – територіальність і спеціалізацію. Решту

принципів він визначає як ознаки судової системи [213, с. 51]. Майже подібним є погляд Р. Куйбіди, найбільш актуальними, який до принципів судової системи України є відносить спеціалізацію, територіальність та інстанційність. Усі інші принципи на його думку вичерпали своє методологічне значення і перейшли до категорії властивостей, рис, які характеризують сучасну систему судів [107, с. 47]. Зазначена позиція вбачається не достатньо аргументованою (тим більше що конкретне коло таких засад не встановлювалось), а пояснення, що вони «вичерпали своє методологічне значення» не розкриває відмінностей між категоріями принципів і ознак судової системи. На нашу ж думку, в актуальних умовах інституалізації й реформування судової системи України, що у тому числі пов'язана з поглиблення й забезпеченням реальності спеціалізації, доступності та незалежності суду, розподіл вихідних основ судоустрою на першорядні (принципи) і другорядні (ознаки) не є виправданим. Натомість лише комплексний підхід до формування й впровадження цілісної системи сучасних засад і принципів (що відповідає вимогам самостійності, повноти, несуперечності із тісно взаємозалежними елементами [140]) в організацію судової системи України дійсно сприятиме вдосконаленню інституту судової влади.

Автори навчального посібника з судових та правоохоронних органів України зазначають, що конституційно закріплені принципи побудови судової системи України, до яких відносить принципи: а) територіальності; б) спеціалізації; в) єдності судової системи; г) інстанційності; д) ступінчастості; е) ієрархічності; ж) принцип доступності правосуддя [151, с. 97].

На думку А. Борко, вказаний перелік слід доповнити ще й такими загальноправовими засадами як принципи верховенства права і законності, що втілення яких в організації та діяльності судової системи України набуває ключового значення у зв'язку з специфічним призначенням судової влади по здійсненню державою правового захисту прав, свобод та інтересів людини і громадянина [19, с. 455].

Продовжуючи, варто проаналізувати основні принципи судової системи, які чітко визначені Конституцією України, зокрема в ст. 125. Так, перший принцип територіальності означає розбудову системи судів загальної юрисдикції відповідно до системи адміністративно-територіального устрою, закріпленої в ст.133 Конституції України. Цей принцип обумовлений потребою здійснення правосуддя на всій території України і доступності його для всього населення. Визначальна вимога принципу територіальності полягає в тому, що мережа судових органів повинна рівномірно поширюватись на всі адміністративно-територіальні одиниці України. З цього логічно випливає, що судові округи судів відповідних рівнів повинні мати однакове співвідношення з адміністративно-територіальними одиницями, на які поширюється юрисдикція судів [94, с. 869].

В. Стефанюк стверджує, що сутність принципу територіальності полягає в тому, щоб місцеві суди були територіально наближені до людей, щоб кожен громадянин знав, як у складній судовій системі обрати той, в якому він має захищати свої права. І цим вимогам, на його думку, існуюча система судів, що побудована за адміністративно-територіальним поділом, відповідає, оскільки охоплює всі регіони України, забезпечені необхідним транспортом, зв'язком тощо [199, с. 25-26]. На думку І. Марочкіна, Н. Сібільової значення принципу територіальності полягає: а) у відсутності територій, на які не поширювалася б юрисдикція суду; б) у територіально зручному розміщенні судів; в) в існуванні достатньої кількості судів і суддів на території держави [151, с. 45]. Інші автори зазначають, що принцип територіальності означає, що в кожній адміністративно-територіальній одиниці країни – районі, місті (крім міст районного підпорядкування), районі в місті, кількох районах чи у районі та місті створюються місцеві суди, яким підвідомчі всі справи, що виникають у межах цієї території [225, с. 36].

Деталізацію цей принцип отримав у Законі України «Про судоустрій і статус суддів». Новий Закон не так чітко визначив зміст принципу територіальності, як попередній Закон України «Про судоустрій України».

Якщо у попередньому законі законодавець зазначав, що під принципом територіальності розуміємо визначення статусу й місце розташування суду відповідно до адміністративно-територіального устрою країни (ч. 2 ст. 20 скасованого Закону України «Про судоустрій України» 2001 р.), то у діючому Законі лише зазначено, що одним із принципів побудови системи судів загальної юрисдикції є принцип територіальності (ч. 1 ст. 17), і зміна адміністративно-територіального устрою може бути підставою (не єдиною) для утворення чи ліквідації суду (ч. 3 ст. 20 Закону). Таке формулювання можна оцінити як підготовку до створення у майбутньому судів, юрисдикція яких не буде визначатися межами адміністративно-територіальних одиниць України. Але поки що в Законі при визначенні місцезнаходження судів завжди враховується принцип територіальності у класичному розумінні.

Принцип територіальності побудови судової системи забезпечує територіальне розмежування компетенції однорідних судів, тобто визначає межі судового округу. На думку О. Закропивного, округ – це узагальнена назва для декількох адміністративно-територіальних одиниць, що об'єднані в одне ціле (територіальну одиницю) для вирішення якихось конкретних державних завдань (економічних, військових, політичних тощо). Наприклад, прикордонний округ, військовий округ, виборчий округ. Територіально округ може охоплювати як декілька районів чи їх частин, так і декілька областей чи їх частин. В свою чергу, на думку науковця, судовий округ – це територія кількох районів або їх частин, об'єднаних в одне ціле (територіальну одиницю), для доступного розташування судових органів з метою вирішення по суті судових справ визначених юрисдикцій за правилами відповідного процесуального законодавства [64, с. 41].

На нашу думку, найбільшого значення дія принципу територіальності набуває при визначенні межі судів першого (вихідного) рівня, оскільки вона має бути розгалуженою, щоб забезпечити кожній особі реальну можливість дістатися судової установи для вирішення своєї справи по суті. Виходячи з цього, Закон України від 7 липня 2010 р. «Про судоустрій і статус суддів»

визначив, що місцевими загальними судами є районні, районні у містах, міські та міськрайонні суди. Місцевими господарськими судами є господарські суди Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя, а місцевими адміністративними судами є окружні адміністративні суди, а також інші суди, передбачені процесуальним законом (частини 1-3 ст. 21) [61]. Останнє формулювання не можна назвати вдалим, оскільки не зрозуміло, чому створення нових місцевих адміністративних судів може бути законодавчо врегульовано шляхом внесення змін до процесуального законодавства, а не до спеціалізованого. Задля забезпечення єдності судової системи усі суди, які діють від імені держави і входять до складу судової системи України, повинні бути перелічені у Законі України «Про судоустрій і статус суддів» [141, с. 115].

Отже, в основу побудови судової системи на першому її щаблі покладено адміністративно-територіальний устрій України відповідного рівня, тобто судові округи збігаються з адміністративними одиницями. Перевагою такої схеми побудови судової системи є те, що вся інфраструктура держави – зв'язок, транспорт, шляхосполучення – також побудована з урахуванням її адміністративно-територіального устрою, що надає змогу кожній особі без значних витрат (часу і коштів) звернутися за захистом своїх прав до свого суду. Отже, така схема побудови виступає одним із чинників забезпечення доступності правосуддя у його судоустрійному аспекті [94, с. 869].

У різних країнах є різні варіанти співвідношення судового і адміністративно-територіального округів. Реалізація зазначеного принципу є одним з шляхів застосування права людини на законний суд, якому підсудні всі справи, юридичний спір по яких виник на території певного судового округу (дільниці), а також покликано посилити незалежність суду від інших державних органів та органів місцевого самоврядування [74, с. 233].

Що стосується адміністративних судів, то Закон однаково визначає порядок створення як місцевих, так і апеляційних судів – їх створювали в округах відповідно до указу Президента (ч. 3 ст. 21 і ч. 3 ст. 26 Закону). Тобто й місцеві й апеляційні адміністративні суди є окружними. Але, на нашу думку,

аналіз відповідного указу Президента свідчить, що округи місцевих адміністративних судів повністю збігаються з територіями областей (міст Києва, Севастополя, Автономної Республіки Крим) [171], як і місцевих господарських судів, хоча останні окружними не йменуються.

Крім місцевих та апеляційних у системі судів загальної юрисдикції діють вищі спеціалізовані суди й Верховний Суд України. До вищих спеціалізованих судів належать: Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ, Вищий господарський суд України й Вищий адміністративний суд України (ч. 2 ст. 31 Закону). Вказані суди є судами касаційними і їх юрисдикція поширюється на всю територію України [143, с. 224].

На нашу думку, принцип територіальності повинен органічно поєднуватися з принципом спеціалізації. Принцип спеціалізації у побудові судової системи є одним з чинників забезпечення права на правосуддя, оскільки ця вимога пов'язана з необхідністю розгляду справи компетентним судом. Компетентний суд – це не тільки суд, уповноважений здійснити правосуддя у повному обсязі з винесенням рішення по суті, а й суд, у кваліфікованості суддів якого впевнена особа, котра до нього звертається, і Конституція України закріпила принцип спеціалізації судів. Змістовне наповнення цього принципу мають здійснити відповідні закони і перш за все Закон України «Про судоустрій і статус суддів». Він закріпив таку побудову судової системи, де мають місце елементи і «зовнішньої», і «внутрішньої» спеціалізації. Критерієм спеціалізації є предмет спірних правовідносин і властива йому відповідна процесуальна процедура. Але не тільки. У побудові судової системи України враховано й попередній більш ніж десятирічний досвід існування відокремленої гілки арбітражних (нині – господарських) судів, хоча між природою матеріально-правових відносин і притаманною їй процесуальною процедурою, характерними для цивільного судочинства, значно більше спільного з матеріально-правовими відносинами і процесуальною процедурою господарського судочинства, ніж кримінального. Разом з тим, тільки система

господарських і адміністративних судів побудована за ознакою «зовнішньої» спеціалізації, починаючи вже з судів першого рівня, тобто утворюються окремі гілки в системі судів загальної юрисдикції. Для загальних судів на першому рівні (місцеві суди) діє «внутрішня» спеціалізація, зміст якої полягає в тому, що в межах однієї судової установи, де це можливо завдяки кількісному складу суддів, здійснюється розподіл між судьями місцевого суду обов'язків щодо розгляду цивільних, кримінальних, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення. А вже на другому та третьому рівнях системи загальних судів відбувається зовнішня спеціалізація (але не така «чиста», як в підсистемі господарських та адміністративних судів) – діють апеляційні суди з розгляду кримінальних, цивільних справ, а також справ про адміністративні правопорушення, і Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ. Таким чином, спеціалізація судової системи відбувається за предметною юрисдикцією (зовнішня спеціалізація). Крім того, у судах різних судових юрисдикцій може запроваджуватися спеціалізація суддів з розгляду конкретних категорій справ даної юрисдикції (внутрішня спеціалізація).

Використання переваг «зовнішньої» спеціалізації у розбудові судів загальної юрисдикції передбачає утворення згідно з Конституцією України судових гілок зі спеціалізованою компетенцією з окремих галузей законодавства. Крім господарських і адміністративних, можливе створення й інших окремих судових гілок відповідно до критерію спеціалізованої юрисдикції. Отже, принцип спеціалізації має ємний, багатоаспектний характер і містить певні вимоги щодо розбудови і функціонування судів загальної юрисдикції. Визначальною з цих вимог при застосуванні «зовнішньої» спеціалізації є необхідність чіткого розмежування компетенції кожної гілки судів загальної юрисдикції [94, с. 870]. Принципи територіальності і спеціалізації поєднані ідеєю єдності і цілісності судової влади. Згідно з Конституцією України, жодний із загальних чи спеціалізованих судів не наділяється особливим статусом; вони відрізняються між собою лише предметом компетенції, колом та обсягом повноважень.

Загалом же, можна погодитися з тим, що в реалізації принципу спеціалізації судів через формування підсистеми спеціалізованих судів знаходить своє втілення функціональний розподіл повноважень усередині судової системи. Через такий розподіл судова система домагається концентрації зусиль на вирішенні відповідними органами окремих категорій юридичних спорів у межах відповідних видів правовідносин.

I. Обрідко зауважує, що спеціалізація судової влади є таким принципом її побудови, організаційно-правовою формою реалізації якої виступає створення, з одного боку спеціалізованих судів, а, з другого, спеціалізованих колегій (палат тощо) усередині самих судів. У такому контексті спеціалізація судів (судової системи) не обов'язково повинна передбачати утворення саме спеціалізованого суду [145, с. 54].

Отже, слід погодитися з тим, що спеціалізація судової діяльності є багатоаспектним принципом. Його позитивний потенціал може і повинен реалізовуватися поряд та у тісній взаємодії з іншими прогресивними принципами організації судової системи держави та судочинства, у ході вирішення комплексу питань, які стосуються судоустрою, судочинства, організації діяльності суддів у державі тощо.

Цей принцип є одним із факторів забезпечення розгляду справи компетентним судом, який уповноважений здійснювати правосуддя не тільки в Україні, але в інших країнах світу. Так, поряд із судами загальної юрисдикції у багатьох країнах у рамках єдиної судової системи діє також мережа спеціалізованих судів, до яких належать адміністративні, трудові, сімейні, ювенальні (у справах неповнолітніх), податкові, фінансові, екологічні й деякі інші суди [74, с. 234].

Відповідно до ч. 3 ст. 129 Конституції України держава забезпечує право на оскарження рішення суду в апеляційному та касаційному порядках, крім випадків, встановлених законом. Отже, у системі судів загальної юрисдикції діють судові ланки і судові інстанції, які за приписами процесуального законодавства вирішують спір по суті та забезпечують реалізацію

конституційного права особи на оскарження судового рішення в апеляційному, касаційному порядку. Загалом судова інстанція – це поняття, що ґрунтується на нормах судового процесу, за допомогою якого визначається порядок вирішення правових спорів або перегляду судових рішень.

Ст. 17 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» прямо визначає інстанційність як один із принципів побудови системи судів загальної юрисдикції, хоча він чітко не передбачений у нормах Конституції України. Водночас, на підставі системного тлумачення приписів ст.ст. 125 і 129 Основного Закону, можливим є його дослідження з урахуванням вказівки законодавця про побудову системи судів загальної юрисдикції за принципом інстанційності у положеннях Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Зокрема ч. 1 ст. 22 вказує на те, що місцевий суд є судом першої інстанції і розглядає справи, віднесені процесуальним законом до його підсудності. Ст. 26 передбачає, що у системі судів загальної юрисдикції діють апеляційні суди як суди апеляційної інстанції з розгляду цивільних і кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення. Ця загальна норма має своє продовження у відповідних приписах процесуального законодавства. Крім того, у системі судів загальної юрисдикції діють вищі спеціалізовані суди як суди касаційної інстанції з розгляду цивільних, кримінальних, господарських та адміністративних справ.

З цього приводу професор І. Марочкін зазначає, що інстанційність – це організація судів відповідно до необхідності забезпечити право на перегляд судового рішення судом вищого рівня. Інстанційна система є гарантією високої якості судочинства і забезпечує конституційне право на перегляд судового рішення [151, с. 101]. У контексті дослідження касаційного провадження стосовно організації судових інстанцій, сучасна теорія судоустрою визнає подвійний характер завдань і цілей діяльності суду касаційної інстанції, який визначається такими складовими: 1) необхідністю забезпечення однакового застосування закону; 2) потребою захисту порушеного права шляхом

безпосереднього врегулювання спірних правовідносин. Отже, судова інстанція є відповідним судом із визначеним обсягом процесуальних повноважень.

I. Марочкін поняття «судова інстанція» пов'язує з характером конкретної діяльності суду щодо здійснення правосуддя, тобто воно є похідним від судоустрою. Тому чинне законодавство, як правило, налічує три види судових інстанцій: перша, апеляційна та касаційна інстанції. Але положення чинного Закону змінили інстанційну побудови судів України.

Насамперед, це стосується інстанційного наповнення діяльності Верховного Суду України як найвищого судового органу в системі судів загальної юрисдикції. Сьогодні виникла ситуація, коли його інстанційне розташування фактично залишене поза межами законодавчого врегулювання. Законодавець обмежився тільки формулюванням нових, практично однакових процесуальних конструкцій, що стало наслідком його інстанційної невизначеності. Отже, з одного боку, на Верховний Суд України покладено завдання перегляду рішень відповідних касаційних судів, а з другого – не визначено його місце як судової інстанції. Тому, як слушно підкреслює В. Сердюк, виникає потреба законодавчого вирішення цього питання з метою дотримання чіткої інстанційної побудови системи судів і комплексного використання принципів її формування [190, с. 144].

Таким чином, можемо стверджувати, що система судів загальної юрисдикції побудована, крім використання принципів територіальності та спеціалізації, і за принципом інстанційності, навіть незважаючи на відсутність прямої конституційної вказівки про його застосування. На нашу думку, саме завдяки підвищеному науковому інтересу до принципу інстанційності він з'явився на законодавчому рівні в новому Законі України «Про судоустрій і статус суддів».

Крім того, на нашу думку, окремо слід виділити принцип етнічності побудови судової системи. Зміст цього принципу полягає в тому, що судова система незалежної України запозичивши найкращі здобутки зарубіжних правових систем, залишається самобутньою й унікальною, а її правові засади

стали проявом національного духу правосвідомості української етнічної групи. Крім того, в сучасній правовій науці зазначається, що через призму особливостей власної судової системи істотно виявляється правосвідомість, індивідуалізм етносу. Суто національне в судовій системі того чи іншого народу входить до надбань світової культури і збагачує її [3, с. 15].

Вважаємо, що чільне місце в системі етнізації судової системи займає, безперечно, мова. Мова – це генетичний код нації. У мові (усній та писемній) зберігаються віковічні надбання народу, особливості його мисленнєвої діяльності. Мова, таким чином, є оберегом культури нації. У переважній більшості розвинених країн проживають народи різних національностей. Спроби штучно асимілювати народи різних етнічних груп (типу *homo soveticus*) ведуть до знищення культурних надбань. Мова може йти про взаємозбагачення культур різних національностей, а не нівелювання їх.

Відповідно до ст. 10 Конституції України державною мовою в Україні є українська мова. В ст. 1 нового Закону України «Про засади державної мовної політики» зазначається, що державна мова – закріплена законодавством мова, вживання якої обов'язкове в органах державного управління та діловодства, установах та організаціях, на підприємствах, у державних закладах освіти, науки, культури, у сферах зв'язку та інформатики тощо [57]. Проте, не слід забувати також і те, що відповідно до ч. 3 ст. 6 зазначеного закону «обов'язковість застосування державної мови чи сприяння її використанню у тій чи іншій сфері суспільного життя не повинні тлумачитися як заперечення або применшення права на користування регіональними мовами або мовами меншин у відповідній сфері та на територіях поширення».

Мовою судочинства і діловодства відповідно до ст. 12 Закону «Про судоустрій і статус суддів» є державна (українська) мова. Суди зобов'язані використовувати українську мову для ведення процесу, викладення процесуальних документів. Однак тут же зазначається, що суди гарантують право громадян на використання ними в судовому процесі рідної мови або мови, якою вони володіють і що у судах, поряд із державною, можуть

використовуватися регіональні мови або мови меншин у порядку, встановленому процесуальним законом. При цьому використання в судочинстві регіональних мов або мов меншин гарантується державою та забезпечується за рахунок коштів Державного бюджету України. Цього вимагають і міжнародні стандарти, зокрема Європейська хартія регіональних мов або мов меншин [38, с. 357]. Крім того відповідно до чинного законодавства України суддя повинен володіти державною мовою.

Вважаємо також і те, що принцип етнічності характеризується і тим, що при побудові судової системи враховуються національні традиції та досвід, досягнення вітчизняної науки в галузі процесуального права, організаційні та фінансові можливості держави. Так однією з найсуттєвіших складових сучасної судової реформи є втілення в життя новим КПК України закріпленого Конституцією України права на безпосередню участь у здійсненні правосуддя, крім професійних суддів, також і присяжних.

У контексті євроінтеграційних прагнень сучасної України, на нашу думку, слід також виділити такий новий принцип судової системи як інтеграційність. Аналізуючи цей принцип, варто перш за все визначити сутність слова «інтеграція». У вільній енциклопедії зазначається, що інтеграція (від лат. *integrum* - ціле, *integratio* – відновлення) – 1) поєднання, взаємопроникнення. Це процес об'єднання будь-яких елементів (частин) в одне ціле. Процес взаємозближення й утворення взаємозв'язків; 2) згуртування, об'єднання політичних, економічних, державних і громадських структур в рамках регіону, країни, світу [67].

Прийнято вважати, що термін «європейська інтеграція» позначає створення європейських інститутів та політик, які еволюціонують у напрямі формування певного наднаціонального центру, навколо якого має конституюватися спільний європейський простір. Оскільки держави Європейського Союзу створили спільні інституції, яким делегували частину своїх національних повноважень так, що рішення в певних сферах загальних інтересів можливо ухвалювати демократичним шляхом на

загальноєвропейському рівні, термін «європейська інтеграція» інколи коротко розшифровують як «усупільнення суверенітетів». У цьому сенсі європейську інтеграцію прийнято визначати як зближення на добровільній і мирній основі суспільств, держав і економік, яке виходить за межі існуючих до цього часу національних, політичних та економічних кордонів.

Задоволення євроінтеграційних прагнень України передбачає обов'язкову адаптацію нашої судової системи до судової системи Європейського Союзу [205, с. 116]. Необхідною умовою євроінтеграції України є стабільність установ (органів), які гарантують демократію, верховенство права та права людини, що не може бути досягнуто без проведення судової реформи, спрямованої на забезпечення незалежності судової влади та її зміцнення. З огляду на це, до системи суб'єктів забезпечення євроінтеграційних процесів в Україні необхідно відносити також і судову систему, яка представлена насамперед Верховним Судом України, Конституційним Судом України та вищими спеціалізованими судами України. Необхідним кроком подальшої європеїзації судової системи України є розвиток міжнародних зв'язків органів судової влади України. Безпосередня реалізація заходів, спрямованих на забезпечення ефективної діяльності Верховного Суду у міжнародній сфері, покладена на відділ міжнародного співробітництва [22, с. 101-102].

Подібна робота ведеться і у вищих спеціалізованих судах України, наприклад Вищому адміністративному суді України, міжнародна діяльність якого також спрямована на обмін думками та досвідом у питаннях адміністративного права та процесу, застосування адміністративними судами права ЄС, впливу діяльності міжнародного юрисдикційного органу (Суду ЄС) на судову практику держав – членів ЄС тощо [23, с. 117]. Проте необхідно наголосити, що зазначені кроки повинні здійснюватися не лише з метою збирання та вивчення позитивного досвіду зарубіжних країн у сфері відправлення судочинства. Головним завданням тут має стати використання накопиченої інформації під час реформування національного законодавства про судоустрій та вдосконалення наявної судової системи, яка, хоч і була

реформована, проте невирішеним є місце в ній Конституційного Суду України, який, згідно зі ст. 147 Конституції України, є єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні, покликаним вирішувати питання про відповідність законів та інших правових актів Конституції України і давати офіційне тлумачення Конституції України та законів України. Якщо розглядати діяльність Конституційного Суду України крізь призму євроінтеграційних процесів, то необхідно відзначити, що конституційне судочинство є одним із дієвих інструментів адаптації національних правових систем європейських держав до міжнародних стандартів прав людини. Такі стандарти, як відзначає П. Рабінович, зафіксовані насамперед у Конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 р., і вони постійно конкретизуються й розвиваються прецедентними рішеннями Європейського суду з прав людини [175]. Що ж до Конституційних судів держав – членів Ради Європи, то вони, на нашу думку, якраз і мають бути тим «містком», за допомогою якого відбувається імплементація інтерпретаційних правоположень Суду в національну юридичну практику.

Продовжуючи, слід звернути увагу на особливості впливу рішень Європейського суду з прав людини на судову систему та судочинство України. Важливий напрямок впливу полягає в урахуванні судами вказівок та оцінок Європейського суду з прав людини, наведених у його рішеннях у конкретних справах, до розгляду яких ці органи залучалися раніше відповідно до національного законодавства. [203, с. 18]. Проте тут необхідно зауважити, що на сьогодні використання практики Європейського суду з прав людини як напряму оптимізації Конституційного судочинства в Україні є доволі складним завданням, успішне вирішення якого залежить від розв'язання ряду проблем.

В. Городовенко зазначає, що при формуванні і функціонуванні національної судової системи важливу роль також відіграє облік нормативних актів Ради Європи і, зокрема, Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, практики застосування її норм і положень у формі актів Комісії з прав людини (що діяла до 1998 р.)

та Європейського суду з прав людини. Вимоги, що встановлюються до національного правосуддя в цих актах, досить докладні і отримують постійний розвиток у вигляді сучасних правових засадах, сформульованих у результаті розгляду Європейським судом конкретних справ [38, с. 46]

Участь судової влади України в інтеграційних процесах здійснюється, головним чином, через опанування європейських і євроатлантичних цінностей щодо верховенства права та закону і поліпшення судового управління [217, с. 167].

З принципом інтеграційності побудови судової системи тісно пов'язаний принцип міжнародності. Слід зазначати, що судова система України з кожним роком все більше і більше відповідає міжнародним стандартам.

Судова реформа неможлива без врахування надбань людства у сфері правосуддя. Більша поінформованість про діяльність судів у більшості демократичних країн світу безпосередньо впливає на правосвідомість суспільства, в тому числі у нормотворчій діяльності. Реалізація цього досвіду знаходить своє відображення у ст. 9 Конституції України, згідно з якою, якщо на обов'язковість чинних міжнародних договорів надана згода Верховної Ради України, то ці договори є частиною її національного законодавства. А укладення міжнародних договорів, що суперечать Конституції України, можливе лише після внесення до неї відповідних змін. Отже, в Україні разом із національним законодавством діє частина міжнародного законодавства, яка є обов'язковою для виконання.

Загальновідомо, що судовим органам, зважаючи на їх виняткову й важливу роль у правовій державі, належить бути незалежними насамперед від політичних гілок влади – законодавчої та виконавчої. Про це зокрема зазначається в міжнародних правових та інших документах, серед яких треба назвати: Загальну декларацію прав людини 1948 р. (ст. 10); Міжнародний пакт ООН про громадянські та політичні права 1966 р. (ст. 14); Конвенцію «Про захист прав людини та основоположних свобод» 1950 р. (ст. 6); Основні принципи незалежності судових органів 1985 р.; Сіракузький проект принципів

незалежності судочинства 1981 р.; Декларацію про незалежне судочинство 1983 р. тощо.

Конституція України 1996 р. передбачає створення та функціонування судової системи, яка повністю відповідатиме міжнародним стандартам та міжнародним зобов'язанням України і створить умови для реального захисту прав людини [170, с. 73].

Слід також зазначити, що при реформуванні сучасної судової системи досить часто враховується позитивний світовий досвід. Так, автори нового КПК України наголошують, що модель суду присяжних вони розробили на основі дослідження досвіду зарубіжних країн, таких як Австрія, Німеччина, Франція, Данія. Так, головний консультант Головного управління з питань судоустрою Адміністрації Президента України, Б. Малишев зазначає, що новий КПК України фактично запроваджує модель суду шеффенів, який є різновидом суду присяжних [207, с. 729].

Враховуючи зазначене в цьому підрозділі, пропонуємо під принципами побудови судової системи розуміти важливі засади судової влади, які зумовлюються історико-політичним розвитком держави та спрямовані на створення надійних умов для ефективної реалізації судової системи.

Підсумовуючи, слід також зазначити, що дія кожного принципу створює умови для дії другого принципу, що унеможливорює їхнє функціонування самостійно. Проте, кожний із принципів судової системи відіграє самостійну роль при її побудові та усі разом сприяють ефективній організації та правовому функціонуванню судової системи.

2.2. Структура судової системи

З початку утворення молодшої держави – України постало питання щодо побудови нової судової системи. Початок цього процесу було покладено прийняттям Верховною Радою України в липні 1990 р. Декларації про

державний суверенітет України і проголошенням нею принципу поділу державної влади на законодавчу, виконавчу та судову.

Політичні події, що відбулися в СРСР у серпні 1991 р., прискорили процес здобуття незалежності Українською РСР, наслідком яких стало ухвалення Верховною Радою України 24 серпня 1991 р. Акту проголошення незалежності. У розвиток цього у Законі України «Про правонаступництво України» [60] визначалося, що органи державної влади і управління, органи прокуратури, суди та арбітражні суди, сформовані на підставі Конституції (Основного Закону) Української РСР, повинні були діяти в Україні до створення органів державної влади і управління, органів прокуратури, судів та арбітражних судів на підставі нової Конституції України.

Тому в Україні продовжувала діяти система судів загальної юрисдикції, побудована за радянським зразком: районні (міські), міжрайонні (окружні) суди та військові суди гарнізонів як суди першої ланки; Верховний суд Автономної Республіки Крим, обласні, Київський і Севастопольський міські суди та військові суди регіонів і Військово-Морських сил України як суди другої ланки. Вища судова інстанція – Верховний Суд України – здійснював правосуддя у складі судових колегій у цивільних і кримінальних справах та Пленуму Суду [188, с. 62-63].

На нашу думку, варто погодитись з Р. Куйбідою, В. Городовенком, які зазначають, що на початку 90-х років суди були складовою адміністративно-командної системи державного управління [107, с. 14; 39]. Крім того, суди не мали реальної влади і не могли гарантувати захист прав людини з огляду на суттєве обмеження їхньої юрисдикції. Система перегляду судових рішень також не була демократичною. Процесуальні кодекси надавали дуже обмежені можливості щодо оскарження судових рішень. Реалізація права на скаргу переважно залежала від розсуду вищих посадових осіб прокуратури і судів, які самостійно вирішували питання щодо доцільності опротестування рішень судів. Крім того, в цей час в Україні склалися об'єктивні передумови для спеціалізації судової системи України: ускладнення суспільних відносин, розширення обсягу

нормативного матеріалу і як наслідок – багатократне збільшення кількості цивільних, господарських та адміністративних справ у судах [231, с. 65].

В Україні Закон «Про арбітражний суд» був прийнятий Верховною Радою 4 червня 1991 року, а 6 листопада 1991 року був прийнятий Арбітражний процесуальний кодекс України, який установив процедуру захисту охоронюваних прав та інтересів суб'єктів підприємницької діяльності. Тим самим вперше в історії України ХХ ст. була сформована самостійна система арбітражних судів республіки, законодавчо закріплене здійснення правосуддя у господарських справах спеціалізованими судовими органами. Цими законами були визначені прерогативи арбітражного суду саме як однієї з ланок судової влади, покликаної здійснювати правосуддя у господарських відносинах. Головною своєрідністю арбітражного суду як ланки судової влади була його спеціалізація [169, с. 140].

Загалом становлення судової влади в Україні розпочалося із прийняттям Концепції судово-правової реформи, яка була схвалена Верховною Радою України 28 квітня 1992 року [97]. Основною метою реформи визначено перебудову судової системи, створення нового законодавства, вдосконалення форм судочинства. Концепцією визначалося, що в Україні діють конституційний, загальний й арбітражні суди, кожний з яких має чітко визначену компетенцію.

Через кілька тижнів, 17 червня 1992 року Верховна Рада України вносить зміни до чинної на той час Конституції (Основного Закону) України і приймає Закон України «Про внесення змін і доповнень до Закону Української РСР «Про судоустрій Української РСР», кримінально-процесуального і цивільного процесуального кодексів Української РСР». Стаття 149 Конституції встановлювала, що судами України є Верховний Суд України, обласні суди, Київський міський суд, міжрайонні (окружні) суди, районні (міські) народні суди. А у розділі II названого Закону (п. п. 34, 39) згадуються ще «військові трибунали» та «судді військових трибуналів». Отже, автори змін до

Конституції не врахували Концепцію судово-правової реформи щодо долі військових трибуналів.

3 лютого 1993 року Верховна Рада України прийняла Постанову «Про перейменування військових трибуналів України у військові суди України і продовження повноважень їх суддів». Згідно з цією Постановою були введені нові найменування: військові суди регіонів, військовий суд Військово-Морських Сил України, військові суди гарнізонів [232, с. 62].

На підставі згаданої постанови Верховної Ради України від 3 лютого 1993 року військові трибунали були перейменовані у військові суди України [164].

У цей час в Україні продовжувала діяти система судів, визначених Законом УРСР «Про судоустрій Української РСР» [63] від 5 червня 1981 р., а з 1994 р. – в редакції Закону № 4017-ХІІ від 24 лютого 1994 р., а саме: ст. 20 вказаного Закону встановлює, що Верховний Суд України, Верховний Суд Республіки Крим, обласні, Київський і Севастопольський міські суди, міжобласний суд, міжрайонні (окружні), районні (міські) суди та військові суди регіонів, Військово-Морських сил і гарнізонів становлять судову систему загальних судів України. Слід звернути увагу, що відповідно до змін до Закону України «Про судоустрій України» і цей нормативно-правовий акт був доповнений главою 3¹, яка визначила правовий статус, організацію та повноваження військових судів України [56]), які почали функціонувати замість військових трибуналів колишнього СРСР.

Окрему увагу, слід звернути на утворення Конституційного Суду України. Практична реалізація ідеї утворення Конституційного Суду України вперше була здійснена шляхом внесення змін та доповнень, на початку 90-х років ХХ ст., до чинної тоді Конституції УРСР 1978 р. Конституція регламентувала завдання і порядок формування цього органу, його кількісний склад, вимоги до осіб, що мали обиратися до Конституційного Суду, деякі інші питання. Ця регламентація, проте, виявилася недосконалою. Не були, зокрема, визначені права Президента України у формуванні складу Конституційного Суду. Передбачалася надто велика чисельність суду: голова, заступник голови і 23

члени суду. У Конституції не було норм, які гарантували б своєчасне утворення Конституційного Суду, що певною мірою зумовило і фактичне зволікання з формуванням цього органу.

Конституційний Суд не одержав ряду властивих йому повноважень. Чимало повноважень нагляду за конституційністю актів залишалося за іншими державними органами. До виключних повноважень парламенту належало накладання вето на укази Президента та постанови Кабінету Міністрів у разі, якщо вони суперечили Конституції та законам України, і призупинення дії правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим з тих же мотивів, а також скасування цих актів, коли Верховна Рада Автономної Республіки Крим не привела їх у відповідність з Конституцією і законами України, скасування рішень місцевих рад народних депутатів, якщо вони були прийняті з порушенням Конституції і законів.

Голова Верховної Ради мав право зупиняти дію актів Кабінету Міністрів, міністрів, інших підвідомчих Кабінету Міністрів органів у разі невідповідності цих актів Конституції і законам України з одночасною постановкою перед Верховною Радою або Кабінетом Міністрів питання про їх скасування. Таким чином, забезпечення конституційності правових актів було прерогативою не тільки Конституційного Суду, а у багатьох випадках і Верховної Ради та Кабінету Міністрів. За Конституційним Судом закріплювалося право законодавчої ініціативи, яке не узгоджувалося з призначенням цього державного органу.

Повніше повноваження і структура Конституційного Суду були визначені прийнятим 3 червня 1992 р. Верховною Радою Законом «Про Конституційний Суд України» [59]. Відповідно до нього, основною метою діяльності Конституційного Суду визнавалося забезпечення конституційної законності й верховенства Конституції України. Конституційний Суд визначався як незалежний орган у системі судової влади, покликаний забезпечувати відповідність законів, інших нормативних актів органів законодавчої та виконавчої влади Конституції, охорону конституційних прав і свобод особи.

Він мав здійснювати свої повноваження шляхом розгляду в судовому засіданні відповідних справ, а також давати висновки з питань, передбачених Конституцією і Законом «Про Конституційний Суд України». Діяльність суду мала будуватися на принципах законності, незалежності, колегіальності, змагальності, гласності, повноти розгляду справ та обґрунтованості прийнятих рішень [90, с. 470]. Передбачалося, що з цього питання будуть прийняті окремий Закон «Про конституційне судочинство» та Регламент Конституційного Суду України.

Таким чином, на той час в Україні були створені достатні законодавчі передумови для формування Конституційного Суду, надання йому статусу самостійного позапарламентського, позаурядового державного органу. Однак, попри ці передумови конституційного і законодавчого визначення конституційної юрисдикції, обрання Верховною Радою дванадцятого скликання голови Конституційного Суду України, спроби призначити заступника Голови та решту суддів через протистояння між законодавчою і виконавчою владами на той час виявилися безрезультатними [91, с. 35].

Молода та незалежна держава Україна потребувала прийняття Основного Закону (конституції). У зв'язку з її неприйняттям почалася конституційна криза. Виходом з конституційної кризи став Конституційний договір, укладений 8 червня 1995 р. між Верховною Радою України та Президентом України «Про основні засади організації та функціонування державної влади та місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України». Цей договір дав змогу прискорити конституційний процес в Україні. У стислій формі він визначав основні положення майбутньої Конституції України. Конституційний договір визначав, що державна влада в Україні будувалася на засадах її поділу на три гілки влади. Відповідно до цього договору судову владу в Україні здійснюють виключно суди. Конституційний Суд України, загальні та арбітражні суди складають судову систему України (стаття 36 Конституційного Договору). Судова влада здійснювалась виключно судами, а правосуддя здійснюється у формі судочинства в цивільних,

господарських, адміністративних і кримінальних справах, а також у формі прийняття рішень з питань відповідності чинному законодавству правових актів посадових осіб, місцевих органів державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування [93].

Окрему увагу у Конституційному договорі було приділено Конституційному Суду України. Так, стаття 38 Конституційного договору передбачала, що Конституційний Суд України є незалежним органом судової влади, який забезпечує відповідність законів, інших нормативних актів законодавчої і виконавчої влади Конституції України, охорону конституційних прав та свобод людини і громадянина.

Важливим кроком для реформування судової системи було прийняття Конституції України 28 червня 1996 р. З прийняттям Конституції України було запроваджено принципово нову організацію державної влади на основі принципу поділу влад на законодавчу, виконавчу та судову.

Згідно з Конституцією України створюється єдина система судів загальної юрисдикції, яка будується за принципами територіальності і спеціалізації. Створення надзвичайних та особливих судів Конституція не допускала і не допускає [95, с. 800]. Застосування ретроспективного інструментарію приводить до висновку про те, що й у законодавстві, й у науці під особливими судами розуміють відокремлені судові установи зі своєю системою інстанцій для розгляду виділених із загального масиву певних категорій справ (як правило, тільки кримінальних). Надзвичайними судами вважаються суди, які утворюються одноразово, для розгляду конкретної (як правило, кримінальної) справи на підставі спеціального акта відповідного органу державної влади. Таке значення наведених понять означає, що навіть закріплення у законі можливості існування таких судів і визначення певного порядку їх утворення не позбавляє їх статусу особливих чи надзвичайних, оскільки вони за своєю природою суперечать закладеним у Конституції вимогам [94, с. 873].

Р. Куйбіда слушно підкреслює, що і надзвичайним, і особливим судам не місце у судовій системі правової демократичної держави. Їхня діяльність, на

думку науковця, порушує право на справедливий судовий розгляд, рівність усіх перед законом і судом, гарантії незалежності та неупередженості суддів. Тому заборона створення надзвичайних й особливих судів встановлюється на конституційному рівні [106, с. 46].

Проте, не дивлячись на ці позитивні моменти, слід також звернути увагу на інші моменти. Так, автори першого науково-практичного коментаря до Конституції України слушно зауважують, що у Конституції не відтворено всю систему судів, вона буде визначатися галузевим законом, який закріпить види місцевих і спеціалізованих судів, їх структуру та повноваження. Згідно з пунктом 12 Перехідних положень він має бути прийнятий протягом не більш ніж п'яти років [84, с. 275].

Пунктом 6 Перехідних положень Конституції України було передбачено, також було передбачено, що Верховний Суд України і Вищий арбітражний суд України здійснюють свої повноваження відповідно до чинного законодавства України до сформування системи судів загальної юрисдикції в Україні відповідно до статті 125 цієї Конституції, але недовше ніж п'ять років.

Судді всіх судів в Україні, обрані чи призначені до дня набуття чинності Конституцією України, продовжують здійснювати свої повноваження згідно з чинним законодавством до закінчення строку, на який вони обрані чи призначені. Судді, повноваження яких закінчилися в день набуття чинності цією Конституцією, продовжують здійснювати свої повноваження протягом одного року.

Пунктом 6 Перехідних положень Конституції України було передбачено, що Конституційний Суд України формується відповідно до Конституції України протягом трьох місяців після набуття нею чинності. До створення Конституційного Суду України тлумачення законів здійснювала Верховна Рада України. Цей пункт також передбачав формування Конституційного Суду протягом трьох місяців після набуття чинності Конституцією. Даний пункт був своєчасно запроваджений у життя. Протягом вересня – жовтня 1996 р. Конституційний Суд було сформовано. 16 жовтня 1996 р. Верховною Радою

прийнятий Закон «Про Конституційний Суд України», в якому конкретизовані основи конституційного судоустрою та конституційного провадження. Керуючись Конституцією та цим Законом, Конституційний Суд з січня 1997 р. розпочав свою діяльність [95, с. 794-795].

Реалізуючи конституційні повноваження, передбачені пунктом 23 статті 106 Конституції України, Президент України видав Указ «Про мережу та кількісний склад військових судів України» від 30 травня 1998 року № 572/98 [221]. Згідно з цим Указом були утворені військові суди Луганського і Полтавського гарнізонів у складі трьох суддів кожний, а військовий суд Калинівського гарнізону був переміщений до міста Чернівці та перейменований у військовий суд Чернівецького гарнізону. З урахуванням цього, затверджувалася мережа військових судів, до якої увійшли три суди регіонів, один суд Військово-Морських Сил та 24 суди гарнізонів із загальною кількістю військових суддів – 157. У цьому Указі Президент України посилається на частину першу статті 125 Конституції України, вважаючи, що таким чином реалізується конституційне положення про побудову системи судів загальної юрисдикції (в даному випадку військових судів) за принципами територіальності та спеціалізації [232, с. 64-65].

Пунктом 6 Перехідних положень Конституції України було передбачено, також було передбачено, що система судів загальної юрисдикції в Україні має бути сформована недовше ніж п'ять років. Тому 21 червня 2001 р. було прийнято «пакет» законодавчих актів про внесення змін до дванадцяти законодавчих актів, які регулюють діяльність судових органів і визначають їх повноваження, а також повноваження правоохоронних органів. Ці законодавчі зміни відомі як «мала судова реформа».

Прийнятим 21 червня 2001 року Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про арбітражний суд» була створена спеціалізована судова вертикаль господарських судів, яку склали місцеві, апеляційні господарські суди та Вищий господарський суд України. З прийняттям Закону України «Про внесення змін до Арбітражного процесуального кодексу України» був

скасований інститут судового нагляду; натомість місцеві, апеляційні господарські суди і Вищий господарський суд України набули відповідно статусу судів першої, апеляційної і касаційної інстанцій з можливістю касаційного перегляду постанов Вищого господарського суду України Судовою палатою у господарських справах Верховного Суду України, яка була утворена на виконання вимог Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій України».

Слід зазначити, що господарські суди ефективно функціонують і в наш час. Дивними видаються пропозиції щодо ліквідації господарських судів. Оглядаючись на більш ніж 20-річне існування системи господарських судів, можна з упевненістю дійти висновку, що без господарського судочинства було б неможливим становлення ринкових відносин в Україні та їх цивілізований подальший розвиток. Власне господарська юрисдикція забезпечила реалізацію та закріплення демократичної ідеї переходу існуючої раніше планової економіки і домінування державної власності в русло законодавчо врегульованих правовідносин, спрямованих на обов'язкове врівноваження інтересів державної та приватної власності.

Саме господарські суди взяли на себе відповідальність з розгляду таких нових спорів, як банкрутство господарюючих суб'єктів, спорів між релігійними конфесіями, податкові спори, комерціалізація і приватизація, спори, пов'язані із захистом інтелектуальної власності та земельні спори, захист права власності та захист від недобросовісної конкуренції [170, с. 82].

Господарська юрисдикція стала не лише інструментом вирішення спорів, а й своєрідним барометром, на якому відображаються всі суспільно-економічні проблеми, будь-які негаразди в економіці, що породжувало оперативну потребу в їх вирішенні. Господарські суди, очолювані Вищим господарським судом України, їх судова практика є точними індикаторами економіки, відображенням процесів, що в ній відбуваються.

Тому досить помилковою є ідея деяких політиків щодо ліквідації господарських судів як системи спеціалізованих судових органів та об'єднання

їх із загальними судами. Недопустимо дорого для нашої держави руйнувати те, що так тяжко було побудовано, те, що себе виправдало, щоб потім знову будувати. Тому господарську юрисдикцію на сьогоднішньому етапі судової реформи необхідно вдосконалювати, розвивати як єдину, що здатна захищати економічні права підприємств, установ, організацій, інших суб'єктів підприємницької діяльності, а також громадян як одного з основних напрямів будівництва правової держави. Провідні науковці, правники, підприємці та пересічні громадяни з певним досвідом вважають, що всі розмови щодо ліквідації інституту господарського судочинства є деструктивними. Проведення будь-яких реформ судової системи не повинно здійснюватись без ретельного аналізу наслідків запровадження цих змін для економічних і суспільних відносин [170, с. 82].

Виходячи із заборони Конституцією України надзвичайних та особливих судів, у ході «малої судової реформи» ліквідовано міжобласний суд, який розглядав цивільні, кримінальні справи, а також справи про адміністративні правопорушення на особливо режимних об'єктах. Функціонування цього суду було зумовлене не специфікою правовідносин, притаманних галузям права, а спеціальним режимом секретності. Р. Куйбіда зауважує, що запроваджений ще за часів тоталітаризму, цей режим поширювався на осіб, які мешкали в містечках при об'єктах військово-промислового комплексу. Крім того, міжобласний суд не вписувався у структуру системи судів загальної юрисдикції, встановлену Конституцією України, а його існування суперечило принципам територіальності і спеціалізації [106, с. 47-48].

Відповідно до ст. 20 Закону України «Про судоустрій України» (в редакції 2001 року) система судів загальної юрисдикції складалася з таких ланок: місцеві суди загальної юрисдикції, апеляційні суди, вищі спеціалізовані суди, Верховний Суд України. Також на законодавчому рівні було закріплено порядок призначення голів судів загальної юрисдикції. Так, голів і заступників голів місцевих судів затверджував Міністр юстиції за поданням Ради суддів України, голови ж вищих та апеляційних судів мали обиратися загальними

зборами суддів [10, с. 34]. Тому варто, погодитись з С. Обрусною, яка зазначає, що позитивним наслідком «малої судової реформи було те, що вона привела судову систему у відповідність до Конституції України та створила необхідні умови для подальшого її удосконалення. Однак, як зазначає науковець, «пожежний порядок» її проведення часто приводив до прийняття суперечливих рішень, положень законодавства, що не сприяло як роботі судових установ, так і самому процесу реформування [146, с. 197].

Поглиблення судової реформи відбулося з прийняттям 7 лютого 2002 р. нового Закону України «Про судоустрій України», який набув чинності з 1 червня 2002 р. Закон визначив правові засади судової влади та здійснення правосуддя в Україні, систему судів загальної юрисдикції, основні вимоги щодо формування корпусу професійних суддів, систему та порядок здійснення суддівського самоврядування, а також установив загальний порядок забезпечення діяльності судів та врегулював інші питання судоустрою. До системи судів загальної юрисдикції мали входити: місцеві суди, апеляційні суди, Апеляційний суд України, Касаційний суд України, вищі спеціалізовані суди, Верховний Суд України. Відповідно до Конституції України у системі судів загальної юрисдикції утворюються загальні та спеціалізовані суди окремих судових юрисдикцій. Військові суди належать до загальних судів і здійснюють правосуддя у Збройних Силах України та інших військових формуваннях. Спеціалізованими є господарські, адміністративні та інші суди, визначені як суди спеціалізовані.

Законом України «Про судоустрій України» від 7 лютого 2002 року було визначено, що військові місцеві суди гарнізонів, апеляційні суди регіонів та Військово-Морських Сил України, військові судові палати Апеляційного і Касаційного судів України та Військова судова колегія Верховного Суду України здійснюють правосуддя у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, передбачених чинним законодавством [62]). Визнання цих судів складовою частиною єдиної системи судів загальної юрисдикції, здійснення ними правосуддя за нормами, встановленими

процесуальними кодексами України, поширення всього комплексу прав і гарантій, передбачених Законом України «Про статус суддів», на суддів військових судів, використання цими судами демократичних засад судочинства (гласність судового процесу, участь народних засідателів – військовослужбовців у здійсненні правосуддя, колегіальність розгляду визначеного процесуальним законом кола справ тощо) свідчив, на думку В. Сердюка, про впровадження в організацію військових судів України прогресивних форм судоустрою [191, с. 94].

Місцевими загальними судами були визначені районні, районні у містах, міські та міськрайонні суди, а також військові суди гарнізонів. Місцевими господарськими судами – господарські суди Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя, а місцевими адміністративними судами – окружні суди, що мали утворитися в округах відповідно до указу Президента України.

Апеляційними загальними судами визначались: апеляційні суди областей, апеляційні суди міст Києва та Севастополя, Апеляційний суд АРК, військові апеляційні суди регіонів та Апеляційний суд ВМС України, а також Апеляційний суд України. Апеляційними спеціалізованими судами – апеляційні господарські суди й апеляційні адміністративні суди, які утворюються в апеляційних округах відповідно до указу Президента України. Верховний Суд України визначався як найвищий судовий орган у системі судів загальної юрисдикції. Окрім розгляду справ, визначених Конституцією й законами України, набув повноважень розгляду в касаційному порядку рішень загальних судів у справах, віднесених до його підсудності процесуальним законом, перегляду в порядку повторної касації усіх інших справ, розглянутих судами загальної юрисдикції в касаційному порядку, розгляду передбачених законом інших справ, пов'язаних із винятковими обставинами. Він уповноважений був давати рекомендаційні роз'яснення судам щодо застосування законодавства на основі узагальнення судової практики й аналізу судової статистики. За

необхідності – визнає нечинними роз'яснення пленуму Вищого спеціалізованого суду [146, с. 200].

Таким чином, суттєвими нововведеннями є створення нових судів: Апеляційного та Касаційного судів України в системі загальних судів, а також адміністративних судів (окружних, апеляційних адміністративних судів і Вищого адміністративного суду України).

Положення Закону України «Про судоустрій України» щодо Касаційного суду Конституційним Судом України були визнані такими, що не відповідають Конституції України. Підготовка нових процесуальних кодексів засвідчила недоцільність утворення й Апеляційного суду України, тому вирішення питання про налагодження його функціонування відкладено [37, с. 55].

Закон України «Про судоустрій України» врегулював також питання, що стосуються добору кандидатів у професійні судді, призначення (обрання) судді на посаду, участі професійних суддів у здійсненні правосуддя, переведення судді до іншого суду. Відповідно до вимог Конституції України щодо безпосередньої участі народу у здійсненні правосуддя, визначено правовий статус народних засідателів і присяжних, вимоги до них, порядок їх залучення до виконання обов'язків у суді. Також визначено систему й повноваження кваліфікаційних комісій суддів, порядок проведення кваліфікаційних атестацій, дисциплінарних проваджень щодо суддівських кадрів. Закон установив організаційно-правові засади суддівського самоврядування. Організаційні форми суддівського самоврядування – це збори суддів місцевого суду, апеляційного суду, Апеляційного суду України, Вищого спеціалізованого суду, Верховного Суду України, а також конференції суддів загальних (крім військових) місцевих та апеляційних судів АРК, областей, міст Києва та Севастополя, конференція суддів військових судів; конференції суддів спеціалізованих судів, ради суддів, що виконують функції суддівського самоврядування у період між конференціями суддів. Відповідно до Закону України «Про судоустрій України» вищий орган суддівського самоврядування – з'їзд суддів України, повинен був скликатися один раз у три роки. У період

між з'їздами суддів України вищим органом суддівського самоврядування є Рада суддів України [146, с. 200].

На виконання положень Закону «Про судоустрій України» 1 жовтня 2002 року Президент України підписав Указ, яким у місті Києві утворено Вищий адміністративний суд України. Затверджено кількісний склад Вищого адміністративного суду – 65 суддів. Таким чином, система адміністративних судів почала створюватись з вищих ланок.

Указом Президента України від 16 листопада 2004 р. «Про створення місцевих та апеляційних адміністративних судів, затвердження їх мережі та кількісного складу суддів» з 1 січня 2005 р. у системі адміністративних судів України утворені: окружні адміністративні суди Автономної Республіки Крим, міст Києва і Севастополя, а також Вінницький, Волинський, Дніпропетровський, Донецький, Житомирський, Закарпатський, Запорізький, Івано-Франківський, Київський, Кіровоградський, Луганський, Львівський, Миколаївський, Одеський, Полтавський, Рівненський, Сумський, Тернопільський, Харківський, Херсонський, Хмельницький, Черкаський, Чернівецький, Чернігівський. Водночас у системі адміністративних судів України утворені такі апеляційні адміністративні суди: Дніпропетровський, Донецький, Київський, Львівський, Одеський, Севастопольський, Харківський, а також Вищий адміністративний суд України [99, с. 48].

У Вищому адміністративному суді України, як і в апеляційних судах, для вирішення організаційних питань діє Президія у складі голови, його заступників, заступників голів палат, а також суддів цього суду, кількісний склад яких визначається Пленумом Вищого адміністративного суду України. Судді обираються до складу Президії загальними зборами суддів цього суду шляхом таємного голосування.

Для вирішення загальних питань діяльності адміністративних судів у Вищому адміністративному суді України діє Пленум, до складу якого входять всі судді Вищого адміністративного суду України та голови апеляційних адміністративних судів [1, с. 15].

Результатом багаторічної творчої діяльності колективу суддів, вчених-юристів, адвокатів, котрі були членами групи Кабінету Міністрів України з розробки першого Адміністративно-процесуального кодексу України, став остаточно підготовлений проект закону, який було внесено народними депутатами України на розгляд Верховної Ради України, за підсумками якого 6 липня 2005 р. його прийнято як Кодекс адміністративного судочинства України (далі – КАС). Уже сама назва Кодексу відображає теоретико-правову концепцію, що активно розвивалася протягом останнього десятиріччя у вигляді форм і засобів функціонування адміністративної юстиції, зокрема, адміністративного процесу як складного судового явища.

Загалом станом на 1 січня 2006 року мережу судів загальної юрисдикції на чолі з Верховним Судом України склали загальні суди:

- 683 місцевих судів: 67 міських, 412 районних, 114 районних у містах, 73 міськрайонних, 17 військових судів гарнізонів;

- 32 апеляційні суди: 27 апеляційних судів областей, Автономної Республіки Крим, міст Києва та Севастополя, 4 військові апеляційні суди регіонів і Військово-морських Сил, а також Апеляційний Суд України, який на даний момент досі не створено;

- господарські суди: 27 місцевих судів, 11 апеляційних судів, Вищий господарський суд України;

- адміністративні суди: 27 місцевих окружних судів, 7 апеляційних судів, Вищий адміністративний суд України (діє з 1 вересня 2005 року) [37, с. 55].

10 травня 2006 р. була схвалена Указом Президента В. Ющенка № 361, підготовлена Національною комісією із зміцнення демократії та утвердження верховенства права Концепція вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів. Концепція передбачала створення нової системи судів, завдяки якій кожний суд повинен виконувати функції лише однієї інстанції: місцеві суди – першої інстанції, апеляційні суди – апеляційної інстанції, вищі суди – касаційної інстанції, Верховний Суд – касаційної інстанції у виняткових випадках. На

останньому етапі реформи передбачалося запровадження спеціалізації судів з поділом на цивільні, кримінальні та адміністративні, встановлення двох рівнів місцевих загальних судів (наприклад, районні чи міські кримінальні суди та окружні кримінальні суди), а також – утворення Вищого цивільного та Вищого кримінального судів і ліквідація військових судів.

Відповідно в цей період не лише виникали нові суди, але структура і чисельність деяких інших судів почала скорочуватись. Це стосується військових судів. Так, Концепція «Вдосконалення судівництва» схвалена Указом Президента України від 10 травня 2006 року № 361/2006 визначила, що у судовій системі України не повинно бути такого виду судів, як військові суди [222]. Згодом Указом Президента України від 6 липня 2006 року № 599/2006 була передбачена ліквідація військових апеляційних судів Західного та Південного регіону, військових місцевих судів Вінницького, Миколаївського, Ужгородського, Чернівецького та Чернігівського гарнізонів.

Комітет з питань правової політики у своєму висновку зазначив, що ліквідація військових судів викликана введенням у дію з 1 вересня 2005 року Цивільним процесуальним кодексом України, який не передбачає категорії справ підсудних військовим судам [26]. Крім того, іншою передумовою початку ліквідації військових судів в Україні було скорочення чисельності особового складу Збройних сил України, яке загострило питання існування військових судів.

Ще однією передумовою, на думку Я. Романовського, може бути те, що судді військових судів мали особливий статус, зокрема перебували на військовій службі, мали військові звання, отримували доплати за військові звання. Це суперечило принципу єдності статусу суддів і не відповідало європейським стандартам, як їх тлумачить Європейський суд з прав людини [181, с. 240]. Зокрема, участь у здійсненні правосуддя військового судді, що перебуває на військовій службі та має офіцерське звання, незважаючи на наявність певних гарантій його незалежності, виправдано викликає сумнів у його незалежності і неупередженості та є порушенням п. 1 ст. 6 Конвенції про

захист прав людини і основоположних свобод. У рішенні по справі «Добертен проти Франції» від 25 лютого 1993 року Європейський суд з прав людини відзначив ліквідацію у Франції суду національної безпеки і Паризького військового суду як таку, що покликана поліпшити забезпечення права на справедливий суд, яким передбачено п. 1 ст. 6 Конвенції. Рішення Європейського суду з прав людини обумовили ліквідацію військових судів і в Нідерландах у 1991 році [177, с. 353].

Відповідно до нового Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 року було ліквідовано військові суди (2 військових апеляційних і 13 військових місцевих судів). Відповідно цим актом було завершено довготривалу громадську дискусію щодо доцільності існування цих судів у судовій системі України.

Проте, найважливішим для нашого дослідження є те, що у Законі України «Про судоустрій і статус суддів» наявні наступні положення: 1) судову систему України складають суди загальної юрисдикції та суд конституційної юрисдикції (Конституційний Суду України) (ст. 3); 2) відповідно до цього закону була утворена цілісна чотирьохрівнева система судів загальної юрисдикції.

Р. Ігонін зауважує, що термін «суди загальної юрисдикції» є досить умовним. Зазначаючи про «загальну юрисдикцію», законодавець тут же обмовляється про спеціалізацію судових інституцій, а поряд з місцевим господарським судом та місцевим адміністративним судом виокремлює ще й місцевий загальний суд. Тому виникає питання про співвідношення понять «суд загальної юрисдикції» та «місцевий загальний суд». Щодо формальної логіки, то будь-яка відмінність у конструкції цих понять автоматично свідчить про відмінність їх змісту. Тому у даному випадку жодних сумнівів стосовно їх співвідношення не виникає. Проте, якщо виходити з їх фактичного тлумачення, то існує певна неузгодженість щодо їх співвідношення, яка полягає в тому, що родове поняття «суд загальної юрисдикції» за своїм змістом стає майже ідентичним поняттю видовому «місцевий загальний суд» [66, с. 80]. Слід також

звернути увагу, що коли законодавець інкорпорує до назви місцевого суду поняття «адміністративний» чи «господарський», то цим самим він опосередковано вказує на його юрисдикцію. Тому синонімічною категорією, наприклад, до слова «адміністративний» у даному випадку можна вважати словосполучення «адміністративної юрисдикції», а до слова «загальний» відповідно словосполучення «загальної юрисдикції». Таким чином, виходить, що на рівні місцевого суду поняттю «суд загальної юрисдикції» у буквальному значенні відповідає лише поняття «місцевий загальний суд», який, як ми зазначали вище, є фактично «місцевим судом загальної юрисдикції». Для усунення даної логічної колізії варто змінити назву «місцевий загальний суд» на іншу, більш спеціалізовану [66, с. 82]. Підтримуючи зазначену позицію науковця, на нашу думку, доцільно назвати цей суд так: «місцевий суд з розгляду цивільних, кримінальних справ та справ про адміністративні правопорушення».

Продовжуючи слід зазначити, що ч. 2 ст. 17 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» передбачає, що систему судів загальної юрисдикції складають: місцеві суди, апеляційні суди, вищі спеціалізовані суди, Верховний Суд України.

Таким чином, на вершині піраміди судової системи діє єдиний найвищий судовий орган – Верховний Суд України. Конституція України не розкриває змісту поняття «найвищий». Лише ч. 2 ст. 125 Конституції України передбачено, що найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції є Верховний Суд України. Жодного іншого слова про роль і місце Верховного Суду України у Конституції не сказано. На нашу думку, варто звернути увагу на той факт, що чинною Конституцією приділяється особлива увага визначенню повноважень парламенту, Президента, Кабінету Міністрів України, навіть органам прокуратури, навіть Вищій ради юстиції. Водночас у Конституції не міститься жодної вказівки на те, яке ж призначення Верховного Суду в державі, які повноваження він має і які повинен мати для досягнення мети, що випливає з цього призначення. Враховуючи це, ми підтримуємо думку

П. Пилипчука, який зазначає, що саме в Конституції, а не в інших законодавчих актах повинно бути це чітко зазначено [160].

Автор сучасного науково-практичного коментаря вважає, що відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів», Верховний Суд України визначається як найвищий судовий орган у системі судів загальної юрисдикції, у зв'язку з його наступною компетенцією: 1) переглядає справи на підставі неоднакового застосування судами (судом) касаційної інстанції однієї і тієї ж норми матеріального права у подібних правовідносинах, у порядку, передбаченому процесуальним законом; 2) переглядає справи у разі встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом; 3) надає висновок про наявність чи відсутність у діяннях, в яких звинувачується Президент України, ознак державної зради або іншого злочину; вносить за зверненням Верховної Ради України письмове подання про неможливість виконання Президентом України своїх повноважень за станом здоров'я; 4) звертається до Конституційного Суду України щодо конституційності законів, інших правових актів, а також щодо офіційного тлумачення Конституції та законів України [94, с. 871]. Таким чином, четвертий рівень судової системи, відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів», утворює Верховний Суд України, який є найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції.

Закон України «Про судоустрій і статус суддів» вищими судами назвав суди третього рівня судової системи – Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ, Вищий господарський суд України, Вищий адміністративний суд України. Вищі спеціалізовані суди виступають як суди касаційної інстанції з розгляду цивільних і кримінальних справ, господарських, адміністративних справ. Оскільки на другому рівні у судів передбачено повноваження першої інстанції, то на третьому рівні їм надано також повноваження апеляційної інстанції щодо перегляду рішень апеляційних судів з розгляду справ по суті. Також вищим спеціалізованим судам у випадках,

визначених процесуальним законом, надано повноваження судів першої інстанції.

Згідно із законом, вищі спеціалізовані суди очолюють відповідні спеціалізовані судові підсистеми, тобто суди «своєї» юрисдикції. Однак, на нашу думку, зазначене положення не повною мірою стосується Вищого спеціалізованого суду із розгляду цивільних і кримінальних справ, оскільки суди нижчого рівня, загальні суди, розглядають цивільні, кримінальні справи, справи адміністративної юрисдикції, а також справи про адміністративні правопорушення. З іншої сторони, як слушно зазначає Н. Анікіна, утворення Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ дало змогу більш повно реалізувати принцип спеціалізації, уніфікувати практику перегляду судових рішень в касаційному порядку, оскільки такі рішення переглядаються судами одного рівня – Вищими спеціалізованими судами [4, с. 310].

Другий рівень судової системи становлять апеляційні суди – з розгляду цивільних, кримінальних справ, а також справ про адміністративні правопорушення (апеляційні суди областей, міст Києва та Севастополя, АРК); з розгляду адміністративних справ (окружні адміністративні суди) і господарських справ (апеляційні господарські суди) є судами апеляційної інстанції. Апеляційний округ встановлюється відповідно до указу Президента України. Застосування поняття «апеляційний» у назві зазначених судів не означає, що вони наділені повноваженнями з розгляду справ лише в апеляційному порядку. У випадках, передбачених законом, вони розглядають справи у першій інстанції. Наявність двох інстанційних повноважень у судах другого рівня значною мірою обумовлена (поряд з декількома іншими процесуальними і судоустрійними чинниками) необхідністю передбачення відповідних повноважень щодо перегляду рішень судів другої інстанції у судів, що перебувають на третьому рівні судової системи [94, с. 873].

Відповідно до нового Закону України «Про судоустрій і статус суддів» перший рівень судової системи утворюють місцеві суди – загальні (районні,

районні у містах, міські та міськрайонні суди) і спеціалізовані (господарські суди Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя, а також окружні адміністративні суди), які є судами першої інстанції і розглядають справи, віднесені процесуальним законом до їх підсудності.

Запровадження чотирьохступінчатої судової системи (місцеві суди – апеляційні суди – вищі спеціалізовані суди – Верховний Суд України) дозволяє забезпечити фаховий й послідовний розгляд і вирішення судових справ у першій, апеляційній та касаційній інстанціях, а також розподілити організаційні повноваження судів із надання методичної допомоги судам нижчого рівня і роз'яснень з питань застосування законодавства. Разом із тим, в якості недоліку законодавчо закріпленої судової системи, видається певна відокремленість Верховного Суду як у частині перегляду судових рішень, так і організаційно-методичного забезпечення функціонування усієї судової системи, особливо зважаючи на передбачене Законом від 20.10.2011 р. № 3932-УІ необґрунтоване збільшення кількості суддів Верховного Суду України з двадцяти до сорока восьми осіб, що прямо не пов'язувалось із розширенням його повноважень. Відтак, в інтересах нормального функціонування судової системи України, правові засади мають забезпечити повне приведення структури судової системи України у відповідність поточним потребам судової діяльності й оптимальний розподіл і використання наявних кадрових і матеріально-фінансових ресурсів [18, с. 172-173].

Характеризуючи особливості судової системи за Законом України «Про судоустрій і статус суддів», слід звернути увагу на те, що у 2010 р. палата у господарських справах Верховного Суду України була розформована, а повноваження останнього були радикально трансформовані. Більше того, відповідно до ст. 111²¹ ГПК України перегляд судових рішень Верховним Судом можливий лише у разі допуску справи до провадження ВГС України. Іншими словами, колегія у складі 5-ти суддів ВГС самостійно вирішує питання про те, чи допускати справу до перегляду Верховним Судом, чи ні. Тому в сучасній науці цілком слушно звертається увага на те, що вказаний порядок не

раз зазнавав критики парламентарів і представників громадськості як антидемократичний, що обмежує права громадян на доступ до правосуддя та судовий захист [48, с. 248].

Світова та європейська практика дотримуються правила, за яким у побудові судової системи необхідним і достатнім є функціонування двох інстанцій – перша вирішує спори по суті, а друга наділяється повноваженнями з перегляду справи у повному обсязі, із метою виправлення судових помилок. Подальший перегляд судових рішень держава, як правило, забезпечує з метою їх перевірки на предмет правильності застосування норм права у тих справах, що мають важливе значення для правозастосування загалом та однакового спрямування судової практики.

Враховуючи це В. Сердюк зазначає, що сьогодні вітчизняна судова система та організація судових інстанцій не відповідають кращим зразкам. Проблеми починаються не на верхівці судової піраміди через визначення Верховного Суду України як судової інстанції, а в її основі, що має наслідком систематичне перевантаження судів першої та касаційної інстанцій [189, с. 10].

У результаті реформування судоустрою, судова система України стала громіздкою, надмірно ускладненою і незрозумілою не лише для звичайних громадян, але навіть і для фахівців-юристів. Як зазначено у Висновку Венеціанської комісії на проект Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 12-13 березня 2010 року, «у надто складній та премудрій судовій системі таїться ризик затягування провадження».

Потворність нинішнього судоустрою нашої держави яскраво демонструє Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ – судовий орган з незрозумілим правовим статусом і місцем у судовій системі. Він одночасно поєднує в собі спеціалізований і загальний суд, що суперечить Конституції і логіці побудови судової системи. Так, виходячи з назви та Закону «Про судоустрій і статус суддів» (ст. 31), цей суд є вищим спеціалізованим судом. Відповідно до ст. 125 Конституції України вищий суд є вищим судовим органом спеціалізованих судів. В Україні на сьогодні існує два види

спеціалізованих судів – адміністративні і господарські (Вищий адміністративний суд України і Вищий господарський суд України). Загальні місцеві та апеляційні суди, які розглядають цивільні, кримінальні справи та справи про адміністративні правопорушення, не є спеціалізованими судами. Тому відповідно до Конституції Вищий спеціалізований суд з розгляду цивільних і кримінальних справ України як вищий спеціалізований суд не може очолювати підсистему загальних судів – районних, міських, міськрайонних та апеляційних. Водночас, Законом він наділений повноваженнями щодо перегляду їх рішень у касаційному порядку і фактично та юридично є вищим судовим органом стосовно цих судів. Судді цього вищого спеціалізованого суду входять до складу Ради суддів загальних судів.

На думку П. Пилипчука, конституційні положення про те, що вищі суди є вищими органами спеціалізованих судів у тому вигляді, в якому вони подані в Конституції, на сьогоднішній день носять деструктивний характер. Наприклад, конституційне положення про те, що вищі суди є вищими органами спеціалізованих судів, не дозволяє створити вкрай необхідні спеціалізовані суди тільки на рівні місцевих судів. Сімейні суди можуть створюватися лише на рівні судів першої інстанції. Якщо тільки-но створено такі суди на рівні суду першої інстанції, відразу відповідно до Конституції України виникає потреба створювати відповідні апеляційні суди, вищі – не потрібні в даному випадку суди. Це робити не тільки не потрібно, але завжди і надмірно дорого [160].

Положення Конституції про вищі суди і призвело до розбудови, нехарактерної для унітарної держави, чотириланкової судової системи, до суцільної спеціалізації всієї судової системи, що не узгоджується навіть із звичайною логікою.

Із системного аналізу висновків Венеціанської комісії константуємо, що ця авторитетна міжнародна організація виступає за спрощення існуючої в Україні судової системи, в тому числі за зменшення кількості судових інстанцій [126, с.4].

На нашу думку, окрему увагу варто також звернути на співвідношення системи вітчизняних судових інстанцій та Європейського суду з прав людини України, до якого останнім часом досить часто звертаються громадяни України. Європейський суд з прав людини України для держав, які ратифікували Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., фактично є наднаціональним судовим органом, важливість діяльності якого постійно зростає. Водночас чинне процесуальне законодавство України визначає процесуальні наслідки визнання міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, судового рішення таким, що порушує міжнародні зобов'язання України. Однак у розумінні судових інстанцій національної системи судів Європейський суд з прав людини не є судовою інстанцією, оскільки, як слушно зазначає В. Сердюк, він не належить до системи судів України, як і до систем судів інших держав-учасниць Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод [189, с. 11].

Аналізуючи питання щодо структури судової системи, на нашу думку, доцільно також проаналізувати питання щодо складу самого суду. Суд є установою, в якій можуть працювати від декількох до більше ста суддів. Поряд з ними, в суді працює апарат суду, що складається з державних службовців, діяльність яких націлена на організаційне забезпечення роботи суду. Вони є працівниками суду і ніколи не охоплюються поняттям «склад суду» в будь-якому значенні. Більший, у порівнянні з місцевими судами, обсяг повноважень вищих судів потребує утворення певних структурних підрозділів, на які покладено виконання окремих повноважень. Ці, а також деякі інші фактори вплинули на те, що і в законодавстві, і, відповідно, в теорії судоустрою, словосполучення «склад суду» набуло декілька значень.

У першому значенні «склад суду» означає посадовий склад суддів того чи іншого суду. Наприклад, місцевий суд складається з суддів місцевого суду, голови та заступника голови суду. Або до складу апеляційного суду входять судді, як правило, обрані на посаду безстроково, голова суду та його

заступники. Отже, під судом тут розуміємо певну судову установу, а під складом суду – посадовий склад суддів цієї судової установи.

У другому значенні словосполучення «склад суду» характеризує наявність певної внутрішньої структурованості судової установи і тому застосовується для визначення конкретних структурних підрозділів.

Третє значення поняття «склад суду» означає кількісний та якісний склад суддів, уповноважених законом для розгляду і вирішення конкретної судової справи [206, с. 46-47].

Вкладаючи саме такий зміст у це поняття, закон визначає, що суд першої інстанції розглядає справи одноособово (тобто одним суддею, який діє як суд), колегією суддів або суддею і народними засідателями, а у випадках, визначених процесуальним законом, – також і судом присяжних. У двох останніх випадках змінюється і якісний склад суду, оскільки в нього вводиться народне представництво. Склад суду першої інстанції деталізовано у процесуальному законодавстві України. Вказані норми свідчать про те, що склад суду при розгляді справ у першій інстанції обумовлений також видом справи: кримінальної, цивільної, господарської чи адміністративної, а також справи про адміністративне правопорушення.

Наприклад, розгляд справ у господарському суді по суті у першій інстанції здійснюється одноособово. Однак залежно від категорії і складності справи її може бути розглянуто колегіально у складі трьох суддів.

Кримінальні справи розглядають в суді першої інстанції одноособово, крім випадків, передбачених законом. Так, кримінальне провадження в суді першої інстанції щодо злочинів, за вчинення яких передбачено довічне позбавлення волі, здійснюється колегіально судом у складі трьох професійних суддів, а за клопотанням обвинуваченого – судом присяжних у складі двох професійних суддів та трьох присяжних. Кримінальне провадження стосовно кількох обвинувачених розглядається судом присяжних стосовно всіх обвинувачених, якщо хоча б один і них заявив клопотання про такий розгляд [103, с. 110].

Якщо ж справа розглядається в апеляційному, касаційному порядку, суд діє у складі на менш трьох професійних суддів відповідно до процесуального закону. ГПК передбачає і такий варіант: колегію суддів у складі трьох або більшої непарної кількості суддів (ч. 3 ст. 46).

Іноді закон потребує у порядку виключного провадження і більшої чисельності при колегіальному вирішенні справи. Так, розгляд клопотання про перегляд судового рішення з підстав неправильного застосування кримінального закону чи суттєвого порушення вимог кримінально-процесуального закону, які істотно вплинули на правильність судового рішення, здійснюється на спільному засіданні судових палат Верховного Суду України, уповноважених на розгляд кримінальних справ (тобто Судової палати з кримінальних справ). Судове засідання є правомочним за наявності не менше двох третин складу кожної із палат [206, с. 47].

У розділі VIII Конституції України, крім органів, які здійснюють судочинство, говориться також про інші структури, які пов'язані з судовою владою, а саме, про кваліфікаційні комісії суддів (ч. 2 ст. 127), органи суддівського самоврядування (ч. 2 ст. 130), Вищу раду юстиції (ст. 131). В главі 2 IX Розділу Закону України «Про судоустрій і статус суддів» визначено особливості правового статусу Державної судової адміністрації. З цього приводу В. Коваль зазначає, що судова влада в Україні в широкому розумінні складається з судової системи (органів правосуддя) і органів, призначених для створення інфраструктури, потрібної для належного здійснення правосуддя» [76, с.16]. Зарубіжні науковці також стверджують, що суб'єктами судової влади можуть вважатися не лише суди, але й інші органи» [120, с. 123]. Відповідно вважаємо, що судова влада є ширшим поняттям ніж судова система.

Спірними в наш час залишається питання щодо місця Вищої ради юстиції (далі – ВРЮ) в судовій владі України і щодо можливості віднесення її до судової системи. На думку А. Георгіци ВРЮ потрібно віднести до органів суддівського самоврядування [34, с.376]. Дещо іншої думки дотримується І. Назаров який зазначає, що ВРЮ України, враховуючи порядок її формування

та компетенцію, не можна відносити до органів суддівського самоврядування [142, с.7], проте у багатьох зарубіжних країнах цей орган справді може вважатися таким самоврядним органом. Якщо виходити з того, що судова система України складається лише з судів, суддів і працівників апарату судів, то до неї не можна зараховувати інші інституції. Передусім це стосується ВРЮ. Крім того, в ст. 3 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» чітко зазначено, що судову систему України утворюють Конституційний Суд України та суди загальної юрисдикції.

На нашу думку, ВРЮ не є елементом судової системи, так як до її складу входять не тільки судді. Відповідно цей орган не може відноситися до числа органів суддівського самоврядування. В свою чергу відповідно до Європейської хартії про статус суддів в органах, відповідальних за комплектування суддівських кадрів, судді мають складати не менше половини. Тому, згідно з оновленим судовим законодавством України, представництво суддів у ВРЮ збільшилось до 11 осіб із 20. Відповідно, на нашу думку, варто погодитися з В. Кривенком, який зазначає, що ВРЮ в його українському варіанті являє собою цілком автономний особливий орган у державній системі, що виконує як управлінські (у кадровій сфері), так і юрисдикційні функції і в цьому розумінні може розглядатися справді як складова частина інфраструктури судової влади [102, с. 48-49].

Отже, протягом 1991-2012 рр. структура судової системи України неодноразово змінювалась і вдосконалювалась. Найважливішу роль в цьому відіграло прийняття Конституції України, в якій законодавець чітко закріпив такі основні положення: судочинство в Україні здійснюється Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції; єдина система судів загальної юрисдикції будується за принципами територіальності і спеціалізації; заборону створення надзвичайних та особливих судів. Ці положення стали базовими при прийнятті подальшого законодавства щодо судової системи України. Відповідно, в цей період радянська судова система, яка функціонувала в перші роки незалежності України, і входила до адміністративно-командної системи

державного управління було суттєво перебудована і стала демократичною та набуває ознак характерних для судової системи правової держави.

2.3. Організація та функціонування судової системи

У попередньому розділі, було встановлено, що судову систему України складають суди загальної юрисдикції та суд конституційної юрисдикції. Єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні є Конституційний Суд України. Розглянемо перш за все особливості організації та функціонування Конституційного Суду України (далі – КСУ).

Як вже було зазначено вище, спроби утворення КСУ були ще на початку 90-х років ХХ ст., але вони були невдалі. Лише 18 жовтня 1996 р. у складі державного механізму в Україні було запроваджено в дію механізм конституційної юрисдикції – КСУ. Звісно, це є наслідком прийняття Конституції України 1996 р. У пункті 6 розд. XV «Перехідні положення» Основного Закону передбачено, що КСУ формується відповідно до Конституції України протягом трьох місяців після набуття нею чинності. Крім того, 16 жовтня 1996 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про Конституційний Суд України».

КСУ – єдиний орган конституційної юрисдикції в Україні, багатогранний механізм за своєю структурою. Кожна його внутрішня ланка, будучи відносно самостійною, діє у взаємозв'язку з усіма іншими складовими, а також знаходиться у взаємозв'язках з багатьма державними структурами, юридичними особами різних сфер діяльності, у тому числі з громадськими об'єднаннями, і, безперечно, з громадянами безпосередньо й опосередковано, передусім через Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Усі ці чинники, як внутрішні, так і зовнішні за своїм характером, істотно впливають на належне функціонування державного механізму конституційної юрисдикції в Україні, у тому числі й насамперед на ефективність захисту прав і свобод людини і громадянина, гарантування верховенства Конституції України [212, с. 15-16].

Зважаючи на те, що Конституція України не містить всього комплексу відносин, які пов'язані з функціонуванням КСУ, вона передбачає прийняття спеціального закону. Так, у Законі України «Про Конституційний Суд України» відображається змістовна конституційна модель структурної побудови та регламентації двох складових ст. 153 Конституції. Якщо сприймати її змістовну роздільність, то у першій частині порядок організації і діяльності КСУ стосується безпосередньо матеріально встановлених компонентів статусу Суду, а друга складова – це врегулювання законом процедури розгляду ним справ, тобто процесуального порядку судочинства. Нормативна основа організації діяльності Конституційного Суду містить як норми безпосередньої дії, так і відсильні норми, які передбачають додаткову регламентацію внутрішньо організаційно-технічної процедурної діяльності Суду, суддів та секретаріату КСУ. Відповідно у спеціальному законі передбачено прийняття у колегіальному порядку Регламенту Конституційного Суду України, що стосується внутрішньої організаційної діяльності суду. Вказівка на можливість прийняття регламенту міститься у частині другій ст. 3 Закону України «Про Конституційний Суд України». Вона стосується актів, що регламентують організацію його внутрішньої роботи відповідно до цього Закону. Проте норма Конституції відносить цю сферу регулювання виключно до законодавчих актів, а тому чинний Регламент доволі часто або дублює положення спеціального закону, або встановлює додаткові процесуальні норми, повноваження суду стосовно учасників конституційного судового процесу, або стосунків із державними органами, громадянами, що має бути врегульоване виключно законом. Тобто, як слушно зауважують Ю. Барабаш, І. Дахова, Регламент як складова нормативної основи здійснення судової юрисдикції виходить за межі свого цільового призначення, оскільки визначає широке коло правил, які не можна відносити до внутрішньої організації роботи КСУ [91, с. 15-16].

КСУ провадить свою діяльність як єдиний орган у формі засідань і пленарних засідань. На засіданнях, які є повноважними за присутності на них не менше одинадцяти суддів КСУ, розглядаються всі питання, що потребують

вирішення КСУ, крім тих, що відповідно до Закону вирішуються на його пленарних засіданнях. На пленарних засіданнях, які є повноважними за присутності на них не менше дванадцяти суддів, КСУ розглядає справи, у яких за конституційними поданнями, конституційними зверненнями відкрито конституційне провадження, а також інші питання, віднесені Законом до розгляду КСУ на пленарних засіданнях [94, с. 1041-1042].

Організаційне, науково-експертне, інформаційно-довідкове та інше забезпечення діяльності Конституційного Суду здійснює секретаріат Суду, очолюваний керівником секретаріату, який призначається Конституційним Судом за поданням Голови суду з громадян, які мають право на зайняття посади професійного судді.

Незалежність та безперервність роботи КСУ є основними гарантіями його діяльності. У свою чергу, реальність чи, навпаки, відсутність цих гарантій, повністю залежить від обрання моделі формування КСУ. Українська модель формування КСУ, описана вище, здавалася цілком прийнятною для України. Втім конституційно-правова практика виявила слабкі місця цього порядку. Зокрема, відмова Верховної Ради України виконати свої повноваження у 2005-2006 рр. щодо обрання чотирьох суддів за своєю квотою, а також непроведення процедури приведення до присяги фактично заблокували роботу КСУ майже на рік, що спричинило обговорення питання щодо необхідності внесення змін до законодавства України з метою запобігання подібної ситуації у майбутньому. Іншими словами, сьогодні для сучасної юридичної науки є актуальним питання вдосконалення процедури формування КСУ. Серед розроблених рекомендацій, слушними видаються рекомендації Ю. Барабаша, І. І. Дахової, які можуть забезпечити та гарантувати стабільне функціонування органу конституційної юрисдикції. Для цього, на думку зазначених науковців, необхідні конституційні та законодавчі зміни, а саме: 1) створити запобіжну гарантію на випадок того якщо конституційно уповноважений орган не здійснив призначення (або обрання) нових суддів Конституційного Суду: шляхом передання повноважень з призначення від цього органу, який був

первинно уповноважений, – до решти органів; 2) передбачити, що суддя залишається на посаді доти, поки його наступник не стане на посаду; 3) спростити процедуру складення присяги, передбачивши її письмову форму або запровадивши внутрішній механізм приведення до присяги, тобто її складення в самому Конституційному Суді [89, с. 44-45].

Розгляд питання щодо організації і функціонування судів загальної юрисдикції доцільно розпочати із особливостей їх утворення та ліквідації. Процедура утворення і ліквідації судів також належить до установчих функцій, які виконують інші гілки влади щодо суду. У Конституції України визначено, що це повноваження з утворення судів здійснює Президент України (п. 23 ст. 106). Відповідно до п. 1 ст. 20 Закону України «Про судоустрій України» від 7 лютого 2002 року суди утворювалися і ліквідувалися Президентом України за поданням Міністра юстиції України, погодженим з Головою Верховного Суду України або головою відповідного вищого спеціалізованого суду [62]. Зауважимо, що Конституція України не містить положень щодо права Президента України ліквідувати суди, а роз'яснення Конституційного Суду з цього питання не має. На думку міжнародних експертів, це не відповідає європейським стандартам. Відносно утворення судів у ст. 6 Конвенції із захисту прав людини і основоположних свобод зазначено, що суд відповідає вимогам Конвенції, якщо він «встановлений законом» [87]. Відповідно до правової позиції Європейського Суду з прав людини «судова організація в демократичному суспільстві не повинна залежати від розсуду виконавчої влади, а має регулюватися законом, який ухвалюється в парламенті». Аналогічної думки дотримуються фахівці з Венеціанської комісії, які зазначають, що суди повинні утворюватися на підставі закону, а не Президентом, відповідно до порядку, встановленого законом. Як гарантія суддівської незалежності, рішення щодо створення і ліквідації судів не повинні прийматися наказами або іншими виконавчими актами [28].

Аналіз законодавства в частині утворення судів в Україні показує, що елементами порядку утворення відповідного суду, в тому числі військового

суду, слід вважати: 1) орган, який приймає рішення про утворення суду; 2) визначення місцезнаходження (назви населеного пункту) та найменування суду; 3) встановлення штатної чисельності суддів утворюваного суду, включаючи визначення адміністративних посад голови та заступників голови суду; 4) доручення відповідним державним органам забезпечити фінансування та матеріально-технічне забезпечення діяльності суду.

В. Шевченко зауважує, що до цього необхідно додати такі елементи утворення суду як призначення чи обрання керівника суду та його заступників; формування складу суддів, народних засідателів та присяжних відповідного суду; організаційне, інформаційно-методичне та наукове забезпечення діяльності суду [232, с. 65].

У Законі України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 року визначено, що суди загальної юрисдикції утворюються і ліквідовуються Президентом України за поданням Міністра юстиції України на підставі пропозиції голови відповідного вищого спеціалізованого суду (п. 1 ст. 20). А пункт 3 згаданої статті уточнює, що підставами для утворення чи ліквідації можуть бути зміна визначеної цим Законом системи судів, потреба поліпшити доступність правосуддя або зміна адміністративно-територіального устрою.

З цього приводу КСУ зазначив, що повноваження ліквідовувати суди органічно пов'язане зі створенням юридичної особи. У Рішенні КСУ від 11 березня 2010 року № 7-рп/2010 (справа про фінансове забезпечення діяльності судів) визначено, що суди всіх юрисдикцій та рівнів є юридичними особами публічного права. Відповідно до частини першої статті 110 Цивільного кодексу України правом ліквідовувати юридичну особу наділений суб'єкт її створення.

КСУ враховує також те, що Президент України має право ліквідовувати суди виключно за поданням Міністра юстиції України на підставі пропозиції голови відповідного вищого спеціалізованого суду. Отже, закладений у частині першій статті 19 Закону № 2453 порядок утворення, ліквідації судів Президентом України відповідає визначеному законодавцем механізму щодо реалізації принципів створення і ліквідації юридичних осіб публічного права та

конституційним засадам здійснення державної влади в Україні, передбаченим частиною другою статті 19, пунктами 23, 31 частини першої статті 106 Конституції України [179].

Суддя Конституційного Суду України В. Шишкін цілком слушно зауважує, що в Конституції України містяться приписи, що стосуються повноважень Президента України (статті 106, 107, 128, 131 тощо). За своєю юридико-граматичною конструкцією зміст норми щодо утворення судів (пункт 23 частини першої статті 106 Конституції України) викладено в імперативній формі, що не дає підстав для її довільної інтерпретації. У тексті вказаної норми словосполучення «у визначеному законом порядку» лише означає, що законодавець має унормувати послідовність дій і перелік суб'єктів, які в них задіяні, саме щодо утворення судів, а не їх ліквідації. У Рішенні КСУ фактично значно ширше трактується зазначене положення, за яким припис про утворення судів охоплює не тільки організаційну появу судової установи, але й її ліквідацію. Тобто, КСУ погодився з підходом законодавця щодо наділення Президента України додатковими повноваженнями, що є сумнівним виходячи з припису п. 23 частини першої статті 106 Конституції України [149].

КСУ зазначає, що згідно з частиною четвертою статті 19 Закону № 2453 кількість суддів у суді визначається Державною судовою адміністрацією України за поданням Міністра юстиції України на підставі пропозиції голови відповідного вищого спеціалізованого суду. Оскільки встановлення кількості суддів у суді, на думку народних депутатів України, є складовою процесу утворення суду, то зазначені положення Закону № 2453 необґрунтовано звужують закріплені в пункті 23 частини першої статті 106 Конституції України повноваження глави держави щодо утворення судів у визначеному законом порядку. Перевіряючи на конституційність оспорюване положення, Конституційний Суд України дійшов висновку, що встановлений на законодавчому рівні порядок визначення кількості суддів у суді після його утворення і затвердження мережі судів указом Президента України зумовлений необхідністю оперативного врахувати навантаження на суддів, обсяги видатків,

затверджених у Державному бюджеті України на утримання судів, інші обставини.

Вирішення Державною судовою адміністрацією України питання щодо кількості суддів у суді за поданням голови відповідного вищого спеціалізованого суду відповідає статусу і предмету її відання, оскільки вона підзвітна незалежному органу суддівського самоврядування та згідно з Законом № 2453 здійснює організаційне забезпечення діяльності органів судової влади, зокрема вивчає практику організації діяльності судів, розробляє і вносить пропозиції щодо її вдосконалення тощо. Виходячи з цього Конституційний Суд України зазначає, що положення частини четвертої статті 19 Закону № 2453 щодо повноважень Державної судової адміністрації України визначати кількість суддів у суді не суперечить Конституції України [179].

Ще на стадії проектування Закону України «Про судоустрій і статус суддів» Венеціанська комісія вказала, що «це створює враження, що проект закону пропонує залишити утворення і ліквідацію місцевих судів, апеляційних судів вищих спеціалізованих судів і Верховного Суду України на розсуд вищої виконавчої інстанції – Президента країни». Далі експерти роблять висновок про те, що суди мають утворюватися за законом (актом, прийнятим Парламентом країни), який визначатиме їхні основні складові, функції, кількість і т.д. У будь-якому випадку бажано, щоб точкою відліку в законодавстві був принцип, що суди встановлюються законом, а Президент міг би бути «виконавцем» такого органічного закону – наприклад, він міг би своїм указом виголошувати, коли починає діяти чи набуває сили закон, що утворює якийсь суд або групу судів [197].

Ю. Ремескова зазначає, що висновки експертів щодо ролі глави держави в утворенні судів є обґрунтованими. Вітчизняна практика знає випадки, коли Президентом України було безпідставно ліквідовано суди під час політичної кризи, пов'язаної з протистоянням гілок влади. Приміром, Вікторові Ющенку не вдалося довести до завершення єдину спробу ліквідації в жовтні 2008 року Окружного адміністративного суду м. Києва та утворення двох окремих

установ – для правого та лівого берегів столиці. Тоді чи не головним мотивом прийняття цього рішення було бажання Президента поквитатись із судом, що зупинив його указ про розпуск Верховної Ради. Урешті-решт в останній місяць свого президентства В. Ющенко відмовився від цих намірів, скасувавши відповідні Укази [177, с. 354].

Загалом питання утворення і ліквідації судів та визначення кількості суддів у межах видатків, затверджених у Державному бюджеті України на утримання судів, на думку Р. Ігоніна, можуть бути повністю віднесеними до компетенції Ради суддів України. Так як на думку науковця, з одного боку, Рада суддів України є органом суддівського самоврядування, який представляє інтереси всього суддівського корпусу, а з іншого – на відміну від з'їзду суддів України, який скликається раз на два роки, Рада суддів України є постійно діючим органом суддівського самоврядування та може з високим ступенем оперативності вирішувати дані питання [66, с. 85-86].

Чинне правове забезпечення порівняно з вже не чинними Законами від 21.06.2001 р. № 2531-III і від 7.02.2002 р. № 3018-III [62] встановлює більш чітку ієрархію судової системи України, що вбачається в якості однієї з визначальних основ її належного функціонування. Так, наразі вже не передбачається існування у складі судової системи України спеціальних Касаційного суду і Апеляційного суду України як це мало місце за ст.25, 32 Закону від 07.02.2002 р. № 3018-III, що істотною мірою ускладнювало організацію та функціонування судової системи України, а щодо формування Касаційного суду України взагалі було визнано неконституційним згідно з Рішенням Конституційного Суду від 11.12.2003 р. № 20-рп/2003 [180], що серед іншого виявляє недосконалість тодішніх адміністративно-правових засад функціонування судової системи [18, с. 173].

Верховний Суд України за Конституцією є найвищим судовим органом у системі судів загальної юрисдикції, тому як судовий орган він повинен бути найвищою судовою інстанцією, що розглядає будь-які справи загальної юрисдикції. Вирішуючи питання про підсудність справ Верховному Суду

України, необхідно відзначити, що ще в Концепції судово-правової реформи в Україні 1992 року було застереження про те, що «Верховний Суд України не розглядає справи по першій інстанції, оскільки це суперечить Міжнародному пакту про громадянські та політичні права і позбавляє засуджених та інших учасників процесу права на апеляційне і касаційне оскарження судового рішення.» Однак при внесенні змін до Закону України «Про судоустрій України» у червні 2001 року це питання не було вирішено, внаслідок чого Верховний Суд України залишався касаційною інстанцією до прийняття Закону України «Про судоустрій і статус суддів» у більшості справ, розглянутих загальними та військовими судами [232, с. 106].

Внесення змін до норм процесуального законодавства у червні 2001 р. стало черговим кроком до практичного утвердження Верховного Суду України як найвищого судового органу на виконання конституційних приписів щодо забезпечення права на апеляційне та касаційне оскарження рішення суду. Досить важливою ознакою найвищого статусу Верховного Суду України є виключність здійснюваних ним повноважень. Тобто повноваження, які він виконує, у цій країні має виконувати лише цей суд [189, с. 7].

Колегіальним органом Верховного Суду України є Пленум, повноваження якого визначаються Конституцією України та Законом України «Про судоустрій і статус суддів», а також Регламентом Пленуму Верховного Суду України від 9.04.2012 р.

До складу Пленуму входять усі судді Верховного Суду України, у тому числі судді, які призначені членами Вищої кваліфікаційної комісії суддів України [165]. До прийняття Закону України «Про судоустрій і статус суддів» до складу Пленуму Верховного Суду України входили також голови вищих спеціалізованих судів та їх перші заступники.

Законом України «Про судоустрій і статус суддів» у зв'язку зі внесеними змінами виключені деякі повноваження Пленуму Верховного Суду України, зокрема тепер Пленум Верховного Суду України: не здійснює призначення та звільнення суддів з адміністративних посад у Верховному Суді України; не

утворює судових палат Верховного Суду України, не визначає їх кількісний склад; не призначає голів судових палат та їх заступників; не визначає кількісного складу суддів Президії Верховного Суду України та не обирає їх; не заслуховує інформації голів судових палат Верховного Суду України, голів вищих спеціалізованих та апеляційних судів щодо організації роботи судових палат та діяльності відповідних судів; не дає роз'яснення судам загальної юрисдикції з питань застосування законодавства, у разі необхідності не визнає нечинними відповідні роз'яснення вищих спеціалізованих судів [53, с. 139].

Засідання Пленуму Верховного Суду України є повноважним за умови присутності на ньому не менше двох третин від складу Пленуму. Для встановлення кворуму та визначення кількості поданих голосів від складу Пленуму під час голосування враховується фактична кількість суддів, обраних до Верховного Суду України. Реєстрація суддів, які входять до складу Пленуму, проводиться за допомогою електронних засобів. В окремих випадках реєстрація може відбуватися шляхом підняття рук. Якщо відкриття засідання Пленуму неможливе у зв'язку з відсутністю за даними реєстрації необхідної кількості його складу (двох третин), засідання переноситься на іншу дату (час).

Пленум скликається Головою Верховного Суду України в разі потреби або на вимогу не менш як четвертої частини від складу суддів Верховного Суду України, але не рідше одного разу на три місяці. У разі відсутності Голови Верховного Суду України Пленум скликається першим заступником Голови Верховного Суду України, а в разі відсутності першого заступника - одним із заступників, що виконує повноваження Голови Верховного Суду України. Про день і час скликання Пленуму та питання, що виносяться на його розгляд, учасники засідання Пленуму повідомляються не пізніше як за десять днів до засідання. На засідання Пленуму можуть бути запрошені представники органів державної влади, наукових установ, громадських організацій, засобів масової інформації та інші особи; їх неявка не є перепорою для проведення Пленуму.

При Верховному Суді України діє як дорадчий орган на громадських засадах Науково-консультативна рада. Її створюють з числа

висококваліфікованих фахівців у галузі права для попереднього розгляду проектів постанов Пленуму Верховного Суду України стосовно надання висновків щодо проектів законодавчих актів та з інших питань діяльності Верховного Суду України, підготовка яких потребує наукового забезпечення.

Наразі, Положення про Науково-консультативну раду затверджено постановою Президії Верховного Суду України від 5 жовтня 2007 року. Окрім того, згідно з ч. 3 ст. 46 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», Верховний Суд України має офіційний друкований орган, в якому публікуються матеріали судової практики Верховного Суду України та інших судів загальної юрисдикції, матеріали з питань організації діяльності судів загальної юрисдикції та інші матеріали [206, с. 173].

Голова Верховного Суду України фактично відає всіма питаннями організації роботи Верховного Суду України. Слід зазначити, що Голова Верховного Суду України, його перший заступник, заступники Голови Верховного Суду України - секретарі судових палат та заступники секретарів судових палат обираються Пленумом строком на п'ять років шляхом таємного голосування. Вибори проводяться не пізніше одного місяця з дня закінчення повноважень Голови Верховного Суду України, його першого заступника, заступників Голови Верховного Суду України - секретарів судових палат та заступників секретарів судових палат чи відкриття вакансії з інших підстав. Обрання здійснюється з числа суддів Верховного Суду України за пропозицією (усною або письмовою) будь-кого з них, висловленою на засіданні Пленуму [165].

Третій рівень спеціалізованих судів – вищі спеціалізовані суди. Нині це Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ, Вищий господарський суд і Вищий адміністративний суд, які переглядають у касаційному порядку всі види судових справ відповідно до своєї юрисдикції. Це суди винятково касаційної інстанції, за винятком Вищого адміністративного суду, який деякі справи може переглядати в апеляційному порядку, а деякі розглядати як суд першої інстанції [141, с. 147].

Вищі спеціалізовані суди складаються з професійних суддів, які обрані на посаду безстроково, тобто мінімальний практичний досвід їх роботи на посаді професійного судді становить не менше п'яти років. Загальне адміністративне керівництво вищим спеціалізованим судом здійснює голова суду та його заступники, дотримуючись при цьому принципу незалежності суддів та підкорення їх тільки закону. Голову та його заступників призначають на посаду строком на 5 років з числа суддів даного суду і звільняються з посади у порядку, визначеному законом. У вищому спеціалізованому суді утворюються судові палати для розгляду окремих категорій справ у межах відповідної спеціалізації судової юрисдикції.

Для вирішення загальних питань, що виникають у діяльності спеціалізованих судів України, однакового застосування законодавства у відповідній судовій юрисдикції нижчестоячими судами у вищому спеціалізованому суді діє Пленум вищого спеціалізованого суду, який є колективним органом. До його складу входять всі судді вищого спеціалізованого суду.

Вищі спеціалізовані суди можуть мати свої друковані органи. Це положення Закону забезпечує оперативне доведення інформації про конкретні судові рішення, узагальнення судової практики, постанови Пленуму до суддів, прокурорів, адвокатів, установ і організацій, інших суб'єктів правозастосовної діяльності [206, с. 147]

І. Назаров зазначає, що вищі спеціалізовані суди поширюють свою юрисдикцію, як і Верховний Суд України, на всю територію України. У своїй внутрішній структурі у них також є пленум. Присутні й інші риси, що об'єднують дані суди, але є і відмінності. Структура Верховного Суду України значно відрізняється від структури вищого спеціалізованого суду, оскільки Закон чітко визначає кількість його суддів. Слід також зазначити, що вимоги до суддів Верховного Суду України більш високі, ніж до суддів вищих спеціалізованих судів (ст. 39 Закону) [141, с. 147].

Апеляційні суди – це суди другої ланки єдиної судової системи судів загальної юрисдикції. Вони є судами вищого рівня для місцевих судів і низовими стосовно Верховного Суду України та вищих спеціалізованих судів [204, с. 113].

Апеляційні суди розглядають в апеляційному порядку цивільні, кримінальні, господарські, адміністративні справи, а також справи про адміністративні правопорушення. В. Коваль зауважує, що запровадження апеляційного порядку перегляду судових рішень є логічним наслідком переорієнтації діяльності держави на захист прав і свобод людини. В свою чергу, на думку дослідника, апеляційне провадження являє собою діяльність суду апеляційної інстанції з розгляду звернень зацікавлених учасників судового процесу про перегляд незаконних і необґрунтованих, на їхню думку, актів, що не набрали законної сили з повторним, у разі потреби, розглядом справи за правилами, передбаченими для суду першої інстанції, і винесенням за наслідками розгляду відповідного рішення [77, с. 15].

Попереднє судове законодавство дозволяло, в разі необхідності, замість апеляційного суду області утворювати апеляційні загальні суди, територіальна юрисдикція яких поширювалась на кілька районів області. Крім того, в країні діяли військові апеляційні суди регіонів та апеляційний суд Військово-Морських Сил України. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» не передбачає створення та діяльність апеляційних загальних судів, територіальна юрисдикція яких поширюється на кілька районів області, а також військових апеляційних судів, тому такі суди підлягають ліквідації.

Тепер апеляційними судами з розгляду цивільних і кримінальних справ, а також справ про адміністративні правопорушення є: апеляційні суди областей, апеляційні суди міст Києва та Севастополя, Апеляційний суд Автономної Республіки Крим. Апеляційними судами є також апеляційні господарські суди та апеляційні адміністративні суди, які утворюються в апеляційних округах відповідно до указу Президента України. Наприклад, такий округ створений у межах Одеської і Миколаївської областей [53, с. 103-104].

До складу апеляційного суду входять судді, які мають стаж роботи на посаді судді не менше п'яти років, з числа яких призначаються голова суду та його заступники. В апеляційному суді, кількість суддів у якому перевищує тридцять п'ять, може бути призначено не більше трьох заступників голови суду.

У складі апеляційних судів за рішенням зборів суддів можуть утворюватися судові палати з розгляду окремих категорій справ, які очолюють секретарі. Секретар судової палати має конкретні повноваження, він організовує роботу відповідної палати, контролює здійснення аналізу та узагальнення судової практики у справах, віднесених до компетенції палати, інформує збори суддів апеляційного суду про діяльність судової палати.

Раніше в апеляційних судах створювалися президії, до складу кожної із них входили голова суду, його заступники, а також судді, кількісний склад яких визначався рішенням загальних зборів суддів цього суду шляхом таємного голосування.

Президія апеляційного суду розглядала питання організації діяльності суду, судових палат та апарату суду; за поданням голови апеляційного суду затверджувала персональний склад судових палат, визначала кількість заступників голів судових палат; заслуховувала інформацію голів судових палат про діяльність судових палат; розглядала матеріали узагальнення судової практики та аналізу судової статистики, приймала відповідні рекомендації; розглядала питання організаційного забезпечення діяльності суду і виробляла пропозиції щодо його поліпшення; розглядала питання роботи з кадрами суддів і працівників апарату суду та підвищення їх кваліфікації; заслуховувала інформацію голів місцевих судів про організацію діяльності цих судів; надавала методичну допомогу місцевим судам з метою забезпечення правильного застосування ними законодавства; забезпечувала виконання рішень зборів суддів апеляційного суду.

Звертає на себе увагу те, що тільки з питань організаційного забезпечення діяльності суду, президія апеляційного суду мала право виробити пропозиції

щодо його поліпшення, з решти питань вона мала право лише обговорювати проблеми, що виникли.

По суті, президія апеляційного суду була дорадчим органом при голові апеляційного суду. Однак, існування президій апеляційних судів на практиці позитивно впливало на організацію роботи суду, і не зовсім зрозуміло, з яких причин у законі не передбачено їх створення. Тому, на нашу думку, функціонування цих президій варто відновити і внести відповідні зміни до глави 3 Закону України «Про судоустрій і статус суддів».

Адже при повному безвладді голови суду, який навіть не вправі буде проводити оперативні наради, як слушно зауважує О. Жуковський, кожен суддя залишається наодинці й фактично в повній ізоляції від роботи суду в цілому. Здається, що на практиці кожний суддя буде працювати в такому режимі, в якому працювали судді за радянських часів у 50-ті роки минулого століття, тобто фактично виникне дільнична система роботи судів [53, с. 105].

Місцеві загальні суди є однією зі складових системи органів державної влади України, виступаючи, в свою чергу, незалежним структурним елементом судової системи, її основною ланкою, яка діє в межах територіальних одиниць і є найбільш наближеною до населення [119, с. 100]. Відповідно до ст. 21 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» місцевими загальними судами є районні, районні у містах, міські та міськрайонні суди, місцевими господарськими судами – господарські суди Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя, а місцевими адміністративними судами – окружні суди.

Місцевий суд складається з суддів місцевого суду, голови та заступника голови суду. У місцевому суді, в якому кількість суддів перевищує п'ятнадцять, може бути призначено більше одного заступника голови суду. Слід зазначити, що за час, що минув після прийняття Закону України «Про судоустрій України» і до прийняття Закону України «Про судоустрій і статус суддів» більшість міських судів припинило своє існування, оскільки Указом Президента України від 15 березня 2004 року № 328/2004 майже всі міські суди в Україні

ліквідовані і замість міських та районних судів, розташованих у містах обласного значення, створені міськрайонні суди [53, с. 83].

Як вже було зазначено в цій роботі, з моменту утворення незалежної України і до 2010 р. на її території функціонували військові суди. Вони становили окрему ланку судової системи і діяли на основі тих положень і принципів, що й інші судові органи. Особливості організації і діяльності військових судів зумовлені відмінностями структури і організації Збройних сил України та інших військових формувань і завданнями, що поставлені перед ним. Організація українських Збройних сил не була пов'язана з адміністративно-територіальним поділом, і тому система військових судів відрізняється від системи загальних судів [158, с. 22].

Щодо кадрового комплектування військових судів, то після прийняття нової Конституції України воно здійснювалось шляхом обрання та призначення суддів відповідно до статті 128 Конституції, а також шляхом формування корпусу народних засідателів і присяжних згідно з законом про судоустрій. Слід сказати, що на різних етапах законом передбачалися різні засади та порядок утворення судів. Так, стаття 150 попередньої Конституції України встановлювала правило, за яким усі суди України утворюються на засадах виборності суддів і народних засідателів. Згідно з цим визначався порядок обрання суддів до судів різних рівнів відповідно Верховною Радою України чи Верховною Радою Республіки Крим, обласними, Київською і Севастопольською міськими Радами народних депутатів. Разом з тим, військові судді судів усіх рівнів, в тому числі військових судів гарнізонів, обиралися на посаду лише Верховною Радою України, строком на десять років, крім суддів, які вперше пройшли конкурсний відбір, що обиралися строком на п'ять років. За Конституцією України 1996 р. усі судді, в тому числі військові судді, обираються незалежно від рівня суду Верховною Радою України безстроково, крім суддів, які призначаються на посаду вперше строком на п'ять років Президентом України [232, с. 65].

Підсудність кримінальних справ військовим судам була спеціальною підсудністю. Існувала і персональна підсудність залежно від посади та звання військовослужбовців. Так, стаття 36 КПК України 1960 р. передбачала, що військовим судам гарнізонів як судам першої інстанції були підсудні справи про злочини осіб, що мають звання до підполковника, капітана 2-го рангу включно, крім справ, підсудних військовим судам вищого рівня.

Президія Верховного Суду України, яка здійснювала керівництво була створена у складі Голови, заступників Голови і членів Верховного Суду, розглядала питання організації роботи військової колегії, подавала допомогу нижчим судам у правильному застосуванні законодавства, координуючи цю діяльність з Міністерством юстиції України. Зокрема, Голова Верховного Суду міг головувати в судових засіданнях військової колегії Верховного Суду України при розгляді будь-якої справи; керувати організацією роботи військової колегії; вести особистий прийом, організувати роботу суду з прийому громадян і розгляду пропозицій, заяв і скарг; здійснювати інші повноваження, надані йому законодавством.

Відповідно до положення про Міністерство юстиції України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 28 грудня 1991 року, № 386, Міністерство є центральним органом державного управління України, який забезпечує організаційну діяльність судів. Одним із головних завдань Мін'юсту України є організація роботи судів щодо адміністративного провадження та контролю за діяльністю судових виконавців. Відповідно до покладених на нього завдань, Міністерство здійснювало організаційне забезпечення виконання рішень, ухвал і постанов військових судів у цивільних справах, постанов у справах про адміністративні правопорушення, вироків і постанов військових судів у кримінальних справах щодо майнових стягнень, а також постанов інших органів, виконання яких законом покладено на судових виконавців; керувало роботою з кадрами військових судів, здійснює добір і в установленому порядку разом із Верховним Судом України представляло до

призначення військових суддів, організовувало підвищення їхньої кваліфікації і перепідготовку, на основі конституційних принципів правосуддя [158, с. 26].

У наш час, правовий статус Міністерства юстиції України визначено в Положенні про Міністерство юстиції України, затверджене Указом Президента України від 6 квітня 2011 року. Відповідно до цього Положення Міністерство юстиції України має наступні повноваження у сфері судоустрою: вносить Президентові України подання про утворення і ліквідацію судів загальної юрисдикції на підставі пропозиції голови відповідного вищого спеціалізованого суду; забезпечує правове співробітництво судів та інших органів державної влади у цивільних і кримінальних справах із компетентними органами іноземних держав на підставі законів та міжнародних договорів України, вирішує питання про видачу правопорушників (екстрадицію), виконує інші функції, визначені законами і міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [161].

Фінансування, матеріально-технічне постачання, забезпечення транспортом, засобами зв'язку, зберігання архівних матеріалів військових судів і військової колегії Верховного Суду України покладалось на відповідні установи Міністерства оборони України за рахунок, відповідно, Міністерства юстиції України і Верховного Суду України з коштів державного бюджету, які спеціально виділялися на утримання військових судів.

У наш час, у деяких розвинутих країнах (наприклад, США, Канаді, Великобританії) на даний час діють військові суди (трибунали), які вважаються частиною армії, судді цих судів призначаються військовими посадовими особами різних рівнів, що мають право на затвердження вироків. Вищі інстанції військових судів відокремлені від цивільних судів і підлеглі військовому відомству. Та навіть за таких умов, функціонування військових судових органів у цих державах сумніву не піддається. Прикладом може служити справа Ф., розглянута Європейським Судом з прав людини, який вирішив, що хоча при розгляді справи було виявлено ряд недоліків у діяльності системи військових судів Великобританії, судові провадження було виконано відповідно до Закону

«Про Збройні Сили» 1996 року і вирок військового суду не суперечить вимогам Конвенції [192]).

Поряд із загальними та військовими судами, функціонували господарські (арбітражні) суди. Реформувавшись із державних арбітражів в арбітражні суди на підставі закону України «Про арбітражні суди» від 4 червня 1991 р., вони продовжували діяти в режимі арбітрування і на засадах, далеких від судового органу. Як складова органів управління система тепер уже арбітражних судів зберегла методи, характерні для командно-адміністративної системи. Вирішальне слово для прийняття рішення в господарському спорі залишалося за керівниками судів. Їм належало право одноособово скасувати або змінити рішення арбітра у справі, поставити питання про перегляд судового рішення президією чи Пленумом Вищого арбітражного суду. Керівники Вищого арбітражного суду, маючи повноваження підбирати і розставляти кадри, права дисциплінарного провадження щодо суддів та здійснюючи фінансове й матеріально-технічне забезпечення діяльності судів нижчого рівня, – займали домінуюче становище у системі арбітражних судів [11, с. 6].

З моменту прийняття Верховною Радою України Закону України «Про арбітражний суд» і до середини 2001 року, арбітражні суди України пройшли період становлення і розвитку й упевнено зайняли своє самостійне місце в системі органів правосуддя, здійснюючи покладену на них функцію захисту прав і охоронюваних законом інтересів учасників господарських правовідносин; сприяючи розвиткові між ними співпраці; вносячи пропозиції, спрямовані на удосконалення правового регулювання господарської діяльності. Арбітражними судами був напрацьований і досвід «спільної, такої, що враховує специфіку і самостійний характер процесуального статусу суддів та прокурорів, праці по зміцненню режиму законності в економічній сфері, захисту інтересів держави та суспільства, законних прав і інтересів суб'єктів підприємництва». Для системи арбітражних судів стали притаманними такі загальні риси, як простота побудови відповідно до адміністративно-територіального поділу; доступність для позивачів; ієрархічність устрою; єдність системи арбітражних

судів, яка обумовлювалась єдністю їх завдань, єдиними принципами організації та діяльності цих судів. Багатогранна діяльність арбітражних судів України за десятилітній період їх функціонування переконливо довела, що вони дійсно стали «спеціалізованими судами з відправлення правосуддя в господарських відносинах, як складова єдиної системи органів судової влади». За цей період існування органами арбітражного судочинства як спеціалізованою системою органів судової влади було розглянуто близько одного мільйона справ, переважна більшість яких була пов'язана з майновими відносинами [170, с. 146-147].

Арбітражні суди України активно впливали на формування нових економічних відносин у державі. Одним з найважливіших напрямів діяльності арбітражних судів було вдосконалення правового регулювання економічних правовідносин. Пропозиції щодо вдосконалення законодавства, що вносились Вищим арбітражним судом України за весь час існування системи арбітражного судочинства, охопили всі найважливіші аспекти економічної діяльності: приватизаційні процеси, оренду, зовнішньоекономічну та сумісну діяльність, кредитування, банкрутство суб'єктів підприємництва, укладання міждержавних економічних угод та багато інших.

У ході «малої судової реформи» у червні 2001 року замість арбітражних судів були запроваджені господарські суди, також передбачено створення адміністративних судів. Два останні види судів загальної юрисдикції визначено як спеціалізовані суди, очолювані відповідними вищими судами.

Господарські суди є судами цивільної (комерційної) юрисдикції, а до створення відповідних адміністративних судів вони також тимчасово здійснюють адміністративну юрисдикцію у справах за участю суб'єктів господарювання відповідно до Кодексу адміністративного судочинства України. За правилами господарського судочинства вони вирішують такі самі справи, що розглядають загальні суди у порядку цивільного судочинства, але з участю юридичних осіб та фізичних осіб-суб'єктів підприємницької діяльності. Через це наявність у судовій системі України господарських судів часто

викликає незрозуміння у західних експертів. Тому Р. Куйбіда вважає, що сьогодні доцільність збереження цих судів під сумнівом. З одного боку, господарські суди можуть похвалитися більш оперативним вирішенням судових справ у порівнянні із загальними судами, а також кращим матеріально-технічним забезпеченням. Звідси парадокс: у матеріальних правовідносинах фізичні і юридичні особи займають рівне становище, а от судовий захист своїх інтересів вони шукають у різних судах. При цьому справи між юридичними особами вирішуються значно швидше, хоча такі справи часто набагато складніші [106, с.55-56].

У наш час господарські суди є однією з гілок судової влади. Згідно з положеннями чинного законодавства – це спеціалізовані суди, на які законом покладено здійснення правосуддя у господарських відносинах. Господарський суд є незалежним органом у вирішенні всіх господарських спорів, що виникають між юридичними особами, державними та іншими органами, а також у розгляді справ про банкрутство [152, с. 341].

Таким чином, починаючи з 1991 р., законодавство щодо організації та функціонування судової системи почало стрімко розвиватися в євроінтеграційному напрямку. Важливу роль в цьому розвитку відіграють рішення Конституційного Суду України та рішення Європейського суду з прав людини. В законодавстві України досить детально врегульовані правові аспекти організації та функціонування судової системи, а саме: порядок утворення та ліквідації судів загальної юрисдикції; структура судів та органи окремих судів; порядок зайняття посади судді і його звільнення; особливості функціонування КСУ тощо. Крім того, чинний Закон України «Про судоустрій і статус суддів» на відміну від попереднього Закону України «Про судоустрій» врегульовує не лише особливості судоустрою, а й правовий статус суддів України. Відтак, еволюція судового законодавства України свідчить не тільки про підвищення рівня правової регламентації відносин у цій сфері, але і про набуття такої ознаки як комплексності. В свою чергу, це підвищує стабільність функціонування судової системи.

Висновки до розділу 2

Здійснивши характеристику принципів та основних положень функціонування судової системи України, слід зазначити наступне:

1. Принципи побудови судової системи – це історично-сформовані основні засади судової влади, які відображають вимоги щодо побудови ефективної судової системи.

Відповідно до Конституції України судова система будується за принципами територіальності та спеціалізації (ст. 125). Такий же підхід було передбачено і п. 1 ст. 18 Закону України «Про судоустрій України» від 07.02.2002 р. Проте, Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 07.07.2010 р. доповнив цей перелік принципом інстанційності судової системи (п. 1 ст. 17). На нашу думку, саме завдяки підвищеному науковому інтересу до принципу інстанційності він з'явився на законодавчому рівні, в новому Законі України «Про судоустрій і статус суддів». Крім того, вважаємо, що до принципів судової системи слід відносити наступні принципи: інтеграційності, міжнародності та етнічності.

2. У наш час суди утворюють судову систему, для якої характерні певні зв'язки і відносини між її окремими елементами (судами). Судова система не є механічною сукупністю судів, вони пов'язані між собою організаційними і функціональними зв'язками. Організаційний зв'язок регулюється, зазвичай, конституційним та судовим законодавством, а функціональний – процесуальним (цивільним, кримінальним, адміністративним тощо)

Аналіз сучасної судової системи України свідчить про те, що суди різних ланок мають різну структуру та територію юрисдикції, при цьому суди одного рівня можуть мати відмінності за структурою через більшу або меншу територіальну юрисдикцію.

3. Аналіз законодавства в частині утворення судів загальної юрисдикції в Україні показує, що елементами порядку утворення відповідного суду слід вважати: 1) орган, який приймає рішення про утворення суду; 2) визначення місцезнаходження (назви населеного пункту) та найменування суду;

3) встановлення штатної чисельності суддів утворюваного суду, включаючи визначення адміністративних посад голови та заступників голови суду; 4) доручення відповідним державним органам забезпечити фінансування та матеріально-технічне забезпечення діяльності суду; 5) призначення чи обрання керівника суду та його заступників; 6) формування складу суддів, народних засідателів та присяжних відповідного суду; 7) організаційне, інформаційно-методичне та наукове забезпечення діяльності суду.

У Законі України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 року визначено, що суди загальної юрисдикції утворюються і ліквідовуються Президентом України за поданням Міністра юстиції України на підставі пропозиції голови відповідного вищого спеціалізованого суду (п. 1 ст. 20). А пункт 3 згаданої статті уточнює, що підставами для утворення чи ліквідації можуть бути зміна визначеної цим Законом системи судів, потреба поліпшити доступність правосуддя або зміна адміністративно-територіального устрою. Зміст цієї норми викликає певні зауваження, так як за своєю юридико-граматичною конструкцією зміст норми щодо утворення судів (пункт 23 частини першої статті 106 Конституції України) викладено в імперативній формі, що не дає підстав для її довільної інтерпретації. У тексті вказаної норми словосполучення «у визначеному законом порядку» лише означає, що законодавець повинен унормувати послідовність дій і перелік суб'єктів, які в них задіяні, саме щодо утворення судів, а не їх ліквідації. На нашу думку, в даному випадку, доцільно підтримати думки науковців, які зазначають, що питання утворення і ліквідації судів та визначення кількості суддів у межах видатків, затверджених у Державному бюджеті України на утримання судів, можуть бути повністю віднесеними до компетенції Ради суддів України.

РОЗДІЛ 3

СУДОВА СИСТЕМА В МЕХАНІЗМІ ЗАХИСТУ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА

3.1. Захист прав і свобод людини та громадянина – основна функція судової системи України

Стаття 1 Конституції України проголосила, що наша держава є демократичною, соціальною та правовою. У ч. 2 ст. 3 її закріплено, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість функціонування держави, яка відповідає перед людиною за свою діяльність. Втілення в життя вказаних положень Основного Закону неможливе без ефективного механізму захисту прав і свобод людини та громадянина. Тому, при визначенні завдань судової системи у в преамбулі Закону України «Про судоустрій та статус суддів» та в процесуальних кодексах України акцентується увага на такій складовій, як захист прав і свобод людини та громадянина (ст. 1 Цивільного процесуального кодексу, ст. 2 Кодексу адміністративного судочинства, ст. 2 нового Кримінального процесуального кодексу).

Ст. 8 Конституції України гарантує звернення до суду для захисту прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України, норми якої є нормами прямої дії. Крім того, у п. 1 і 2 постанови Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 1997 р. № 7 «Про посилення судового захисту прав та свобод людини і громадянина» зазначено, що вся діяльність судів повинна бути підпорядкована захисту зазначених прав та свобод [166]. Оскільки юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі, суди не вправі з часу введення Конституції в дію, відмовляти фізичним чи юридичним особам у прийнятті до судового розгляду заяв і звернень. Суди також не мають права відмовити у судовому захисті прав та свобод людини і громадянина, у прийнятті скарг на рішення, дії чи бездіяльність органів державної влади, місцевого самоврядування, посадових і службових осіб з підстав, не передбачених Конституцією чи законом. При цьому повинно враховуватися те, що коло прав і свобод людини і громадянина,

закріплених Конституцією, не є вичерпним. Аналогічна позиція висловлена і Конституційним Судом України в рішенні від 25 грудня 1997 р. № 9 у справі за конституційним зверненням громадян Р. Проценко, П. Ярошенко та інших щодо офіційного тлумачення статей 55, 64, 124 Конституції України. Так, Конституційний Суд України зазначив: «Частину першу статті 55 Конституції України треба розуміти так, що кожному гарантується захист прав і свобод у судовому порядку. Суд не може відмовити в правосудді, якщо громадянин України, іноземець, особа без громадянства вважають, що їхні права і свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші ущемлення прав та свобод. Крім того, професор П. Рабінович нагадує, що відмова суду у прийнятті позовних та інших заяв, скарг, оформлених відповідно до чинного законодавства, є порушенням права на судовий захист, яке згідно зі статтею 64 Конституції України не може бути обмежене [176, с. 269].

Захист прав та свобод людини та громадянина є найважливішою функцією судової влади на конституційному рівні, чим виявляється системність, що полягає в єдності державної судової політики, а саме, державної влади в цілому і судової влади як складової цього цілого, а також в єдиному об'єкті захисту, який легалізовано, наприклад, Конституцією України як «найвища соціальна цінність». За своїм змістом ця головна функція є цілком легітимною, оскільки приймається суспільством повністю, будучи потенційно цінною для кожної людини. Результатом цього громадського схвалення та підтримки є легітимність судової влади, яка безпосередньо здійснює цю функцію [219, с. 60].

Функція захисту людини і громадянина для самої судової влади в правовій державі є органічною. На перший погляд, має місце деяке протиріччя – влада здійснює функцію, яка її формує. Але саме в цьому і полягає органічна єдність, неподільність у правовій державі судової влади та її провідної функції захисту прав і свобод людини та громадянина – як спосіб інтеграції її цілей, форми і змісту [219, с. 62].

Як видно з зазначеного, функція захисту прав та свобод людини і громадянина безпосередньо пов'язане з конституційним правом людини та громадянина на судовий захист. На нашу думку, це право є основною передумовою для реалізації зазначеної функції судової системи.

Враховуючи важливість функції захисту прав і свобод людини судовою системою для правових і демократичних держав, право людини на судовий захист своїх прав і свобод, закріплено не тільки в Конституції України, але й у переважній більшості конституцій європейських держав: Азербайджану (ст.ст. 26, 60), Албанії (ч. 2 ст. 42), Андорри (ч. 1,2 ст. 10), Білорусії (ч. 1 ст. 60, ст. 61), Болгарії (ст. 56), Вірменії (ст.18), Греції (ч. 1 ст. 20), Грузії (ч. 1,3 ст. 42), Естонії (ч. 1 ст. 15), Іспанії (ч. 1 ст. 24, ч. 2 ст. 53), Італії (ч. 1 ст. 24), Латвії (ч. 1 ст. 92), Ліхтенштейну (ст. 43), Литви (ч. 2 ст. 6, ч. 1 ст. 30), Люксембургу (ст. 13), Македонії (ч. 1 ст. 50), Молдови (ст. 20, ч. 1,2 ст. 26), Нідерландів (ст. 17), Німеччини (ч. 4 ст. 6, ч. 4 ст. 19), Польщі (ч. 1 ст. 77, ст.ст. 78, 79, 80), Росії (ст.ст. 45, 46), Румунії (ст. 21, ч. 1 ст. 24), Сан-Марино (ч. 1,2 ст. 15), Сербії (ст. 22), Словаччини (ч.1,2 ст.46), Словенії (ч. 4 ст. 15, ч.1 ст. 23, ст. 25), Туреччини (ч. 1 ст. 40), Угорщини (п.1,5 §57), Хорватії (ч.1 ст.18), Фінляндії (п. 1 §21), Чехії (ч. 1, 2 ст. 36 Хартії основних прав і свобод), Чорногорії (ст.ст. 19, 20). Зазначені статті розташовані у розділах (главах) конституцій цих країн, де мова йдеться про права та свободи людини і громадянина, а у Конституції Республіки Польща від 2 квітня 1997 р. навіть виокремленні в окремий підрозділ, який має назву «Засоби охорони свобод і прав». В інших державах континентальної Європи (Австрії, Бельгії, Боснії і Герцеговини, Данії, Монако, Норвегії, Франції, Швейцарії, Швеції) розглядуване право на конституційному рівні не регулюється, а діє через систему галузевого законодавства [74].

Відповідно до ст. 2 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 р., суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і

свобод, гарантованих Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Право особи на судовий захист передбачає, що кожному гарантується захист його прав, свобод та законних інтересів незалежним і безстороннім судом, утвореним відповідно до закону [127, с. 7]. Стаття 8 Закону України "Про судоустрій і статус суддів" гарантує кожному право на повноважний суд. Так, ніхто не може бути позбавлений права на розгляд його справи в суді, до підсудності якого вона віднесена процесуальним законом. Суддя розглядає справи, одержані згідно з порядком розподілу судових справ, установленим відповідно до закону.

Слід зазначити, що в механізмі захисту прав і свободи судовий захист не є єдиний, проте відіграє важливу роль. Визначальну роль в захисті прав і свобод людини і громадянина відведена також Президентові України, Верховній Раді України, органам виконавчої влади і органами місцевого самоврядування, прокуратурі та Уповноваженому Верховної Ради України з прав людини.

Аналізуючи питання про судовий захист прав та свобод людини, слід визначитись з поняттям прав і свобод людини. У вітчизняній науці найбільш поширеним слід вважати підхід, згідно з яким права людини становлять передовсім певні її можливості. На думку професора П. Рабіновича, права людини – це певні можливості людини, котрі необхідні для її існування та розвитку в конкретно-історичних умовах, об'єктивно визначаються досягнутим рівнем розвитку людства (економічним, духовним, соціальним) і мають бути загальними та рівними для всіх людей [174, с. 10]. Харківські вчені М. Цвік, О. Петришин зазначають, що права та свободи людини та громадянина – це правові можливості (надбання), необхідні для існування і розвитку особи, які визнаються невід'ємними, мають бути загальними і рівними для кожного, забезпечуватись і захищатись державою в обсязі міжнародних стандартів [54, с. 447]. У негативному значенні, свободу розуміють як відсутність примусу, обмежень відносно до особи, у тому числі й з боку держави; у позитивному – як свобода вибору, утворювана державою, а головне – здатність людини досягти

своїх цілей і обов'язок держави надавати громадянину ті чи інші соціальні блага.

Говорячи про права і свободи людини, на нашу думку, варто погодитися з П. Вовком, який зазначає, що враховуючи сутнісний збіг категорій «права» та «свобода» у правовому контексті, а також у зв'язку із розвитком держави і права, зазначені категорії можна розглядати разом, без відокремлення однієї від іншої. Вони не є синонімами, оскільки категорія «право» постає вужчою за категорію «свобода», остання ж являє собою «правову» свободу, тобто правові можливості індивіда (особи) діяти так, як законом не заборонено [200, с. 24].

Найбільш поширеним в юридичній літературі критерієм класифікації прав і свобод людини є їхній зміст. Звичайно, за змістом вони поділяються на три групи: особисті або громадянські права і свободи; політичні права і свободи; економічні, екологічні, соціальні та культурні права і свободи.

Продовжуючи розгляд цього питання, звернемо також увагу на те, що українська судова система під час здійснення правосуддя повинна забезпечити захист усього комплексу соціально-економічних, політичних, особистих прав і свобод людини. В такому розумінні судовий захист уявляється як найвища гарантія забезпечення прав і свобод громадян та юридичних осіб, оскільки суд займає визначене конституційними приписами становище в системі органів державної влади. Суть права на судовий захист полягає в тому, що воно належить до правового статусу, закріпленого і гарантованого Конституцією України, характеризуючи при цьому правове становище громадян у системі політико-економічної та соціальної організації суспільства. Закріплення на рівні Основного Закону зазначеного права вносить визначеність до суб'єктного складу правовідносин [187, с. 101].

Судовий захист прав і свобод людини можна розглядати як норму, реалізація якої обумовлена наявністю ряду імперативних вимог: надання доступу до правосуддя, заборона відмови в правосудді, захист не теоретичних й ілюзорних можливостей, а конкретного й дійсного права доступу в суд, рівень доступу має бути достатнім для захисту цього права, можливості ясні і

конкретні, щоб у випадку їх недотримання можна їх було оспорити, обов'язок держави забезпечити ефективність права доступу до правосуддя, утвердження системи юридичної допомоги для реалізації цього права, спрощення процедури доступу до суду, надання допомоги адвоката та ін.

Разом з тим, хоча право на захист прав і свобод у суді є настільки значущим, що не може підмінятися доцільністю, його реалізація відбувається з дотриманням рівноваги між вимогами суспільного інтересу й обов'язковими приписами самого цього права. І як демократичне суспільство не може нехтувати цим правом, оскільки воно є одним із показників його демократизму, так і особа в домаганні реалізації такого права не може ігнорувати існуючий демократичний порядок, що склався в суспільстві. Інакше кажучи, право на суд, навіть коли йдеться про захист прав і свобод, не є абсолютним, а може бути обмеженим (у виборі засобів захисту цього права, рішеннями не порушувати судового переслідування, постановою про припинення справи та ін.). При цьому важливо, щоб такі обмеження не перейшли межу, за якою знаходиться суть права на судовий захист [94, с. 411].

Під час аналізу ч. 2 ст. 55 чинної Конституції України, закономірно виникає питання: а як бути людині, якщо її права і свободи порушуються іншою людиною (фізичною особою) чи юридичною особою? На жаль, це питання конституційна норма оминає і тому, конструкція ч.2 ст.55 видається не зовсім логічною, оскільки права і свободи людини повинні підлягати захисту в будь-якому випадку і незалежно від того, хто їх порушив. Такої думки дотримуються М. Аркелян і Н. Узун, які вважають, що «цілком природним є запровадження такого порядку, коли особа мала б можливість вдатися до судового захисту в усіх випадках виникнення конфліктних ситуацій між нею й іншими фізичними та юридичними особами» [5, с.20]. У французькій правовій доктрині та практиці, захист прав і свобод трактуємо як захист від посягань: по-перше, законодавця і, по-друге, органів влади, юридичних і фізичних осіб. Підтвердженням цієї тези може слугувати і ч. 1 ст. 117 Конституції Республіки Болгарії від 12 липня 1991 р., в якій встановлено, що «судова влада захищає

права та законні інтереси громадян, юридичних осіб і держави» [74]. Враховуючи це, на нашу думку, доцільно ч. 2 ст. 55 Конституції України змінити наступним чином: кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, а також фізичних та юридичних осіб.

3.2. Компетенція і порядок здійснення судом судочинства

Судочинство здійснює Конституційний Суд України та суди загальної юрисдикції. Конституційний Суд України є єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні. Суди загальної юрисдикції, які розглядають решту справ: цивільних, господарських, кримінальних, адміністративних – в межах повноважень судової влади. Тому переважна більшість усіх судових справ розглядається судами загальної юрисдикції [94, с. 862].

Конституційний Суд України вирішує конституційно-правові питання. Відповідно до Конституції України, повноваження Конституційного Суду України визначаються тільки Конституцією України. Законом України визначається лише порядок організації і діяльності Конституційного Суду України, процедура розгляду ним справ (ст. 153 Конституції України). В зв'язку з цим є неконституційним положення ст. 3 Закону України «Про Конституційний Суд України» про те, що повноваження Конституційного Суду України визначається і цим Законом [214, с. 132].

Конституційний суд України розглядає питання передбачені ст. 147 та ст. 150 Конституції України. Так, повноваження Конституційного Суду, згідно зі ст. 150 Конституції України, поділяються на такі різновиди.

1) Повноваження, пов'язані з вирішенням питань про відповідність Конституції законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим. Право на таке звернення до Конституційного

Суду мають: Президент України, не менш як сорок п'ять народних депутатів України, Верховний Суд України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Верховна Рада Автономної Республіки Крим [91, с. 334-335].

2) Повноваження, пов'язані з офіційним тлумаченням Конституції України та законів України. Мета такого тлумачення полягає в необхідності єдиного розуміння і застосування Конституції та законів. Тлумачення Конституційного Суду України є офіційним і обов'язковим для всіх суб'єктів правовідносин. Здійснюючи тлумачення закону, Конституційний Суд України тільки створює необхідні умови для однакового і неухильного виконання законів. Проте під виглядом тлумачення не повинні ухвалюватися рішення, які за змістом встановлюють нову правову норму.

3) Повноваження, пов'язані з розглядом справ про відповідність Конституції України чинним міжнародним договорам України або тих міжнародних договорів, що подаються до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість. Йдеться про міжнародні договори України, які вже діють, а також ті, що вносяться на ратифікацію до Верховної Ради України. Звертатись із запитом до Конституційного Суду має право Президент України та Кабінет Міністрів України. Конституційний Суд виносить рішення з цього питання у вигляді висновку.

Формами звернення до Конституційного Суду України є конституційне подання та конституційне звернення. Згідно зі ст. 39 Закону «Про Конституційний Суд України», конституційне подання – це письмове клопотання до Конституційного Суду про визнання правового акта або окремих його повноважень неконституційними, про визнання конституційності міжнародного договору або про необхідність тлумачення Конституції України та законів України [58].

Конституційне звернення – це клопотання до Конституційного Суду України про необхідність офіційного тлумачення Конституції та законів України з метою забезпечення реалізації або захисту конституційних прав та свобод людини і громадянина, а також прав юридичній осіб. Конституційне

звернення також подається в письмовій формі. Суб'єктами конституційного звернення визнаються громадяни України, іноземці, особи без громадянства та юридичні особи.

Діючи відповідно до своєї компетенції, Конституційний Суд України ухвалює рішення з питань, порушених у конституційному поданні щодо відповідності чи невідповідності законів, інших нормативно-правових актів, що розглядаються, Конституції України.

Якщо в процесі розгляду справи виявлено невідповідність Конституції інших нормативно-правових актів або окремих їх положень, а не тих, щодо яких відкрито провадження у справі, але які суттєво впливають на прийняття рішення чи надання висновку у справі. Конституційний Суд має право ухвалити рішення щодо неконституційності й таких актів або окремих їх положень (ч. 3 ст. 61 Закону).

Конституційний Суд України з питань, передбачених ст. 150 Конституції України, ухвалює рішення, які є обов'язковими до виконання на території України, остаточними і не можуть бути оскаржені. Невиконання рішень Конституційного Суду зумовлює настання відповідальності згідно з чинним законодавством.

Рішення Конституційного Суду України на відміну від рішень судів загальних юрисдикцій повинні відповідати не лише «букві» закону, а й «духові» закону. Саме завдяки «духу» закону передається дійсний зміст норм права, що містяться у певному правовому акті, з урахуванням правових принципів, на яких він ґрунтується, в їх субординації між собою. Судді Конституційного Суду України завдяки «духу» закону більш точно спроможні розкрити значення його «букви», її зміст, який може бути більш широким чи більш вузьким, ніж буквальне текстуальне вираження правової норми.

Розкриваючи «дух» юридичного акта у межах його «букви», судді Конституційного Суду України повинні враховувати суспільно-політичні зміни, що відбулися, вироблені в певній правовій системі уявлення про правові цінності, загальні принципи права. О. Скакун зауважує, що «динамічне»

тлумачення, скажімо, Конституційного Суду України щодо відповідних положень Конституції України за пізнавальною природою і юридичними наслідками мало чим відрізняється від нормативної конкретизації, яку здійснюють нормотворчі органи. Це вже не така конкретизація при з'ясуванні змісту норми, яку можна кваліфікувати лише як офіційну інтерпретацію, а інтерпретація з елементами нормотворчості, коли шляхом з'ясування об'єктивного змісту тих чи інших положень Конституції чи законів Конституційний Суд України, добудовує право, долаючи їх невизначеність з позицій сучасності. Отже, завдяки інтерпретації «буква» права може втрачати свою стійкість, ставати рухливою, динамічною [195, с. 440].

Відповідно до ст. 152 Конституції України, закони та інші правові акти за рішенням Конституційного Суду України можуть бути визнані неконституційними повністю чи в окремій частині, якщо вони не відповідають Конституції України або якщо була порушена встановлена Конституцією України процедура їх розгляду, ухвалення або набрання ними чинності. Такі акти або їх окремі положення, що визнані неконституційними, втрачають чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність [6, с. 119].

Для порівняння зазначимо, що обсяг повноважень конституційних судів органи конституційної юрисдикції в європейських країнах є істотно ширшим за компетенцію Конституційного Суду в Україні й охоплює питання захисту не лише власне конституції, а всього нормативного порядку, включно з його міжнародно-правовою складовою. Останнє є значущим для держав, котрі є членами ЄС і в яких міжнародні договори та рішення наднаціональних органів є складовими правового порядку. Крім того В. Лемак, зауважує, що обсяг повноважень конституційних судів дозволяє їм здійснювати активну діяльність у напрямі не лише охорони конституцій, а й в удосконаленні національних правових систем вказаних держав [111, с. 58-59].

На відміну від Конституційного Суду України, суди загальної юрисдикції спеціалізуються на розгляді цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення.

Як відомо, рамки або межі судового захисту визначені в Україні нормами процесуального законодавства, хоча в окремих країнах, наприклад, у Франції, вони містяться в законах про судоустрій.

Так, ст. 15 ЦПК «Компетенція судів щодо розгляду цивільних справ» передбачає, що суди розглядають в порядку цивільного судочинства справи про захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, що виникають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових відносин, а також з інших правовідносин, крім випадків, коли розгляд таких справ проводиться за правилами іншого судочинства [229]. Законом може бути передбачений розгляд інших справ за правилами цивільного судочинства.

Господарським судам, згідно зі ст. 12 Господарського процесуального кодексу, яка має назву «Справи, підвідомчі господарським судам» підвідомчі:

Господарським судам підвідомчі: 1) справи у спорах, що виникають при укладанні, зміні, розірванні і виконанні господарських договорів, у тому числі щодо приватизації майна, та з інших підстав, крім: спорів про приватизацію державного житлового фонду; спорів, що виникають при погодженні стандартів та технічних умов; спорів про встановлення цін на продукцію (товари), а також тарифів на послуги (виконання робіт), якщо ці ціни і тарифи відповідно до законодавства не можуть бути встановлені за угодою сторін; спорів, що виникають із публічно-правових відносин та віднесені до компетенції Конституційного Суду України та адміністративних судів; інших спорів, вирішення яких відповідно до законів України та міжнародних договорів України віднесено до відання інших органів; 2) справи про банкрутство; 3) справи за заявами органів Антимонопольного комітету України, Рахункової палати з питань, віднесених законодавчими актами до їх компетенції; 4) справи, що виникають з корпоративних відносин у спорах між юридичною особою та її учасниками (засновниками, акціонерами, членами), у тому числі учасником,

який вибув, а також між учасниками (засновниками, акціонерами, членами) юридичної особи, пов'язаними із створенням, діяльністю, управлінням та припиненням діяльності такої особи, крім трудових спорів; 5) справи у спорах щодо обліку прав на цінні папери; 6) справи у спорах, що виникають із земельних відносин, в яких беруть участь суб'єкти господарської діяльності, за винятком тих, що віднесено до компетенції адміністративних судів; 7) справи у спорах з майновими вимогами до боржника, стосовно якого порушено справу про банкрутство, у тому числі справи у спорах про визнання недійсними будь-яких правочинів (договорів), укладених боржником; стягнення заробітної плати; поновлення на роботі посадових та службових осіб боржника, за винятком спорів, пов'язаних із визначенням та сплатою (стягненням) грошових зобов'язань (податкового боргу), визначених відповідно до Податкового кодексу України, а також справ у спорах про визнання недійсними правочинів (договорів), якщо з відповідним позовом звертається на виконання своїх повноважень контролюючий орган, визначений Податковим кодексом України; 8) справи за заявами про затвердження планів санації боржника до порушення справи про банкрутство [40].

На думку сучасних науковців, господарський суд у межах своєї компетенції здійснює захист охоронюваних прав і законних інтересів організацій, роз'яснення правових актів, внутрішньосистемне управління, управління внутрішньоструктурними підрозділами господарського суду й інші та поділяє всі допоміжні функції суду на три великі групи: організаційно-кадрові; організаційно-розпорядчі; організаційно-виконавчі [125, с. 340].

Ст. 17 КАС із назвою «Компетенція адміністративних судів щодо вирішення адміністративних справ» встановлює, що компетенція адміністративних судів поширюється на: 1) спори фізичних чи юридичних осіб із суб'єктом владних повноважень щодо оскарження його рішень (нормативно-правових актів чи правових актів індивідуальної дії), дій чи бездіяльності; 2) спори з приводу прийняття громадян на публічну службу, її проходження, звільнення з публічної служби; 3) спори між суб'єктами владних повноважень з

приводу реалізації їхньої компетенції у сфері управління, у тому числі делегованих повноважень, а також спори, які виникають з приводу укладання та виконання адміністративних договорів; 4) спори за зверненням суб'єкта владних повноважень у випадках, встановлених законом; 5) спори щодо правовідносин, пов'язаних з виборчим процесом чи процесом референдуму [80].

Як видно з зазначеного, законодавець використовує такі юридичні категорії як «компетенція», «юрисдикція», «підвідомчість», «підсудність». До чого призводить таке «жонгливання» юридичними поняттями – чітко продемонструвала С. Фурса у своєму науково-практичному коментарі цивільного процесуального кодексу України. Ось як вона коментує ситуацію, яка склалася: у законодавстві недостатньо розроблений понятійний апарат, не наводяться відмінності і не розкривається зміст таких понять як «компетенція», «юрисдикція», «підсудність» [226, с. 86]. З таким висновком С. Фурси не можна не погодитись. Зараз стало поширеним вживання в законодавстві для позначення повноважень суду вказані терміни, хоча кожний із них має тільки своє значення. Г. Тимченко слушно зауважує, що труднощі законодавчого закріплення цих термінів мають, крім усього іншого, і історичні корені. Тому навряд чи можна все це закидати сучасному законодавцю [210, с. 15-16].

Продовжуючи, необхідно звернути увагу на ще один цікавий момент. Зокрема, слід зазначити, що позови громадян України до осіб, які проживають за кордоном, як правило, не підсудні вітчизняним судам. Проте, в деяких випадках, можливий розгляд українським судом також позовів до осіб, що проживають за кордоном. Так, керуючись нормами про внутрішню альтернативну підсудність, позивач вправі сам обрати суд – український або іноземний. Маючи змогу такого вибору, він, як правило, обирає свій, український, бо звернення до малознайомого іноземного суду, навіть з урахуванням наявності національного режиму судового захисту у відповідній країні, завжди пов'язано з певними труднощами [8, с.169]. Зокрема В. Бігун наводить наступний приклад: Громадянка, мешканка України П. Н. 25 вересня

1995 р. звернулася до Куп'янського районного суду Харківської області за місцем свого проживання з позовом до автопідприємства Магаданської області Російської Федерації про відшкодування збитків, заподіяних втратою годувальника. Суд прийняв заяву й розглянув справу по суті [8, с. 170]. Наведене свідчить, що юрисдикція судів у справах з іноземним елементом може визначатися вказівкою на місце не лише виникнення правовідносин, а й знаходження відповідача, позивача або на інші обставини, зазначені в законі. У цьому випадку юрисдикція національних судів може поширюватися на правовідносини, що виникають за межами держави.

Виходячи з наведених міркувань, В. Шадура цілком обґрунтовано вважає, що положення ч. 2 ст. 124 Конституції про те, що юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, які виникають у державі, деякою мірою не відповідає реальному обсягу судової юрисдикції (він є дещо вузьким). Тому ця конституційна норма має тлумачитися більш широко: у випадках, установлених законом або міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, юрисдикція українських судів може поширюватись також на правовідносини, що виникають за її межами [231, с. 61-62].

Компетенцію судів законодавство України визначає не лише за їх спеціалізацією, але й за рівнем, яке займає певний суд у судовій системі України. Зокрема, цьому питанні присвячені ст. 22, 26, 33, 39, 47 Закону України «Про судоустрій» від 7.02.2002 р. (який вже втратив чинність), а також ст. ст. 22, 27, 32, 38 чинного Закону України «Про судоустрій і статус суддів».

Як вже говорилося, найвищим судом у системі загальної юрисдикції є Верховний Суд України, проте не дивлячись на це у Конституції України не міститься жодної вказівки на те, яке ж призначення цього суду в державі, які повноваження він має і які повинен мати для досягнення мети, що впливає з цього призначення. Важко говорити про те, чому в 1996 році законодавець обійшов мовчанням ці принципові речі. Але саме ця обставина, привела до того, як правильно говорить В. Маляренко, що Верховний Суд України було обезкровлено [116]. Він був позбавлений практично всіх повноважень, усіх

інструментів, за допомогою яких міг би забезпечувати однакове застосування законодавства всіма судами держави.

Ми підтримуємо думку тих науковців, які вважають, що саме в Конституції, а не в інших законодавчих актах має бути чітко зазначено, що основним призначенням Верховного Суду України є забезпечення однакового застосування законодавства, як матеріального, так і процесуального. І всіма судами держави, а не тільки касаційними судами, як це передбачено чинним законодавством. Одночасно, в Основному Законі України, мали б бути чітко прописані хоча б основні повноваження Верховного Суду України, що дозволили б спрямовувати право застосовувати діяльність суддів у єдине русло. Напрацювання відповідних пропозицій під час внесення змін до Конституції України, мало б принципове значення для посилення судової влади, посилення авторитету держави у світі, захисту прав і свобод громадян [160].

Верховний Суд України як і Конституційний Суд України займають високе місце в судовій системі України. Проте, не дивлячись на це, їхні повноваження жодним чином не перетинаються. Проілюструємо відмінність на конкретному прикладі – ст. 365 ЦК щодо припинення права на частку у спільному майні за вимогою інших співвласників. При надходженні відповідного звернення Конституційний Суд України буде роз'яснювати дану норму саме в розрізі Конституції України, тобто чи відповідає такий спосіб позбавлення права власності Конституції України чи ні? Верховний Суд України за результатами розгляду справи має роз'яснити, як судам правильно застосувати дану норму права, зокрема, чи потрібно для припинення такого права сукупність передбачених ст.365 ЦК умов чи достатньо наявності однієї з них. Тобто до повноважень Конституційного Суду України належить те, що стосується акта найвищої юридичної сили та конституційних прав громадян.

Закон України «Про судоустрій і статус суддів», визначивши у ст. 38 компетенцію Верховного Суду України як найвищого судового органу у системі судів загальної юрисдикції, а саме: 1) переглядає справи на підставі неоднакового застосування судами (судом) касаційної інстанції однієї і тієї ж

норми матеріального права у подібних правовідносинах у порядку, передбаченому процесуальним законом; 2) переглядає справи у разі встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом; 3) надає висновок про наявність чи відсутність у діяннях, в яких звинувачується Президент України, ознак державної зради або іншого злочину; вносить за зверненням Верховної Ради України письмове подання про неможливість виконання Президентом України своїх повноважень за станом здоров'я; 4) звертається до Конституційного Суду України щодо конституційності законів, інших правових актів, а також щодо офіційного тлумачення Конституції та законів України [94, с. 871]; 5) здійснює інші повноваження відповідно до закону.

Разом з тим, слід зазначити, що до 2010 року Верховний Суд України як суд касаційної інстанції щороку розглядав значну кількість справ (наприклад, у 2009-му – 55 тис.) і мав можливість, ухвалюючи рішення в такій кількості справ, суттєво впливати на правозастосовну практику та бути орієнтиром для судів у застосуванні норм матеріального права.

Сьогодні Верховний Суд України має значно менше можливостей впливати на формування судової практики в конкретних справах. Тому сподіватимемося, що в недалекому майбутньому будуть реалізовані заявлені на високому державному рівні наміри про надання Верховному Суду України широких, достатніх для виконання поставлених перед ним завдань повноваженнями, а вищі суди самі будуть зацікавлені в допуску справ до провадження у Верховному Суді України з тим, щоб упевнитись у правильному застосуванні ними норм права, а також задля формування єдиної правозастосовної практики [42].

Закон України «Про судоустрій і статус суддів» урізає повноваження Верховного Суду і має бути переглянутий для забезпечення того, що Верховний Суд зберіг своє становище як вищий суд у системі судів загальної юрисдикції. Якщо Верховний Суд має виконувати свою конституційну роль в

якості вищого суду у системі судів загальної юрисдикції, його юрисдикція не повинна обмежуватися рекомендаціями судам нижчої інстанції стосовно розгляду справ [153, с. 12].

Аналогічну позицію займає Венеціанська комісія. Зокрема, Венеціанська комісія цілком обґрунтовано рекомендує повернутися до питання обсягу повноважень Верховного Суду України з огляду на його конституційний статус «найвищого судового органу в системі судів загальної юрисдикції», передбачивши за Верховним Судом України право самостійно ухвалювати рішення про допуск до розгляду справ з підстав неоднакового застосування норм як матеріального, так і процесуального права, і з перегляду справ у зв'язку з рішенням міжнародної судової установи. При розгляді цих справ, Верховний Суд уповноважений винести остаточне рішення по суті замість направлення справи на новий розгляд до нижчого суду (стаття 38 Закону про судоустрій і статус суддів, процесуальне законодавство) [173, с. 4].

Справу розглядає Верховний Суд України на своєму засіданні, яке є повноважним при умові присутності на ньому не менше двох третин суддів від складу Верховного Суду України. Строк розгляду справи Верховним Судом України не може перевищувати одного місяця з дня відкриття провадження у справі. За наслідками розгляду справи більшістю голосів від складу суду приймається одна з таких постанов: 1) про повне або часткове задоволення заяви; 2) про відмову в задоволенні заяви.

Судді, які не погоджуються з постановою, можуть висловити окрему думку, що додається до постанови. Постанова Верховного Суду України є остаточною.

Рішення Верховного Суду України, прийняте за наслідками розгляду заяви про перегляд судового рішення з мотивів неоднакового застосування судом (судами) касаційної інстанції одних і тих самих норм матеріального права у подібних правовідносинах, є обов'язковим для всіх суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить зазначену норму права, та для всіх судів України. Суди зобов'язані

привести свою судову практику у відповідність до рішень Верховного Суду України [53, с. 125-126].

У межах повноважень наданих Законом України «Про судоустрій і статус суддів», вищий спеціалізований суд: 1) розглядає в касаційному порядку справи відповідної судової юрисдикції; 2) у випадках, передбачених процесуальним законом, розглядає справи як суд першої або апеляційної інстанції; 3) аналізує судову статистику, вивчає та узагальнює судову практику; 4) здійснює інші повноваження, визначені законом.

Розгляд справ у вищому спеціалізованому суді регламентується нормами процесуального права. Згідно з частиною першою статті 323 ЦПК України судом касаційної інстанції у цивільних справах є Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних та кримінальних справ.

Касаційна скарга подається безпосередньо до суду касаційної інстанції, де її реєструють в установленому порядку та не пізніше наступного дня передається судді-доповідачу. Підставою для скасування ухвал судів першої та (або) апеляційної інстанцій і направлення справи для продовження розгляду є порушення норм матеріального чи процесуального права, які призвели до прийняття незаконної ухвали, яка перешкоджає подальшому провадженню у справі. Підставою для скасування судових рішень судів першої та (або) апеляційної інстанцій і направлення справи на новий судовий розгляд, є порушення норм процесуального права, які унеможливили встановлення фактичних обставин, що мають значення для правильного вирішення справи.

У разі скасування судового рішення і направлення справи на новий розгляд, скасування ухвали, яка перешкоджає подальшому провадженню у справі та передання справи для продовження розгляду, в ухвалі суду касаційної інстанції має бути зазначено, які порушення права було допущено судом першої або апеляційної інстанції.

Відповідно до статті 107 ГПК України сторони, прокурор, треті особи, особи, які не брали участі у справі, але щодо яких суд вирішив питання про їх права та обов'язки, мають право подати касаційну скаргу на: 1) рішення

місцевого господарського суду після їх перегляду в апеляційному порядку та постанови апеляційного господарського суду, ухвалені за результатами апеляційного розгляду; 2) ухвали місцевого господарського суду, зазначені в частині першій статті 106 ГПК України, після їх перегляду в апеляційному порядку та постанови апеляційного господарського суду, ухвалені за результатами апеляційного розгляду;

Статтями 108-111 ГПК України визначений порядок розгляду касаційних скарг. Судом касаційної інстанції є Вищий господарський суд України. Касаційна скарга подається безпосередньо до Вищого господарського суду України, де вона реєструється в день її надходження та передається на розгляд колегії суддів [53, с. 111].

Суд касаційної інстанції постановляє ухвалу про повернення касаційної скарги у випадках, якщо вона подана після закінчення строків, установлених цією статтею, і суд за заявою особи, яка її подала, не знайде підстав для поновлення строку, та незалежно від поважності причини пропуску цього строку – у разі, якщо вона подана прокурором, органом державної влади, органом місцевого самоврядування після спливу одного року з моменту набрання оскаржуваним судовим рішенням законної сили (стаття 110 ГПК).

Статтею 171-1 КАС України передбачені особливості провадження у справах щодо оскарження актів, дій чи бездіяльності Верховної Ради України, Президента України, Вищої ради юстиції, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. Правила цієї статті поширюються на розгляд адміністративних справ щодо: 1) законності (крім конституційності) постанов Верховної Ради України, указів і розпоряджень Президента України; 2) актів Вищої ради юстиції; 3) дій чи бездіяльності Верховної Ради України, Президента України, Вищої ради юстиції; 4) рішень, дій чи бездіяльності Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. Акти, дії чи бездіяльність зазначених суб'єктів оскаржуються до Вищого адміністративного суду України, для цього у Вищому адміністративному суді України створюється окрема палата.

Адміністративна справа щодо оскарження актів, дій чи бездіяльності Верховної Ради України, Президента України, Вищої ради юстиції, а також рішень, дій чи бездіяльності Вищої кваліфікаційної комісії суддів України вирішується колегією суддів у складі не менше п'яти суддів протягом розумного строку, але не пізніше одного місяця після відкриття провадження у справі. У виняткових випадках з урахуванням особливостей розгляду справи суд ухвалою може продовжити строк розгляду справи, але не більш як на один місяць.

Рішення Вищого адміністративного суду України щодо оскарження актів, дій чи бездіяльності Верховної Ради України, Президента України, Вищої ради юстиції, а також рішень, дій чи бездіяльності Вищої кваліфікаційної комісії суддів України є остаточним і не підлягає перегляду в апеляційному чи касаційному порядку.

Апеляційним судам надано однакову компетенцію та рівні права щодо розгляду кримінальних, цивільних, господарських та адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення. Вони є судами вищого рівня для місцевих судів. Апеляцію може бути подано на вироки, рішення, постанови, ухвали судів, які не набрали законної сили, у випадках, передбачених цивільним процесуальним, кримінально-процесуальним, господарським та адміністративним процесуальним законодавством.

У Законі України «Про судоустрій і статус суддів» (ст. 27) законодавець, визначаючи функції апеляційних судів, використовує поняття «повноваження» цього суду, а не його компетенції. У ст. 307 ЦПК повноваження апеляційного суду визначені як його право ухвалити одне з можливих рішень, визначених в цій нормі, але після розгляду апеляційної скарги на рішення суду першої інстанції. На нашу думку слід підтримати думку В. Коротуна, який зазначає, що в цьому випадку доцільно було б говорити не про повноваження суду, оскільки в ст. 307 ЦПК «праву» суду передують його обов'язок розглянути відповідні апеляційні скарги [100, с. 36].

Вважаємо, що назва ст. 27 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» – «Повноваження апеляційного суду» – не відповідає викладеним в цій

статті нормативним приписам. Зокрема, до повноважень апеляційного суду законодавець відносить розгляд справ відповідної судової юрисдикції. Необхідно зазначити про невідповідність предметно-понятійного змісту слова «повноваження» тим численним функціям суду, про які йдеться в цій статті. Водночас видається за доцільне в назві ст. 27 Закону України слово «повноваження» замінити на слово «компетенція».

У результаті розгляду справи, апеляційний суд вправі за наявності підстав, передбачених ЦПК, КПК, ГПК, скасувати, змінити судові рішення, постановити нове судові рішення або залишити судові рішення без змін. Крім апеляційної перевірки законності та обґрунтованості судових рішень місцевих судів, апеляційні загальні суди розглядають у першій інстанції кримінальні, цивільні справи, що віднесені законом до їх підсудності. Апеляційні господарські суди справ у першій інстанції не розглядають. Компетенція апеляційних адміністративних судів з розгляду адміністративних справ визначена КАС України.

Для вироблення єдиного підходу в застосуванні норм матеріального і процесуального права, апеляційні суди вивчають і узагальнюють судову практику з різних категорій судових справ, які найчастіше розглядають в судах відповідного регіону. Базою для аналізу судової практики є матеріали судової статистики, яка своїми показниками характеризує основні сторони діяльності судів, судові справи, рішення в яких набрали законної сили, тощо [206, с. 139].

До інших повноважень апеляційних судів належать питання організації контролю за зверненням до виконання постановлених у першій інстанції судових рішень в випадках, передбачених процесуальним законодавством, стеження за змінами поточного законодавства та ін.

Підставою для розгляду справи у порядку апеляційного провадження є апеляція, подана на рішення суду першої інстанції, яке не набрало законної сили. Судове рішення у даному випадку – це вирок, рішення, постанова, ухвала суду першої інстанції. Перегляд судових рішень в апеляційному порядку здійснюється колегією у складі трьох суддів, один з яких є головуючим. Усі

питання, що виникають у судовому засіданні, вирішуються більшістю голосів суддів. При прийнятті рішення з кожного питання жоден з суддів не має права утримуватися від голосування та підписання судового рішення, причому головує голосує останнім [206, с. 141].

Згідно з ч. 1 ст. 22 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» місцевий суд є судом першої інстанції і розглядає справи, віднесені процесуальним законом до його підсудності. В. Назаров слушно підкреслює, що зазначена норма застосовується відносно всіх місцевих судів, незалежно від їх виду [141, с. 146].

Місцевий суд розглядає і вирішує усі підсудні йому справи по суті з винесенням судового рішення (вироку, рішення, ухвали, постанови). Суд проводить судовий розгляд в умовах усності і безпосередності за участю сторін та інших учасників судового процесу, досліджує докази, вислуховує думки учасників процесу. В кримінальній справі суд встановлює винуватість (невинуватість) підсудного й вирішує питання про покарання винного. У цивільних справах суд визнає наявність або відсутність певних правовідносин, юридичних фактів або юридичного стану, вирішує по суті подані до суду позови, заяви та скарги (задовольняє або відмовляє у їх задоволенні) .

Судові рішення загального суду протягом певного часу не вступають в законну силу, оскільки заінтересовані особи (їх перелік встановлений процесуальним законодавством) можуть їх оскаржити до апеляційного суду. Наприклад, апеляцію на вирок, ухвалу чи постанову місцевого суду, якщо інше не передбачено законом, може бути подано протягом п'ятнадцяти діб з моменту їх проголошення, а засудженим, який перебуває під вартою, – у той же строк з моменту вручення йому копії вироку. Апеляція на рішення місцевого загального суду по цивільній справі може бути подана протягом одного місяця з наступного дня після його проголошення, а на ухвалу цього суду – протягом п'ятнадцяти днів з наступного дня після її ухвалення [206, с. 131].

Місцеві загальні суди розглядають у першій інстанції кримінальні та цивільні справи, а також визначені процесуальним законом адміністративні

справи (в порядку адміністративного судочинства) та справи про адміністративні правопорушення.

У порядку цивільного судочинства, місцевий суд розглядає майже всі цивільні справи щодо спорів, які виникають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових правовідносин. Також до компетенції судів цивільної юрисдикції відносять справи, в яких відсутній спір про право, і які розглядають за правилами окремого провадження (розділ IV ЦПК), зокрема такі справи: про визнання громадянина обмежено дієздатним або недієздатним; про визнання громадянина безвісно відсутнім чи про оголошення громадянина померлим; про усиновлення дітей, які проживають на території України; про встановлення неправильності запису в актах громадянського стану; про встановлення фактів, що мають юридичне значення; про відновлення прав на втрачені цінні папери на пред'явника; про оскарження нотаріальних дій або відмову в їх вчиненні. Перелік таких справ також не є вичерпний [112, с. 46].

Місцевий загальний суд приймає рішення, які, як правило, не можуть бути змінені або скасовані ним же. Винятком може бути, наприклад, постанова, ухвалена по справі про адміністративне правопорушення, яку може скасувати або змінити суддя цього суду (ч. 1 ст. 294 КУпАП).

Місцеві господарські суди є судами першої інстанції, до компетенції яких належить розгляд господарських спорів, віднесених до їх підсудності ГПК, і справ про банкрутство. Крім цього, вони розглядають скарги на дії чи бездіяльність органів державної виконавчої влади щодо виконання рішень, ухвал, постанов господарських судів.

Адміністративні суди – спеціалізовані суди, які входять в систему судів загальної юрисдикції та здійснюють адміністративне провадження у встановленому законом порядку.

Місцеві адміністративні суди розглядають адміністративні справи, які виникають із публічних правовідносин між громадянами, юридичними особами, з одного боку, та органами державної влади, органами місцевого самоврядування, посадовими чи службовими особами – з іншого.

Місцеві адміністративні суди є судами першої інстанції і їм підсудні всі адміністративні справи, окрім тих, які підсудні адміністративним судам вищого рівня. Підсудність адміністративних справ, а також процедура їх розгляду та вирішення регламентується Кодексом адміністративного судочинства України.

Проаналізувавши особливості правового статусу судів різних рівнів, доцільно погодитись з І. Назаровим, який зазначає, що суди вищого рівня мають не лише процесуальні повноваження з перегляду судових рішень судів нижчого рівня, їх виду й розташованих на території їх юрисдикції, але й мають повноваження організаційного й кадрового характеру. Рішення вищих судів, винесені при перегляді судових справ у порядку апеляції або касації, а так само рішення організаційного й кадрового характеру є обов'язковими для нижчестоящих судів. При цьому, зазначений науковець цілком слушно підкреслює, що підстави й процедура прийняття таких рішень повинні бути чітко сформульовані в законі, будуватися на основі прозорості і чіткої структурованості таким чином, щоб не обмежувати незалежність суддів нижчестоящих судів [141, с. 153].

Завершуючи розгляд цього питання, слід також звернути увагу на зв'язок судів загальної юрисдикції і суду конституційної юрисдикції який виявляється у можливості звернення до останнього Верховного Суду щодо конституційності законів та інших правових актів як за ч. 1 ст. 150 Конституції України, ст. 40, 83 Закону від 16.10.1996 р. № 422/96-ВР, ч. 2 ст. 38 Закону від 07.07.2010 р. № 2453-УІ). А здійснення адміністративними судами провадження у справах щодо оскарження законності актів Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України й інших органів державної влади у порядку адміністративного судочинства згідно ст.171, 171-1, КАС України від 06.07.2005 р. істотною мірою доповнює діяльністю Конституційного Суду України із оцінки конституційності зазначених правових актів. Усе це свідчить про переважну цілісність і єдність судової системи України (в якій Конституційний Суд займає дещо відокремлене положення), проте комплексне встановлення їх основних підвалин залишається

перспективним напрямком розвитку правового забезпечення організації та діяльності судової системи України [18, с. 170-171].

Отже, з зазначеного випливає, що суди різних рівнів мають не тільки різну структуру, а й різний обсяг повноважень. Крім того, враховуючи площу територіальної юрисдикції або спеціалізацію суди одного рівня можуть мати відмінності у своїй структурі. Провідною ознакою віднесення суду до того або іншого рівня або спеціалізації є компетенція суду.

3.3. Проблеми подальшого реформування судової системи у сучасних умовах

З прийняттям Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 р. відбувся черговий, але не останній етап судової реформи. Звичайно, наразі складно охопити та оцінити всі проблеми, які виникають під час застосування норм цього закону.

Аналізуючи основні з них, перш за все слід зазначити, що цей закон, як попередній Закон України «Про судоустрій», не передбачив існування органу, який би вирішував питання розмежування юрисдикції. Також це повноваження в наш час не надане жодному існуючому органу державної (в т.ч. судової) влади. Внаслідок цього окремі особи позбавляються права на судовий захист, що є неприпустимим для правової держави.

Таке питання потрапляло на розгляд ЄСПЛ і раніше, до запровадження у 2010 році змін. Так, у 2008 році у справі «Церква села Сосулівка проти України» Європейський суд констатував порушення права заявника на доступ до суду, оскільки його позов до місцевих органів влади про передання церковного приміщення в одноосібне користування не був розглянутий по суті ні в порядку цивільного, ні в порядку господарського судочинства. Суди ж України (кожної юрисдикції) при встановленні підсудності посилались один на одного, і жоден з них не прийняв справу до розгляду [42].

У січні 2013 року Європейський суд з прав людини прийняв рішення у справі «Мосендз проти України». Суть справи: громадянка Мосендз – мати

військовослужбовця. Син пішов на службу в армію й там загинув. Офіційна версія – самогубство. Тіло сина заявниці було доставлено в закритій труні, а поховання проведено без відома матері й не за місцем її проживання, а за місцем проживання її брата. Цей факт викликав у жінки сумніви щодо того, за яких обставин помер син. Вона почала писати численні скарги, було порушено кримінальну справу, проведено цілу низку експертиз. Урешті-решт установили, що смерть хлопця мала насильницький характер. Пройшов ще певний час, і встановили, що винуватець смерті хлопця – сержант, з яким вони разом проходили службу. Але, поки тривали розслідування, строк давності закінчився, тому кримінальну справу щодо сержанта було закрито.

Громадянка Мосендз звернулася в порядку цивільного судочинства до суду з позовом про відшкодування моральної шкоди. Відповідачем визначила державу Україну. Європейський суд з прав людини відмовив у порушенні провадження у справі, вказавши, що вона не підлягає розгляду в порядку цивільного судочинства. Мосендз звернулася до суду в порядку адміністративного судочинства. Суд прийняв справу до провадження, розглянув її, частково задовольнив позов. Апеляційний суд скасував рішення першої інстанції та закрити провадження у справі, вказавши, що остання не підлягає розгляду в порядку адміністративного судочинства. Касаційний суд із цим висновком погодився. Більше в національній судовій системі йти було нікуди. Верховний Суд України не має права усувати розбіжності в застосуванні норм процесуального права.

Європейський суд з прав людини у своєму рішенні констатував: Україна порушила взяті на себе міжнародні зобов'язання, оскільки не забезпечила реалізації гарантованого ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод права на розгляд справи судом. Як зазначено в рішенні, при тому, що судів в Україні багато, жоден з них не розглянув спір по суті [182].

До речі, в Німеччині, де в судовій системі також існує кілька видів юрисдикції, у разі виникнення юрисдикційних спорів функціонує спеціальний

орган – Сенат вищих судів. Видається, що в Україні доречно надати такі повноваження Верховному Суду України. Він і повинен визначити, до якої юрисдикції належить той чи інший спір. Таке розв'язання проблеми, як слушно зазначає Л. Григор'єва усуне прогалину в чинному законодавстві та буде свідчити про виконання Україною заходів загального характеру для забезпечення особі доступу до суду [42].

У наш час право на судовий захист інколи обмежуються внаслідок прийняття деяких законів. Так, у березні 2010 р. набрав чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвідомчості справ, пов'язаних із соціальними виплатами», який був ветований Президентом В. Ющенком, але підписаний новим Президентом України. Розгляд суто адміністративних за своєю природою справ, пов'язаних із соціальними виплатами, було передано до цивільної юрисдикції. Це призвело до зменшення процесуальних можливостей людини щодо захисту порушених прав у соціальній сфері та шансів пенсіонерів і соціально незахищених верств населення виграти справу. Адже в цивільному процесі значно більші судові витрати, у ньому не діє презумпція вини органу влади, суд не має права виходити за межі позовних вимог.

Верховний Суд України ініціював перед Конституційним Судом України питання щодо неконституційності цього закону. У вересні 2010 р. Конституційний Суд України визнав його таким, що обмежує права людини щодо судового захисту. Слід зазначити, що новим Законом «Про судоустрій і статус суддів» ще до рішення Конституційного Суду України вирішено повернути соціальні спори до адміністративної юрисдикції, але з 2011 р. Конституційний Суд пришвидшив цю процедуру. Водночас таке маніпулювання судовими юрисдикціями та справами неминуче призвело до невдоволення позивачів, яке ще більше зросло внаслідок того, що ці справи лише перекидають з одного суду до іншого, але не розглядають.

Наступна проблема сучасної судової системи - це надзвичайна перевантаженість суддів. Кількість суддів та працівників суду постійно

збільшується, але навантаження на суддів не зменшується. У нашій країні гіперболізоване уявлення про право на суд. Показовими у цьому плані є такі цифри. У Сполучених Штатах Америки на 310 мільйонів населення 3,5 мільйона судових справ, із яких значну частину розглядають за спрощеним порядком. У нас на 45 мільйонів населення – 8,5 мільйонів судових справ [117].

Однією з причин цього явища є конституційна норма про те, що під юрисдикцію суду підпадають усі правові відносини, що виникають у державі. Звичайно всі, але ж з розумною межею. Не можна «тягнути» до суду все те, що можна вирішити в інший спосіб, в інших структурах влади, де немає конфлікту. Названа конституційна формула повинна бути реконструйована так, щоб і доступ до правосуддя зберегти і кількість справ у судах зменшити. Але для розвантаження суддів, особливо першої та касаційної інстанцій, замало змінити зазначену конституційну формулу. Необхідне створення системи суддів, які розглядали би у спрощеному порядку так звані дрібні справи, які фактично забирають максимум часу у суддів і не дають можливості добротного вивчати, розглядати справи складні та серйозні.

У багатьох країнах світу такі суди називають мировими. Мирових суддів обирають або призначають у різних країнах по-різному. Такий суддя може бути майже в кожному великому селі чи один на два-три села, один на декілька вулиць міста. Вони можуть розглядати справу у приміщенні відповідної ради, клубу чи школи. До того ж, як правило, на безоплатній основі. Апеляційною інстанцією таких суддів є районні суди, а касаційною – обласний суд. В. Маляренко вважає, що мирові суди – це фактично школа для підготовки суддів у районні суди. Вони там набувають досвіду та проявляють свої якості [117].

С. Прилуцький цілком обґрунтовано зазначає, функціонування такої ланки, як мирові суди має значні переваги. Зокрема, інститут мирових суддів: полегшить доступ до правосуддя громадянам, які проживають у віддалених населених пунктах; полегшить громадянам можливість захисту їх порушених прав; розширить способи захисту населенням порушених прав; сприятиме

ефективному та швидкому здійсненню правосуддя за місцем проживання; сприятиме зручності населенню щодо явки за викликами на розгляд справ; прискорить вирішення дріб'язкових та малозначущих конфліктів; сприятиме оперативності розгляду справ судами; реально зменшить навантаження на місцеві суди; сприятиме підвищенню довіри населення до правосуддя; наблизить суд до суспільства [168, с. 270].

С. Прилуцький виділяє не тільки переваги, а намагається також спрогнозувати і проблеми які можуть виникнути при впровадженні мирових судів в Україні. Зокрема, С. Прилуцький виділяє п'ять основних видів проблем: 1) проблеми політичного характеру – ідея мирових судів може викликати неприйняття з боку політичних партій, громадських організацій тощо; 2) юридичні проблеми можуть полягати щодо нормативного оформлення статусу мирових судів: яку модель інституту мирових судів доцільніше обрати, яким буде механізм дії Закону; 3) соціальні проблеми – проблема добору кадрів на посади мирових суддів; 4) економічні проблеми – витрати на розроблення й обговорення проекту закону, втілення його в життя; 5) ризики і небезпеки – небажання органів місцевого самоврядування сприяти запровадженню інституту мирових суддів [168, с. 271-272]; спроби створення «кишенькових» суддів; можлива поява некваліфікованих, недобросовісних мирових суддів [96].

Отже, як бачимо, є ряд проблем при запровадженні інституту мирових судів в Україні. Проте, на нашу думку, враховуючи зазначені переваги, все ж таки необхідно запровадити мирові суди в Україні. Аналогічної думки дотримуються не тільки інші науковці, але й судова асоціація України «Фундація сприяння правосуддю», якою було проаналізовано рекомендації та пропозиції апеляційних судів України з приводу необхідності, можливості, доцільності, форм та порядку впровадження в Україні таких інститутів, як мирові судді та суди присяжних. За результатами проведеного аналізу було встановлено, що впровадження в Україні інституту мирових суддів практично

всі суди були одностайними й висловились за необхідність та доцільність впровадження цього інституту.

В. Кампо зауважує, що необхідність запровадження інституту мирових судів зумовлена, не тільки необхідністю полегшити доступ до правосуддя, а також неефективністю діючих місцевих судів, що пояснюється відсутністю відповідальності суддів перед територіальними громадами, і робить висновок про доцільність внесення змін до Конституції України з метою запровадження так званої «громадської» моделі мирового суду, за якою мирові суди є елементом державної судової системи; мирові судді не є професійними суддями і виконують судові функції тимчасово; мирові судді мають обиратися органами місцевого самоврядування [72].

Свого часу інститут мирових суддів був включений до проекту Конституції України 1992 року, але потім від нього відмовились. Загалом в наш час правові підстави для запровадження мирової юстиції в Україні вже існують. Передусім це положення ч. 5 ст. 55 Конституції України про те, що кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань. Крім того, вагоме значення має позиція Конституційного Суду України, сформульована в Рішенні від 9 липня 2002 р. №15-рп/2002, де зазначається, що можливість використання суб'єктами правовідносин досудового врегулювання спорів може бути додатковим засобом правового захисту, який держава надає учасникам певних правовідносин, що не суперечить принципів здійснення правосуддя виключно судом. Виходячи з необхідності підвищення рівня правового захисту, держава може стимулювати вирішення правових спорів у межах досудових процедур, однак їх використання є правом, а не обов'язком особи, яка потребує такого захисту. Крім того, важливе значення має й позиція Комітету міністрів Ради Європи щодо зниження навантаження на суди загальної юрисдикції, викладені в Рекомендації № R(86)12 від 16 вересня 1986 р., згідно з якою державам – членам Ради Європи рекомендовано передбачити альтернативні процедури врегулювання спорів шляхом позасудового розгляду і створювати відповідні

органи, що не входять до судової системи цих держав, а також Рекомендації REC (2001)⁹ Комітету міністрів державам-членам стосовно альтернатив судовому вирішенню спорів між адміністративними органами влади та приватними особами.

Певне теоретичне значення в наш час має вищезгадана Концепція законопроекту «Про мирових суддів». Більшість (але не всі) положення Концепції втілено у проекті Закону України «Про мирових суддів територіальних громад», зареєстрованому у Верховній Раді України 10 жовтня 2008 р. за № 3291 (далі – Законопроект)[172]. Згідно із Законопроектом інститут мирових судів не входить до системи судоустрою України; мировий суд – це орган територіальної громади, який є засобом позасудового (на зразок третейських судів або медіації) вирішення спорів. Але запропоновані у Законопроекті порядок та форми розгляду справ мировим судом суперечать головному принципу третейського розгляду і медіації – добровільній згоді сторін на розгляд спору між ними. Більше того, відповідно до Законопроекту: допускається здійснення мировим судом наказового провадження і стягнення з боржника грошових коштів або витребування майна без проведення засідання і виклику сторін для заслуховування їх пояснень; мировий суд розглядає справи про адміністративні правопорушення і його рішення у цих справах не підлягають перегляду й оскарженню. Оскарження рішень мирового суду у Законопроекті взагалі не передбачено. М. Хавронюк, М. Мироненко вважають, що усе це є завуальована форма делегування функцій судів іншим органам чи посадовим особам, що прямо заборонено ст. 124 Конституції, а також суперечить положенням ст. 55 Основного Закону. Таким чином, на думку зазначених науковців, положення про компетенцію мирового суду і порядок виконання ним своїх повноважень засвідчують, що у Законопроекті фактично запропоновано покласти на зазначений інститут функцію судів загальної юрисдикції для здійснення правосуддя. Іншими словами це спроба створення «територіальної судової влади» – альтернативної державній [227].

В Україні 11 травня 2004 року було прийнято Закон «Про третейські суди», за яким «третейський суд – недержавний незалежний орган, що утворюється за угодою або відповідним рішенням заінтересованих та/або юридичних осіб у порядку, встановленому цим законом, для вирішення спорів, що виникають із цивільних та господарських правовідносин». Але його компетенція, порядок формування, специфіка діяльності не вирішують тієї сукупності проблем, яку можуть вирішити мирові суди.

Враховуючи сказане, слід зазначити, що на сучасному етапі розвитку судової системи найбільш оптимальним та ефективним з погляду захисту прав і свобод громадян є закріплення статусу мирових суддів як альтернативного способу вирішення приватних і публічних спорів. При цьому мирові судді повинні бути формою участі громадян у місцевому самоврядуванні та здійсненні альтернативних (позасудових) способів вирішення спорів та примирення сторін. Мирові судді, як слушно відзначає С. Прилуцький, мають підвищити народну мораль, а це у свою чергу сприятиме поліпшенню соціально-побутового рівня українських громадян [168, с. 272].

На нашу думку, правовий статус мирових судів слід закріпити не лише в окремому спеціальному законі (наприклад в Законі України «Про мирові суди»), а й на конституційному рівні. Зокрема, як слушно зазначає в цьому випадку В. Малярєнко, що якщо Україна передбачить у Конституції України мирові суди, це стане ключем для розв'язання цілої низки проблем, у тому числі більш надійної доступності правосуддя до людини [117].

Доволі неоднозначним постає правове регулювання питань взаємодії судів з іншими органами державної влади, органами місцевого самоврядування та громадськістю. Зокрема, Закон України «Про судоустрій і статус суддів» обмежується здебільшого лише констатацією взаємодії територіальних управлінь Державної судової адміністрації України і місцевих рад при формуванні списків присяжних (ст. 58-1), а також представницькими функціями голів суду у зносинах з іншими органами державної влади, органами місцевого самоврядування, фізичними та юридичними особами (ч. 1 ст. 29, ч. 1

ст. 29, ч. 1 ст.34, ч.1 ст.41). Так само згідно з пп.2 п. «а» ч.1 ст.38 Закону України «Про місцеве самоврядування» виконавчі органи сільських, селищних, міських рад повинні сприяти діяльності органів суду, конкретні форми чого на законодавчому рівні не розкриваються. При цьому, окремі положення щодо взаємодії судів з Президентом України, Верховною Радою України, Кабінетом Міністрів України й іншими вищими органами державної влади хоч і закріплюються Конституцією або іншими законами України, проте не містять правового механізму такої взаємодії.

У даному випадку можна вважати слушною думку А. Борко, який зазначає, що комплексне врегулювання законодавством форм і порядку взаємодії судів з іншими органами державної влади, органами місцевого самоврядування та громадськістю дозволить підвищити єдність державної влади і рівень довіри громадськості до судової системи, а також оперативність створення належних організаційних, кадрових, фінансових і матеріально-технічних умов функціонування конкретних судів й усієї судової системи України в цілому. До речі, не можемо погодитись із фрагментарним визначенням п.7.1, 7.2 Стратегічного плану розвитку судової влади України на 2013-2015 роки від 21.12.2012 р. [201] в якості одного з першочергових завдань судової влади впровадження національної концепції комунікацій судової влади України, що зводиться, на думку зазначеного науковця, лише до відносин судів з громадськістю, залишаючи поза увагою оптимізацію взаємодії судів з іншими органами публічної влади [18, с. 174].

На нашу думку, найактуальнішим питанням конституційної юстиції України – це питання захисту основних прав і свобод людини. Функція захисту Конституційним Судом України основних прав і свобод як в Конституції України, так і в законі, окреслена. Зокрема, шляхом надання висновку на законопроект про внесення змін до Основного Закону України він забезпечує непорушність основних прав і свобод на конституційному рівні (ст. 159). У Законі України «Про Конституційний Суд України» конкретизовані конституційні положення щодо захисту основних прав і свобод, визначено

порядок прямого індивідуального конституційного звернення до КСУ з метою захисту цих прав шляхом офіційного тлумачення, форми опосередкованого доступу громадян до конституційного правосуддя, а також передбачено два особливі провадження. Водночас, у юридичній літературі постійно висловлюються думки, що вагомим кроком у питаннях захисту основних прав і свобод людини могло б стати запровадження в Україні конституційної скарги, поширеного в Європі інституту захисту конституційних прав і свобод людини [216, с. 142-143].

У наш час вітчизняна юридична наука в цілому погодилась із необхідністю запровадження конституційної скарги, що цілком відповідає позиції Венеціанської Комісії, яка однозначно заявляє про важливість цього інституту та висловлюється на підтримку відповідних кроків держав [45, с. 25]. Зокрема, у дослідженні Європейської комісії «За демократію через право» «Про прямий доступ до конституційного правосуддя» (2011 р.) індивідуальний доступ до конституційного правосуддя класифіковано на прямий і непрямий доступ; Венеціанська комісія вважає доцільною наявність у державі обох видів індивідуального доступу.

Непрямий індивідуальний доступ до конституційного правосуддя в Україні існує через омбудсмана (Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини). Проте його ефективність можна оцінити як дуже низьку. Середня кількість ухвалених за 16 років функціонування КСУ рішень за конституційним поданням Уповноваженого становить 0,5 рішень; при цьому максимальна кількість таких рішень була зафіксована у 2001 р. у кількості двох рішень [130, с. 259].

Складний у застосуванні непрямий індивідуальний доступ до конституційного правосуддя, можна було б компенсувати ефективним прямим індивідуальним доступом. Відповідно, за відсутності в Україні інституту індивідуальної конституційної скарги, звернення громадян стосовно офіційного тлумачення Конституції та законів України є поки що єдиною

опосередкованою формою захисту прав і свобод людини і громадянина Конституційним Судом України.

На нашу думку у сьогоденних умовах України слід поширити інститут конституційної скарги лише на випадки, коли порушення конституційних прав і свобод фактично відбулося і особа вжила всіх правових засобів для захисту та (або) відновлення порушеного права в передбаченому законом порядку. Отже, категоричною вимогою до прийнятності конституційної скарги, як і в ФРН, має стати вичерпання особою всіх засобів правового захисту на рівні судів загальної юрисдикції або інших правозастосовних органів, якщо ухвалені ними рішення є остаточними і не підлягають оскарженню в звичайному судовому порядку [43, с. 65].

До розробки оптимальної моделі конституційної скарги для України слід підходити саме з позиції запровадження реального ефективного інструменту забезпечення прав людини, утвердження верховенства права та демократії, зважуючи на всі її потенційні переваги та небезпеки. При цьому слід дослухатись до поради О. Люхтерхандта, який зазначає, що запровадження індивідуальної скарги в національне конституційне право не варто перетворювати на фундаментальну проблему. Рішення про її введення має ухвалюватися в спокійній, розсудливій обстановці з урахуванням достовірних відомостей про її можливі різновиди (моделі), що вже застосовуються на практиці [45, с. 27].

Запровадження в Україні конституційної скарги повинно супроводжуватися заходами щодо підвищення ролі судів загальної юрисдикції і Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини у здійсненні судового конституційного захисту основних прав і свобод людини. З цією метою слід внести зміни до ст. 150 Конституції України і до відповідних законів для того, щоб кожен суд загальної юрисдикції у разі, коли у процесі розгляду справи виникне спір про конституційність закону, зміг зупинити провадження у справі з ініціативи сторін чи самотійно і безпосередньо звернутися до

Конституційного Суду України з клопотанням перевірити такий закон чи його окремі положення на конституційність [216, с. 157].

На думку Л. Бахмаєр Вінтер, також видається доречним пропонувати розглянути можливість впровадження інституту та права на подання індивідуальних конституційних скарг до Конституційного Суду. В якості аргументу науковець зазначає, що відповідно до німецького *Verfassungsbeschwerde* (скарга конституційному суду про порушення органами державної влади конституційних положень), ця система довела свою ефективність і користь в захисті прав людини і створенні судової практики щодо конституційних прав, якою керуються нижчі суди для сприяння кращого розуміння та дотримання прав людини [27].

На думку О. Безбожної, І. Олійника виникає необхідність ухвалення окремого закону України про конституційну скаргу або прийняття спеціального кодифікованого акта, який, відповідно, має містити розділ про конституційну скаргу [150, с. 26]. В такому разі, користуючись логікою прихильників цієї ідеї, слід прийняти окремі закони за кожним видом конституційних проваджень або за кожною із функцій, які виконує Конституційний Суд України (вирішення питань конституційності законів та інших правових актів Верховної Ради України, актів Президента України, актів Кабінету Міністрів України, правових актів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, перевірка відповідності Конституції чинних міжнародних договорів, що вносяться на ратифікацію парламенту, додержання конституційної процедури розслідування і розгляду справи про усунення Президента України в порядку імпичменту, офіційне тлумачення Конституції і законів України) [44, с. 117]. Це не має сенсу, оскільки вказані норми можуть бути вміщені (і вміщені зараз) у єдиному законодавчому акті – Законі України «Про Конституційний Суд України» – та конкретизовані в Регламенті Конституційного Суду України.

Продовжуючи, слід також звернути увагу на те, що передбачений Законом України «Про Конституційний Суд України» порядок виконання рішень і висновків КСУ та його додержання самим Судом, покладає на відповідні

державні органи непорушний обов'язок беззастережно вживати невідкладні заходи до забезпечення виконання рішень. Так як, за Конституцією України, ухвалені КСУ рішення є обов'язковими до виконання на території України, остаточними і не можуть бути оскаржені. Механізм конституційної юрисдикції не можна вважати завершеним у своїй структурі, не включивши до нього як невід'ємну складову державні органи, на яких покладено обов'язок виконувати чи забезпечувати виконання рішень КСУ, громадян та юридичних осіб, також зобов'язаних їх виконувати. За інших умов, механізм конституційної юрисдикції приречений бути лише символом держави і суспільства і аж ніяк не рушійною силою прогресу їх розвитку.

Однак практика, більш ніж переконливо, свідчить про ухилення державних органів під усілякими приводами від виконання тих чи інших рішень КСУ. Не менш загрозливим для успішного функціонування механізму конституційної юрисдикції є несприйняття багатьох рішень КСУ передусім керівниками державних органів, за винятком судів загальної юрисдикції, нерідко й самими цими органами. Цьому передують пряма або завуальована критика таких рішень, їх публічна оцінка як неконституційних, а тому неприйнятних для них, для виконання. Інші ж високопосадовці мовчазні в цьому плані, навіть не порушують питання щодо виконання чи необхідності вжити заходів до забезпечення виконання рішень КСУ. Безсумнівно, в основі такого негативного ставлення до рішень органу конституційної юрисдикції – політичні погляди, політичні уподобання посадових осіб, народних депутатів та їх прагнення шляхом викривлення змісту ряду засадничих принципів чинного законодавства, а нерідко й прямого ігнорування втілити ужиття політичну програму партій, які прийшли до влади у парламенті й сформували Уряд. Однак цьому процесу має передувати внесення відповідних змін до законодавства, в тому числі, у разі необхідності, й до Основного Закону України. Казуальне ж тлумачення законодавства, яке зазнало змін, повинно відповідати змісту, який було закладено в його норми попередниками нових політичних сил [212, с. 24-25].

Відповідно, варто утворити легітимний орган, який здійснював моніторинг за виконанням рішень і висновків КСУ та у разі необхідності вживав передбачених законодавством заходів до забезпечення їх виконання. На нашу думку, цей орган доцільно було б назвати – Служба контролю за рішенням Конституційного Суду України.

У наш час, науковці та опозиційна влада звертають увагу на те, що КСУ є політичнозалежним. Так, у 2013 р. опозиція підготувала зміни до Конституції України, що передбачають ліквідацію Конституційного Суду України. Документ був підготовлений опозицією у відповідь на законопроект президента, внесений до парламенту 4 липня. Глава держави запропонував народним обранцям внести зміни до Конституції, згідно з якими, зокрема, Рада позбавляється права призначати і звільняти суддів. Ці питання повністю переходять до компетенції глави держави. Також мав би скасовуватися п'ятирічний випробувальний термін для суддів. Пропозиції опозиції кардинально відрізняються від законопроекту глави держави. Вона пропонує ліквідувати КСУ, «який дискредитував себе, як судовий орган», і передати його функції Верховному суду [35].

На нашу думку, недоцільно передавати повноваження Конституційного Суду України Верховному Суду України. Верховний Суд України є органом правосуддя, який розглядає конкретні справи й в межах вирішення цих справ робить висновки щодо правильного застосування норм законодавства. Тлумачення закону для нього не є самоціллю. Він тлумачить закон у розрізі конкретних фактичних обставин справи. Жоден суд не може постановити рішення, якщо не витлумачить конкретної норми права суду.

Крім того, С. Різник зазначає, що нелогічно помилки уособлених представників колективу суддів у вигляді прийнятих ними невдалих рішень переносити на безособовий орган державної влади. Виходить, що за такою логікою, потрібно повністю ліквідувати і Верховну Раду України, уряд, посади президента, судів, прокуратури, державних адміністрацій тощо. Також науковець цілком слушно зазначає, що збереження єдиного органу

конституційної юрисдикції, незважаючи на деструктивні емоції, є вимушеним завданням сьогодні – для можливості якісного реформування конституційної юстиції завтра [178].

Існують й інші чинники, що лежать в основі негараздів судової системи України. Однією із невирішених проблем судочинства в Україні залишається забезпечення незалежності суддів і підкорення їх лише закону.

Забезпечення незалежності суддів – це багатоаспектна проблема, яка потребує комплексного та системного підходу, бо достатньо однієї похибки і незалежності немає. З цього приводу багато написано, багато нормативних актів, спрямованих на забезпечення незалежності суддів, ухвалено, але суддівство не стало, на жаль, незалежним.

Щоб зрозуміти становище судді у його стосунках із владою, достатньо побачити, як він реагує на адвоката та прокурора. На жаль, це залежне, принизливе становище судді бачать усі, зокрема і міжнародні структури. На підкріплення цієї тези у національній школі суддів було проведено анонімне анкетування суддів-слухачів. І на одне із запитань: «Чи самостійні ви у прийнятті судового рішення при розгляді судової справи?» - 94% суддів відповіли заперечно. Ось головний корінь зла судової системи України. І тому основну увагу необхідно приділити реальній, а не віртуальній незалежності судді і підкоренню його лише закону [117].

За вплив на суддю у нашій державі не передбачена відповідальність. Майже 20 років тому Конституція України помістила норму – «вплив на суддю у будь-який спосіб забороняється». Але її не реалізовано. Отже, одним з найважливіших кроків у реформуванні судової системи має бути норма Конституції «за вплив на суддю у будь-який спосіб настає передбачена законом відповідальність». А у Кримінальному кодексі відповідна стаття, яка передбачає таку відповідальність («впливати на суддю»), насамперед залежить від нього. Необхідно встановлювати і відповідальність судді, який не повідомить про вчинення на нього впливу.

У контексті розгляду питання щодо реформування судової системи України не можна не оминати прийняття Радою суддів України 21.12.2012 р. Стратегічного плану розвитку судової влади України на 2013-2015 роки [201]. З одного боку, даний програмний документ, що націлений на розвиток судової системи і правосуддя в Україні, має вагоме значення для визначення пріоритетних векторів вдосконалення судового законодавства у сфері функціонування судової системи України. Проте, з іншого боку, дещо нез'ясовним залишається правовий статус і подальша доля подібного Стратегічного плану, адже, виходячи з положень ч. 5, 6 ст. 127 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» Рада суддів України прямо не наділена повноваженнями ухвалювати обов'язкові програми розвитку судової системи, тоді як п.2.2 названого Стратегічного плану передбачає, наприклад, забезпечення запровадження додаткових законодавчих гарантій фінансування судової системи, що не входить до компетенції органів суддівського самоврядування. Натомість найбільш правильним постає затвердження відповідних концепцій і програм за погодженням з органами суддівського самоврядування з питань оптимізації функціонування судової системи України Верховною Радою або Кабінетом Міністрів, що повноважні вирішувати ті чи інші питання організаційно-правового забезпечення організації та діяльності судової системи України.

Відповідно до зазначеного документа, першочерговими завданнями судової влади України щодо розбудови та підтримки ефективних стосунків з іншими гілками влади, збереження незалежності та захисту від незаконного впливу з боку державних, приватних, чи партійних структур є наступні:

- підтримати запровадження безстрокового призначення на посаду суддів, задля уникнення неправомірного впливу, якого вони можуть зазнавати під час свого п'ятирічного строку призначення на посаду вперше;
- підняти питання покращення або можливої реструктуризації чи підпорядкування судам системи виконання судових рішень, що має вплив на

загальну ефективність роботи судової системи та на рівень громадської довіри та впевненості;

– створити дієвий механізм реагування у разі посягання на незалежність та безпеку суддів, зокрема, встановивши законодавчі гарантії належного розгляду державними органами звернень Ради суддів України з зазначених питань;

– розглянути можливість посилення спроможності служби судових розпорядників забезпечувати порядок у суді та безпеку суддів шляхом внесення відповідних змін до законодавства.

У Стратегічному плані розвитку судової влади України на 2013-2015 роки наголошується, що судова система України спирається на повагу, довіру та впевненість всіх громадян в її незалежності, безсторонності та ефективності.

Сучасні соціологічні опитування свідчать, що суспільство дедалі менше довіряє судам і суддям. Так, за даними дослідження громадської думки, проведеного проектом «Справедливе правосуддя», тільки 18 відсотків громадян довіряють судовій владі [86]. Цей факт примушує державу і кожен суд переосмислити свою діяльність і вживати необхідних заходів, які би змінювали ставлення суспільства до судів та суддів.

Л. Москвич цілком обґрунтовано стверджує, що досягненню високого рівня довіри суду відчутно перешкоджає стійка традиція ієрархії владних інститутів, що склалася в нашій державі. Так, повнота судової влади поширюється переважно на пересічних громадян і в обмеженій частині – на посадовців виконавчої влади; самі ж органи виконавчої й законодавчої гілок влади практично виключені з юрисдикції судів. Така традиція їх ієрархічності зберігає інерційність і сьогодні, чому сприяють певні протиріччя законодавства, що відкриває можливості для протиправних, але залишених без покарання дій громадян і свавілля посадовців [134, с. 234].

На нашу думку, беззаперечним є той факт, що судова система отримує довіру громадян через свою ефективну роботу, дотримання суддями і персоналом етичних стандартів, а також шляхом інформування громадян про роботу суду. Висновок про те, як працює судова система, робиться на підставі

окремих фактів із ЗМІ. В. Маляренко зауважує, що ці факти багатозначні. І тому саме вони визначають обличчя судової системи [117].

В ідеалі, оцінка рівня довіри до суду з боку громадськості, повинна ґрунтуватися на власному досвіді громадян, що мали безпосередній контакт із судами. Оскільки суди обслуговують кілька категорій громадян, необхідно прагнути, щоб усі вони довіряли судам. Зокрема, можна виокремити такі категорії осіб: 1) населення території юрисдикції суду, які рідко або взагалі ніколи не зверталися до суду; 2) представники інших органів влади, місцевого самоврядування, ЗМІ та інші впливові суб'єкти, з якими суди контактують з інших питань, окрім здійснення правосуддя; 3) особи, які безпосередньо контактують із судом з приводу розгляду судової справи (учасники судового процесу, їх друзі та родичі; адвокати та державні обвинувачі та ін.); 4) працівники апарату суду, технічний персонал суду, судді, які здатні «зсередини» оцінити якість роботи суду. Як бачимо, між цими категоріями наявні відмінності щодо типу та обсягу їх контактів із судами, і для останнього важлива довіра з боку всіх цих категорій. Звісно, кожна із зазначених категорій громадян і суд можуть по-різному оцінювати успішність роботи судової системи, їх погляди можуть бути навіть протилежними. Та все ж якщо суд працює успішно і повідомлення про результати його діяльності ефективно доносяться до відома громадян, їхня довіра до нього, ймовірно, зростатиме [157].

Тому основними завданнями, що стоять перед судовою владою України щодо підвищення та підтримки високого рівня довіри громадськості до судів, навіть за умов, коли судова система може розраховувати більшою частиною на свої ресурси, є наступні:

1. Розробити і впровадити національну концепцію комунікацій судової влади України, яка включатиме співробітництво зі ЗМІ, створення прес-центру судової влади для забезпечення єдності й одноголосності судової влади, належного реагування як на внутрішні, так і зовнішні інформаційні запити та інформування суспільства про потреби, проблеми і досягнення української

судової влади.

2. Підтримувати відносини між судами і суспільством з метою підвищення правової культури суспільства та сприйняття роботи судів, при цьому налагоджувати співпрацю таким чином, щоб запобігати конфлікту інтересів та не перешкоджати здійсненню правосуддя; включаючи належне й ефективне співробітництво з громадськими організаціями, навчальними закладами, зокрема, з метою виховання у дітей та підлітків поваги до судової влади, формування знань про їхні права та їх захист, та про функціонування судової системи загалом [201].

Питання довіри, на погляд В. Петренка, походить поняття прозорість судової системи, адже судова система та кожен суддя особисто має слідувати вимогам відкритості та прозорості у всіх діях, які ним вчиняються. Разом з цим, за умови вчинення суддею протиправної дії виникає питання прозорості та справедливості притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності, що поступово веде до зростання довіри суспільства до суду в українській державі [157].

Вважаємо, що рівень довіри до судової системи прямо пропорційний до ефективності здійснення правосуддя. З цього приводу Л. Москвич зауважує, що оскільки ефективність функціонування суду залежить від довіри суспільства, саме професіоналізм суддів стає первинним фактором вибору на користь судового способу розв'язання конфлікту. У зв'язку з цим, серед напрямів судової реформи виокремлюється усунення суперечностей, які існують між потребою залучення до виконання поставлених перед судовою системою завдань професійно підготовлених кадрів та недостатньо якісним забезпеченням їх професійного розвитку, що знижує ефективність судової діяльності та суттєво впливає на темпи розпочатих у країні перетворень [133, с. 196-197].

Таким чином, прийняття нового Закону України «Про судоустрій і статус суддів» не вирішило усі проблеми, які існували в судовій системі України. То ж заходи, пов'язані з прийняттям у 2010 р. цього закону і пов'язаних з ним інших

нормативних актів – це черговий та, очевидно, не остаточний етап реформування судоустрою і судочинства.

Висновки до розділу 3

Зазначене в цьому розділі дозволяє зробити наступні висновки:

1. Захист прав і свобод людини та громадянина є найважливішою функцією судової влади на конституційному рівні, завдяки якій виявляється системність, що полягає в єдності державної судової політики, а саме, державної влади в цілому і судової влади як складової цього цілого, а також в єдиному об'єкті захисту, який легалізовано, як «найвищу соціальну цінність».

Здійснення судової влади шляхом відправлення правосуддя у формі судочинства заради забезпечення кожній особі права на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, передбачених законодавством, є встановленими законом, фундаментальними для всієї судової системи України правовими ознаками, що надають їй кваліфікаційних характеристик системного утворення.

2. Основною ознакою, що поєднує суди й характеризує їх приналежність до певного рівня судової системи, є компетенція. Компетенція судів визначається на конституційному рівні та деталізується в спеціальному законодавстві (в Законі України «Про судоустрій і статус суддів») та в процесуальних кодексах України. Компетенцію судів законодавство України визначає не лише за їх спеціалізацією, але й за рівнем, який займає певний суд у судовій системі України.

3. Чинний Закон України «Про судоустрій і статус суддів» урізає повноваження Верховного Суду і має бути переглянутий для забезпечення того, що Верховний Суд зберіг своє становище як вищий суд у системі судів загальної юрисдикції. Якщо Верховний Суд повинен виконувати свою конституційну роль в якості вищого суду у системі судів загальної юрисдикції,

його юрисдикція не повинна обмежуватися рекомендаціями судам нижчої інстанції стосовно розгляду справ.

У Конституції України, а не в інших законодавчих актах необхідно чітко зазначити, що основним призначенням Верховного Суду України є забезпечення однакового застосування законодавства, до того ж як матеріального, так і процесуального. Одночасно, мали б бути чітко прописані хоча б основні повноваження Верховного Суду, які дозволили б спрямовувати право застосовувати діяльність суддів у єдине русло. Напрацювання відповідних пропозицій під час внесення змін до Конституції України, мало б принципове значення для посилення судової влади, посилення авторитету держави у світі, захисту прав і свобод громадян

4. Судова реформа в незалежній Україні триває з 1992 р. То ж заходи, пов'язані з прийняттям у 2010 р. Закону «Про судоустрій і статус суддів» і пов'язаних з ним інших нормативних актів – це черговий та, очевидно, не остаточний етап реформування судоустрою і судочинства. Враховуючи складність проблем у цій сфері, неможливо уявити ситуацію, щоб усі новації одразу дали відчутні позитивні результати.

Подальше реформування судової системи повинне відбуватися з врахуванням історичних традицій, системи адміністративно-територіального устрою, суспільного менталітету та з врахуванням фінансових можливостей. Крім того, подальше запровадження міжнародних стандартів у сфері правосуддя зовсім не повинно бути схематичним перенесенням в українську дійсність. Їх імплементація вимагає творчого підходу та врахування національних особливостей. Головне при цьому – використовувати суть стандарту, а не намагатися відобразити один до одного його форми.

Крім того, подальше реформування вітчизняної судової системи можливе лише при розумінні кожного в необхідності захисту своїх прав, свобод, тому наше суспільство повинно відчувати необхідність у відновленні справедливості, лише таке розуміння є доброю передумовою для побудови демократичного, неупередженого об'єктивного суду та запорукою ефективного правосуддя.

ВИСНОВКИ

Отримані у процесі дослідження результати дають підстави зробити такі висновки:

1. Судова система – це сукупність усіх судів, які організовані та функціонують відповідно до законодавства і засад судової влади та здійснюють правосуддя з метою захисту прав, свобод, інтересів людини, юридичних осіб та держави.

2. Загалом, розвиток судової системи в період з 1991 року до 2012 року можна поділити на три періоди:

1) доконституційний період тривав з 1991 до 1996 рр. В цей період судова система не мала реальної влади і не могла гарантувати захист прав людини з огляду на суттєве обмеження юрисдикції судів. Система перегляду судових рішень також не була демократичною. Процесуальні кодекси надавали дуже обмежені можливості щодо оскарження судових рішень. Загалом становлення судової влади в Україні розпочалося із прийняттям Концепції судово-правової реформи, яка була схвалена Верховною Радою України 28 квітня 1992 року. Основною метою реформи визначено перебудову судової системи, створення нового законодавства, вдосконалення форм судочинства. Одними з перших практичних кроків на шляху утвердження незалежної судової влади, стали ліквідація державного і відомчого арбітражу та утворення арбітражних судів, що вивело розгляд спорів у сфері економіки з-під контролю виконавчої влади;

2) період прийняття Конституції України та реформування судової системи відповідно до Конституції (1996-2010 рр.). В цей період була прийнята Конституція України, яка стала основою нового судоустрійного законодавства. Конституція визначила нові принципи організації та функціонування судової системи в Україні як незалежної і самостійної гілки влади. Основна мета цих принципів – підвищити роль і авторитет судів як головного органу захисту прав людини і громадянина. В Конституції України законодавець чітко закріпив такі основні положення: судочинство в Україні здійснюється Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції; єдина система судів загальної

юрисдикції будується за принципами територіальності і спеціалізації; заборону створення надзвичайних та особливих судів. Ці положення стали базовими при прийнятті подальшого законодавства щодо судової системи України.

На виконання положень Конституції України в 2001 р. була проведена «мала» судова реформа. В процесі здійснення «малої» судової реформи, хоч і було внесено кардинальні зміни в правове регулювання судово-правової системи, але ці закони були прийняті поспіхом і потребували подальшої уніфікації в одному нормативно-правовому акті. Тому вже в лютому 2002 р. нового Закону України «Про судоустрій України», який набув чинності з 1 червня 2002 р. Суттєвими нововведеннями було створення нових судів: Апеляційного та Касаційного судів України в системі загальних судів, а також адміністративних судів (окружних, апеляційних адміністративних судів і Вищого адміністративного суду України);

3) період подальшого вдосконалення судового законодавства відповідно до європейських стандартів. Під час цього періоду було прийнято Закон України «Про судоустрій і статус суддів», внаслідок якого судову систему було змінено на чотирьох ступеневу. Внаслідок прийняття цього закону не тільки були внесені зміни до процесуального та судоустрійного законодавства України, але набуття ним чинності сприяло також прийняттю наступних нових нормативно-правових актів, зокрема Закону України «Про судовий збір» від 7 липня 2011 р., Кримінального процесуального кодексу України від 13 квітня 2012 р. та Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 5 липня 2012 р.

Слід зазначити, що на кожному з цих етапів суди виступали як невід'ємні елементи влади, проте водночас їх функції, порядок утворення та правовий статус істотно відрізнялися.

3. Система судів загальної юрисдикції побудована, крім використання принципів територіальності та спеціалізації, і за принципом інстанційності, навіть незважаючи на відсутність прямої конституційної вказівки про його застосування. На нашу думку, саме завдяки підвищеному науковому інтересу

до принципу інстанційності, він з'явився на законодавчому рівні в новому Законі України «Про судоустрій і статус суддів».

Принцип етнічності характеризується перш за все тим, що при побудові судової системи враховуються національні традиції та досвід, досягнення вітчизняної науки в галузі процесуального права. Крім того, зміст принципу етнічності, як принципу побудови судової системи полягає в тому, що судова система незалежної України, запозичивши найкращі здобутки зарубіжних правових систем, залишається самобутньою й унікальною, а її правові засади стали проявом національного духу правосвідомості української етнічної групи.

У контексті євроінтеграційних прагнень сучасної України, на нашу думку, слід також виділити такий новий принцип судової системи як інтеграційність. В наш час участь судової влади України в інтеграційних процесах здійснюється, головним чином, через опанування європейських і євроатлантичних цінностей щодо верховенства права та закону та поліпшення судового управління. Необхідною умовою євроінтеграції України є стабільність установ (органів), які гарантують демократію, верховенство права та права людини, що не може бути досягнуто без проведення судової реформи, спрямованої на забезпечення незалежності судової влади та її зміцнення. Необхідним кроком подальшої європеїзації судової системи України є розвиток міжнародних зв'язків органів судової влади України.

З принципом інтеграційності побудови судової системи тісно пов'язаний принцип міжнародності. Слід зазначати, що судова система України з кожним роком все більше і більше відповідає міжнародним стандартам. Важливими у цьому аспекті є положення Конституції України, які передбачили створення та функціонування судової системи, яка повністю відповідатиме міжнародним стандартам та міжнародним зобов'язанням України і створить умови для реального захисту прав людини.

4. Протягом 1991-2012 рр. структура судової системи України неодноразово змінювалась і вдосконалювалась. Найважливішу роль в цьому відіграло прийняття Конституції України. До судової системи входить

Конституційний Суд України та суди загальної юрисдикції. Аналіз сучасної судової системи України свідчить про те, що суди різних ланок мають різну структуру та територію юрисдикції, при цьому суди одного рівня можуть мати відмінності за структурою через більшу або меншу територіальну юрисдикцію.

5. Разом з набуттям Україною незалежності створюються законодавчі передумови для формування КСУ, надання йому статусу самостійного позапарламентського, позаурядового державного органу. Тому, не дивно, що в Конституції України окрема глава присвячена статусу цього важливого судового органу. Згідно Основного Закону, який діє і донині КСУ – єдиний орган конституційної юрисдикції в Україні. Кожна його внутрішня ланка, будучи відносно самостійною, діє у взаємозв'язку з усіма іншими складовими, а також знаходиться у взаємозв'язках з багатьма державними структурами, юридичними особами різних сфер діяльності, у тому числі з громадськими об'єднаннями, і, безперечно, з громадянами безпосередньо й опосередковано, передусім через Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

Конституційні засади формування КСУ чітко окреслені. Його склад – 18 суддів: по шість суддів призначають Президент України, Верховна Рада України та з'їзд суддів України. Це, на нашу думку, може сприяти політизації та наступної партійній ідентифікації суддів КСУ, які відповідно до Конституції мають бути незалежними.

6. Під час аналізу ч. 2 ст. 55 Конституції України 1996 р. закономірно виникає питання: а як бути людині, якщо її права і свободи порушуються іншою людиною (фізичною особою) чи юридичною особою? На жаль, це питання конституційна норма оминає і тому, конструкція ч.2 ст.55 видається не зовсім логічною, оскільки права і свободи людини повинні підлягати захисту в будь-якому випадку і незалежно від того, хто їх порушив. Враховуючи це, на нашу думку, доцільно ч. 2 ст. 55 Конституції України змінити наступним чином: кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, а також фізичних та юридичних осіб.

7. На початку ХХІ ст. суди різних рівнів в Україні мають не тільки різну структуру, а й різний обсяг повноважень. Крім того, враховуючи площу територіальної юрисдикції або спеціалізацію, суди одного рівня можуть мати відмінності у своїй структурі. Провідною ознакою віднесення суду до того або іншого рівня або спеціалізації є компетенція суду.

На нашу думку, назва ст. 27 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» – «Повноваження апеляційного суду» – не відповідає викладеним в цій статті нормативним приписам. Зокрема, до повноважень апеляційного суду законодавець відносить розгляд справ відповідної судової юрисдикції. Необхідно зазначити про невідповідність предметно-понятійного змісту слова «повноваження» тим численним функціям суду, про які йдеться в цій статті. Водночас видається за доцільне в назві ст. 27 Закону України слово «повноваження» замінити на слово «компетенція».

8. В наш час, судочинство здійснюється Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції. Конституційний Суд України є єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні. Суди загальної юрисдикції спеціалізуються на розгляді цивільних, кримінальних, господарських, адміністративних справ, а також справ про адміністративні правопорушення. Переважна більшість усіх судових справ розглядається судами загальної юрисдикції.

Підтримуємо думку науковців, які вважають, що недоцільно передавати повноваження Конституційного Суду України Верховному Суду України. Верховний Суд України є органом правосуддя, який розглядає конкретні справи й в межах вирішення цих справ робить висновки щодо правильного застосування норм законодавства. Тлумачення закону для нього не є самоціллю. Він тлумачить закон у розрізі конкретних фактичних обставин справи. Жоден суд не може постановити рішення, якщо не витлумачить конкретної норми права суду.

9. Не дивлячись на прийняття чималої кількості нормативно-правових актів, в період з 1991 до 2012 рр. судова система України і надалі потребує

реформування. Звісно останній Закон України «Про судоустрій і статус суддів» є значним кроком в сторону реформування судової системи. Проте не всі норми цього закону відповідають Конституції України. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» також не вирішив усі проблемні питання щодо судочинства, а подекуди створив нові проблеми. Тому залишається сподіватися, що КСУ дасть обґрунтований висновок щодо відповідності суперечливих норм цього закону.

Крім того, зараз уже зрозуміло, що низка чинних у даній царині приписів вимагає подальшого коригування, насамперед з огляду на фундаментальні міжнародно-правові принципи, одним з яких є незалежність судової влади. Це міркування є актуальним ще й тому, що тільки незалежний суд, який викликає довіру суспільства, може служити ефективною гарантією подолання політичних криз.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адміністративне судочинство України : підручник / О. М. Пасенюк (кер. авт. кол.), О. Н. Панченко, В. Б. Авер'янов [та ін.] ; за заг. ред. О. М. Пасенюка. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – 672 с.
2. Алексеев С. С. Общая теория права: В 2-х т. / С. С. Алексеев. – М.: Юрид. лит., 1981. – Т.1. – 360 с.
3. Андреев Д. В. Етносоціокультурні чинники формування національної - правосвідомості (на прикладі судової системи Запорозької Січі XVII-XVIII століть: Автореферат дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12 / Д. В. Андреев – Київ, 2003. – 21 с.
4. Анікіна Н. Окремі питання судоустрою за Законом України «Про судоустрій і статус суддів» / Н. Анікіна // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2013. – Вип. 57. – С. 309-314.
5. Аракелян М., Узун Н. Забезпечення конституційного права людини на захист прав і свобод судом / М. Аракелян, Н. Узун // Право України. – 2006. – №1. – С. 19-21.
6. Баулін В. Ю. Питання юридичної кваліфікації в діяльності Конституційного Суду України / В. Ю. Баулін // Вісник Академії адвокатури України. – 2010. – №1 (17). – С. 117-121.
7. Бедрій М. Функціонування копних судів на українських землях у складі Великого князівства литовського / М. Бедрій // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2012. – Випуск 56. – С. 80-87.
8. Бігун В. А. Підсудність цивільних справ за участю іноземного елемента / В. А. Бігун // Вісник Академії правових наук України. – 1998. – № 4. – С. 167-177.
9. Бобровник С. Нові аспекти дослідження теорії судової влади / С. Бобровник // Вісник Національної академії правових наук України. – 2013. - № 2. – С. 337-339.
10. Бойко В. Ф. Судова реформа в Україні: стан і перспективи / В. Ф. Бойко. – К.: МАУП, 2004. – 176 с.

11. Бойко В. Ф. «Мала» судова реформа в Україні: необхідність, сутність, проблеми та перспективи: Навч. посіб. / В. Ф. Бойко. – К.: МАУП, 2002. – 72 с. – Бібліогр.: с. 70.
12. Бойко І. Й. Правове регулювання цивільних відносин в Україні (ІХ-ХХ ст.) : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закладів] / І. Й. Бойко. – К. : Атіка, 2012. – 514 с.
13. Бойко І. Правові засади організації судової системи Польського Королівства та її поширення у Руському воєводстві / І. Й. Бойко // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2010. – Вип.50. – С. 39-49.
14. Бойко І., Бедрій М. Правовий статус вервних судів у Київській Русі / І. Бойко, М. Бедрій // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2009. – №49. – С. 26-33.
15. Бойко І. Й. Держава і право Гетьманщини: навчальний посібник для студентів вищих та середніх спеціальних юридичних навчальних закладів і факультетів / І. Й. Бойко. - Львів: Світ, 2000. – 120 с.
16. Бойко І. Й. Органи влади і право в Галичині у складі Польського Королівства (1349-1569 рр.): монографія / І. Й. Бойко. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. – 628 с.
17. Борко А. Л. Поняття та ознаки принципів судової системи / А. Л. Борко // Форум права. – 2012. – № 3. – С. 50-55.
18. Борко А. Л. Сутність та особливості сучасного адміністративно-правового регулювання функціонування судової системи України / А. Л. Борко // Актуальні проблеми права: теорія і практика. – 2013. – №26. – С. 169-176.
19. Борко А. Л. Щодо системи принципів організації судової системи України / А. Л. Борко // Митна справа. – 2012. – №6. – ч.2, книга 2. – С. 450-456.
20. Бринцев В. Д. Стандарти правової держави: втілення у національну модель організаційного забезпечення судової влади : монографія / В. Д. Бринцев. – Х.: Право, 2010. – 464 с.

21. Бурак О. В. Організаційно-правові засади діяльності спеціалізованих судів в контексті європейських стандартів: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10 / О. В. Бурак. – Київ, 2010. – 190 с.
22. Буратевич О. І. Органи держави влади України і нормативно-правове забезпечення європейської інтеграції / О. І. Буратевич // Наукові праці МАУП. – 2012. – вип. 2(33). – С. 99-104.
23. ВАСУ налагоджує контакти з Асоціацією державних рад та вищих органів адміністративної юрисдикції держав – членів Європейського Союзу // Вісник Вищого адміністративного суду України. – 2008. – №3. – С. 116-118.
24. Величко С. В. Літопис: у 2 т. / С. В. Величко [пер. з книжної української мови, комент. В. О. Шевчука; відп. ред. М. О. Мишанич]. – К.: Дніпро, 1991. – Т. 2. – 642 с.
25. Верховний Суд України: витоки, становлення, персонали / За заг. ред. В. Т. Маляренка. – К.: Істина, 2005. – 208 с.
26. Висновок Комітету з питань правової політики: «Військові суди треба ліквідувати поступово» // Електронний ресурс. Режим доступу: <http://khpg.org/index.php?id=1129105363>
27. Виступ Лорени Бахмайер Вінтер // Електронний ресурс. Режим доступу: www.president.gov.ua/news/26731.html
28. Вінтер В. Конституції України слід віддзеркалити заборону смертної кари / Л.-Б. Вінтер // Електронний ресурс. Режим доступу: [//www.president.gov.ua/news/26357.html](http://www.president.gov.ua/news/26357.html)
29. Вовк П. В. Особливості захисту прав, свобод та інтересів громадян в адміністративних судах першої інстанції: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / П. В. Вовк. – Одеса, 2009. – 200 с.
30. Вовк Ю. Є. Організація, структура та компетенція судових органів Української держави (1918 р.) / Ю. Є. Вовк. – Львів: Світ, 1999. – 48 с.

31. Гамбург Л. С. Судова система в Лівобережній Україні (Гетьманщині) у другій половині XVII-XVIII ст.: навчальний посібник / Л. С. Гамбург. – Запоріжжя : КПУ, 2012. – 116 с.
32. Гаркуша О. О. Організація і діяльність судів цивільної юрисдикції в Україні: Автореферат дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10 / О. О. Гаркуша. – Київ, 2009. – 23 с.
33. Гаркуша О.О. Організація і діяльність судів цивільної юрисдикції в Україні: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10 / О. О. Гаркуша. – Київ, 2009. – 187 с.
34. Георгіца А. З. Конституційне право зарубіжних країн: підручник / А. З. Георгіца. – Чернівці. - Рута, 2001. – 431 с.
35. Голос Столиці: Бажання опозиції ліквідувати Конституційний суд виконати неможливо – експерт // Електронний ресурс. Режим доступу: http://newsradio.com.ua/2013_07_26/Bazhannja-opozic-l-kv-duvati-Konstituc-jnij-sud-vikonati-nemozhливо-ekspert/
36. Гончаренко В. Д. Історія держави і права України. Академічний курс. Т.1 / В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, В. О. Рум'янцев, М. М. Страхов та ін. – К., 2000. – 648 с.
37. Горобець Р., Овчар О. Інституційний аналіз судової системи України та шляхи її вдосконалення / Р. Горобець, О. Овчар // Актуальні проблеми державного управління. Збірник наукових праць Одеського регіонального інституту державного управління. – 2009. – №2 . – С. 53-64.
38. Городовенко В. В. Принципи судової влади: монографія / В. В. Городовенко. – Х. : Право, 2012. – 448 с.
39. Городовенко В. В. Проблеми становлення незалежної судової влади в Україні: Монографія / В. В. Городовенко. – К.: Фенікс, 2007. – 224 с.
40. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 (редакція станом на 22.01.2014) // Електронний ресурс. Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1798-12>

41. Греченко В. А., Гавриленко О. А. Київська Русь: державність, культура, право / В. А. Греченко, О. А. Гавриленко. – Харків, 2000. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://ukrhist.at.ua/publ/37-1-0-292>
42. Григор'єва Л. Рішення повинне бути не просто формально законним і обґрунтованим, а й справедливим за своєю суттю / Л. Григор'єва // Електронний ресурс. Режим доступу: http://zib.com.ua/ua/45772-suddya_vsu_grigoreva_rishennya_povinne_buti_ne_lishe_formaln.html
43. Гультай М. Досвід функціонування інституту конституційної скарги у Федеративній Республіці Німеччині та перспективи його запровадження в Україні / М. Гультай // Вісник Академії правових наук України. – 2011. – № 3. – С. 55-67.
44. Гультай М. Конституційна скарга як інститут конституційного права // Слово Національної школи суддів України. – 2012. – № 1. – С. 111-120.
45. Гультай М. Повна чи нормативна конституційна скарга: пошук національної моделі / М. Гультай // Вісник Академії правових наук України. – 2013. – № 1. – С. 24-33.
46. Данієлян Ю. О. Конституційні засади регулювання судової влади в системі поділу влади: порівняльно-правовий аспект / Ю. О. Данієлян // Державне будівництво та місцеве самоврядування. – 2009. – Вип.17. – С.143-156.
47. Демин В. П. Принципы как форма научного познания. - М., 1976. – 48 с.
48. Демократичні засади організації і функціонування вищих органів державної влади України : монографія / Ю. Г. Барабаш, І. І. Дахова, О. П. Євсєєв та ін.; за заг. ред. Ю. Г. Барабаша. – Х.: Право, 2013. – 272 с.
49. Дроботова Л. А. Особливості державного управління у сфері адміністративно-правового забезпечення функціонування системи судів загальної юрисдикції / Л. А. Дроботов // Науковий вісник Національного університету державної податкової служби України (економіка, право). – 2012. – № 1. – С. 176-180.

50. Євтушенко О. Н., Ємельянов В. М. Політико-правові засади Запорізької Січі / О. Н. Євтушенко, В. М. Ємельянов // Наукові праці. Чорноморського державного університету ім. П. Могили 2006. – вип.41. Том 54. – С. 117-123.
51. Єгорова В. С. Конституційно-правовий статус суддів судів загальної юрисдикції: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 /В.С. Єгорова – Київ, 2008. – 222 с.
52. Жукевич І. В. Динаміка явних та неявних принципів права у цивільному судочинстві України / І. В. Жукевич // Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. – 2011. – № 3. – С. 28-32.
53. Жуковський О. Г. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» : науково-практичний коментар / О. Г. Жуковський. – Х.: Одиссей, 2010. – 304 с.
54. Загальна теорія держави і права: підручник / М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін.; За ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина. – Харків: Право, 2009. – 584 с.
55. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій України» від 21.06.2001 р., № 2531-III // Офіційний вісник України. – 2001. – № 25. – Т. 2. – Ст. 1141.
56. Закон України «Про внесення змін і доповнень до Закону України «Про судоустрій Української РСР» від 24 лютого 1994 року // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 26. – Ст.204.
57. Закон України «Про засади державної мовної політики» від 03.07.2012 №5029-VI // Голос України від 10.08.2012 – № 146.
58. Закон України «Про Конституційний Суд України» від 16 жовтня 1996 № 422 // Відомості Верховної Ради України. – 1996. - № 49. – ст.272.
59. Закон України «Про Конституційний Суд України» від 3 червня 1992 р. (втратив чинність) // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 33. – Ст. 471.

60. Закон України «Про правонаступництво України» від 12 вересня 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 46. – Ст. 617.
61. Закон України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 р. №2453-VI // Вісник Верховної Ради України. – 2010. – № 142. – Ст. 1125.
62. Закон України «Про судоустрій України» від 7 лютого 2002 року №3018-III (втратив чинність) // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – №№ 27, 28. – Ст.180.
63. Закон Української РСР «Про судоустрій Українській РСР» (втратив чинність) // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України: <http://gska2.rada.gov.ua>.
64. Закропивний О. В. Деякі питання територіальної побудови системи судів загальної юрисдикції / О. В. Закропивний // Адвокат. – 2012. – №1. – С.38-41.
65. Заруба В. М. Держава і право Київської та Галицько-Волинської Русі (кінець VIII ст. – початок XIV ст.): Навчальний посібник / В.М. Заруба. – К.: Істина, 2007. – 128 с.
66. Ігонін Р. В. Концептуальні проблеми забезпечення функціонування системи судів загальної юрисдикції: адміністративно-правовий вимір: монографія / Р.В. Ігонін. – Ірпінь : Національний університет ДІТС України, 2012. – 388 с.
67. Інтеграція. Інтернет-енциклопедія Вікіпедія // Електронний ресурс. Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Інтеграція>
68. Історія держави і права України. Частина 2.: Підручник для юрид. вищих навч. закладів і факультетів. У 2-х ч.: За ред. Рогожина А. Й. – К.: Ін Юре, 1996. – 448 с.
69. Історія держави і права України: навч. посіб. / О. О. Шевченко, В. О. Самохвалов, М. О. Шевченко, В. П. Капелюшний. – К.: Вентурі, 1996. – 223 с.

70. Історія держави і права України: Підручник / А. С. Чайковський (кер. авт. кол.), В. І. Батрименко, Л. О. Зайцев, О. Л. Копиленко та ін.; За ред. А. С. Чайковського. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 512 с.
71. Історія українського козацтва: нариси: у 2 т. / редкол.: В.А.Смолій (відп. ред.) та ін. – К.: Києво-Могилянська академія, 2006. – Т. 1. – 724 с.
72. Кампо В. М. Доктрина мирових суддів // Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.aj.org.ua/lang-ua/menu-18/page-1/show-247>.
73. Кельман М. С., Мурашин О. Г. Загальна теорія держави і права: Підручник / М. С. Кельман, О. Г. Мурашин. – К.: Кондор, 2006. – 477 с.
74. Кириченко В. М. Порівняльне конституційне право: модульний курс [текст] : навчальний посібник / В. М. Кириченко, О. М. Куракін - К. : «Центр учбової літератури», 2012. – 256 с.
75. Кириченко Ю. В. Щодо конституційного закріплення захисту прав і свобод людини і громадянина / Ю. В. Кириченко // Електронний ресурс. Режим доступу: <http://cau.in.ua/ua/activities/analytcs/id/juv-kirichenko-schodo-konstitucijnogo-zakriplennja-zahistu-prav-i-svobod-ljudini-i-gromadjanina-729/>
76. Коваль В. М. Актуальні проблеми організації та діяльності апеляційних судів / В. М. Коваль. – Севастополь: 2005. – 188 с.
77. Коваль В. М. Апеляційні суди в Україні: становлення і розвиток: Автореферат дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10 / В.М. Коваль. – Одеса, 2004. – 19 с.
78. Коваль О. А. Принципи процесуального права та їх втілення в законодавчій регламентації діяльності міліції України: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / О.А. Коваль. – Київ, 2006. – 198 с.
79. Ковальова С. Г. Еволюція судової системи і судочинства на українських землях Великого князівства Литовського: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / С. Г. Ковальова. – Одеса, 2004. – 197 с.

80. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 р. // Електронний ресурс. Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2747-15>
81. Кодекс суддівської етики затверджений з'їздом суддів 22.02.2013 р. // Електронний ресурс. Режим доступу: [http://court.gov.ua/userfiles/Kodex%20sud%20etiki\(1\).pdf](http://court.gov.ua/userfiles/Kodex%20sud%20etiki(1).pdf)
82. Козлова Е. И. Конституционное право России / Е. И. Козлова, О. Е. Кутафин. – М. : Юристъ, 2002. – 520 с.
83. Козюба В. К. «Двір» в історико-юридичних пам'ятках Давньої Русі / В. К. Козюба // Український історичний журнал. – 2003. – № 1. – С. 36-49.
84. Коментар до Конституції України / Ред. кол. В. Ф. Опришко, Л. Є Горьовий, Г. М. Омеляненко та ін. – К.: Інституту законодавства Верховної Ради України, 1996. – 377 с.
85. Коментар Закону України «Про судоустрій України» / за заг. ред. В.Т. Маляренка. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – 464 с.
86. Коментарі керівника Проекту USAID «Справедливе правосуддя» Девіда Вона для програми «Соціальний статус: ваші права» телеканалу Тоніс від 31.08.2012 р. // Електронний ресурс. Режим доступу: http://www.fair.org.ua/content/library_doc/Aug_16_2012_DMV_Interview_Tonis_TV_for_Web2.pdf
87. Конвенція із захисту прав людини і основоположних свобод 1950 р. // Електронний ресурс. Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>
88. Кондратюк О. В. Судова система та судочинство в Галичині у складі Австро-Угорщини (1867-1918 рр.): Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / О. В. Кондратюк. – Львів, 2006. – 203 с.
89. Конституційна юрисдикція: підручник / Ю. Г. Барабаш, І. І. Дахова, О. П. Євсєєв та ін. / за ред. Ю. Г. Барабаша та А. О. Селіванова. – Х. : Право, 2012. – 168 с.

90. Конституційне право України. Академічний курс: Підручник: У 2 т. – Т.2 / За загальною ред. Ю. С. Шемшученка. – К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. – 800 с.
91. Конституційне право України: Підручник / За ред. В. П. Колісника, Ю. Г. Барабаша. – Х.: Право, 2008. – 416 с.
92. Конституційне право України: Підручник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. Ю. М. Тодики, В. С. Журавського. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2002. – 544 с.
93. Конституційний Договір від 08.06.1995 № 1к/95 (втратив чинність з прийняттям Конституції України від 28.06.1996) // Електронний ресурс. Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>
94. Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол.: В. Я. Тацій (голова редкол.), О. В. Петришин (відп. секр.), Ю. Г. Барабаш та ін.; Нац. акад. прав, наук України. – 2-ге вид., переробл. і допов. – Х.: Право, 2012 – 1128 с.
95. Конституція України: Науково-практичний коментар / В. Б. Авер'янов, О. В. Батанов, Ю. В. Баулін та ін.; Ред. кол. В. Я. Тацій, Ю. П. Битяк, Ю. М. Грошевой та ін. – Харків: Видавництво «Право»; К.: Концерн Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – 808 с.
96. Концепція законопроекту «Про мирових суддів» // Юридичний журнал. – 2008. – №6. – С.153-158.
97. Концепція судово-правової реформи в Україні, схвалена Верховною Радою України 28.04.1992 р. // Електронний ресурс. Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>
98. Копиленко О. Л., Копиленко М. Л. Держава і право України. 1917-1920: Підручник / О. Л. Копиленко, М. Л. Копиленко. – К.: Либідь, 1997. – 208 с.
99. Корж В. Деякі організаційно-правові питання становлення адміністративної юстиції в Україні / В. Корж // Прокуратура, людина, право. – 2005. – №5. – С. 45-50.

100. Коротун В. М. Функції апеляційного суду через призму понятійного апарату / В. М. Коротун // Адвокат. – 2012. – № 8. – С. 35-37.
101. Кравченко О. О. Захист прав і свобод людини та громадянина Конституційним Судом України: доктринальні, прикладні та компаративні аспекти: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / О. О. Кравченко. – Київ, 2011. – 202 с.
102. Кривенко В. В. Демократизація судової системи України: проблеми і перспективи: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10 / В. В. Кривенко. – 216 с.
103. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / За загальною редакцією професорів В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. – К.: Юстініан, 2012. – 1224 с.
104. Криштанович М. Державне управління процесом становлення та розвитку судових органів на українських землях у складі Австрійської імперії / М. Криштанович // Ефективність державного управління. Збірник наукових праць. – 2009. – Вип.20. – С.152-159.
105. Кузнецова О. А. Нормы-принципы российского гражданского права / О. А. Кузнецова. – М.: Статут, 2006. – 267 с.
106. Куйбіда Р. О. Організація і розвиток сучасної судової системи України: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10. / Р. О. Куйбіда. – Київ, 2006. – 215 с.
107. Куйбіда Р. О. Реформування правосуддя в Україні: стан і перспективи: Монографія / Р.О. Куйбіда. – К.: Атіка, 2004. – 288 с.
108. Кулиш П. А. Воссоединение Руси: материалы для истории / П. А. Кулиш. – М.: Общественная польза, 1877. – Т.1: 1578-1630. – 322 с.
109. Кульчицький В. С, Тищик Б. Й. Історія держави і права України: Навчальний посібник / В. С. Кульчицький, Б. Й. Тищик. – К.: Атіка, 2001. – 320 с.
110. Кульчицький В. С., Тищик Б. Й. Історія держави і права України: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. / В. С. Кульчицький, Б. Й. Тищик – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2008. – 624 с.

111. Лемак В. Конституційне правосуддя в державах Центральної Європи: досвід для України / В. Лемак // Право України. – 2010. – №6. – С. 54-59.
112. Луспенник Д. Д. Розгляд цивільних справ судом першої інстанції / Д.Д. Луспенник. – Харків: Харків Юридичний, 2006. – 480 с.
113. Луць Л. А. Загальна теорія держави та права: Навчально-методичний посібник (за кредитно-модульною системою) / Л. А. Луць. – К.: Атіка, 2008. – 412 с.
114. Люкина О. В. Судебно-правовой прогресс в современной России: Общетеоретический аспект: Автореферат дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / О. В. Люкина. – Тамбов, 2009. – 23 с.
115. Майкут Х. В. Цивільне право на українських землях за Литовськими статутами: історико-правове дослідження: Автореферат дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Х. В. Майкут. – Львів, 2009. – 20 с.
116. Маляренко В. Т. Суди в Україні несамотійні, а судді залежні / В. Т. Маляренко // Електронний ресурс. Режим доступу: www.president.gov.ua/news/26731.html
117. Маляренко В. Доповідь Комісії з питань правосуддя щодо концептуальних засад конституційно-правової модернізації правосуддя України / В. Маляренко // Електронний ресурс. Режим доступу: http://constituanta.blogspot.com/2013/02/blog-post_4.html
118. Маляренко В. Кримінально-процесуальне законодавство України: питання становлення і розвитку / В. Маляренко // Право України. – 2003. – № 9. – С. 3-10.
119. Мартинова О. М. Місце і роль місцевих загальних судів в системі органів державної влади України / О. М. Мартинова // Наше право. – 2011. – №3. – С. 97-101.
120. Мартинчик Е. Г. Судебная власть в Молдове / Е. Г. Мартинчик. – Кишинев: 1999. – 148 с.

121. Мартянова С. М. Правовий статус суддів у системі влади Запорізької Січі / С. М. Мартянова // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2008. – №3. – С. 23-28.
122. Мартянова С.М. Правові джерела та нормативно-правове забезпечення діяльності суддів Війська запорізького козацько-гетьманської доби / С. М. Мартянова // Митна справа. – 2011. – №1. – Ч.2. – С.320-328.
123. Мацькевич М. М. Історико-правові аспекти розвитку судової системи на території Західної України в період панування Австро-Угорської монархії / М. М. Мацькевич // Незалежний суд – гарантія захисту прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина [Текст]: Мат. Всеукр. наук.-практ. конференції, 30 травня 2009 року. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2009. – С. 153-157.
124. Меленко С. Г. Суд і процес у Давньоруській державі / С. Г. Меленко // Незалежний суд – гарантія захисту прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина [Текст]: Мат. Всеукр. наук.-практ. конференції, 30 травня 2009 року. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2009. – С. 200-205.
125. Меліхова Ю. Суд і суддя в історичній реальності (від Київської Русі до сьогодення) / Ю. Меліхова // Вісник Академії правових наук. – 2011. – №1. – С. 217-228.
126. Мельник М. Пропозиції до проекту Концепції внесення змін до Конституції України (щодо організації та функціонування судової влади) / М. Мельник // Юридичний вісник України. – 2012. – №45(від 10-16 листопада). – С.4-5.
127. Менджул М. В. Судовий захист прав та законних інтересів громадян / М. В. Менджул. – Ужгород : Видавництво Олександри Гаркуші, 2013. – 212 с.
128. Мендусь Є. Рекомендації Європейської комісії «За демократію через право» як джерело реформування законодавства України / Є. Мендусь // Віче. – 2012. – №20. – С.21-26.

129. Мироненко О. М. Світоч української державності. Політико-правовий аналіз діяльності Центральної Ради / О. М. Мироненко. – К., 1995. – 328 с.
130. Мішина Н. Конституційна скарга в Україні: можливості використання досвіду США / Н. Мішина // Право США. – 2013. – № 1-2. – С. 258–266.
131. Мороз О. А. Верховний Суд України: шлях становлення та сьогодення / О. А. Мороз // Незалежний суд – гарантія захисту прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина [Текст]: Мат. Всеукр. наук.-практ. конференції, 30 травня 2009 року. - Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2009. – 600 с. – С. 230-237.
132. Москвич Л. До питання про проблеми судової реформи / Л. Москвич // Вісник Академії правових наук України. – 2009. - №4. – С. 171-179.
133. Москвич Л. До питання удосконалення статусу суддів як складового елементу системи заходів підвищення ефективності судової системи / Л. Москвич // Вісник Академії правових наук України. – 2011. – №1. – С.184-197.
134. Москвич Л. М. Ефективність судової системи: концептуальний аналіз : Монографія / Л. М. Москвич. – Харків : Видавництво «ФІНН», 2011. – 384 с.
135. Москвич Л. М. Організаційно-правові проблеми статусу суддів. – Автореферат дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10 /Л. М. Москвич – Харків, 2003. – 20 с.
136. Москвич Л. М. Принцип незалежності судової системи: міжнародні стандарти й український досвід / Л. М. Москвич // Проблеми законності. – 2010. – №109. – С. 175-184.
137. Москвич Л.М. Професіоналізм суддів як передумова побудови ефективної судової системи / Л. М. Москвич // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. – 2010. – №1. –С. 48-54.
138. Москвич Л. М. Статус суддів: теоретичний та порівняльно-правовий аналіз : монографія / Л. М. Москвич. – Білозерка, 2004. – 224 с.

139. Музиченко П. П. Історія держави і права України: Навч. посіб. – 5-те вид., випр. і доп. / П. П. Музиченко. - К.: Т-во «Знання», КОО, 2006. – 437 с.
140. Назаров І. В. Принципи побудови судової системи: монографія / І. В. Назаров. – Х. : Вид-во «ФІНН», 2009. – 144 с.
141. Назаров І. В. Судові системи країн Європейського Союзу та України: генезис та порівняння: монографія / І.В. Назаров. – Харків : Видавництво «ФІНН», 2011. – 432 с.
142. Назаров І. В. Правовий статус Вищої ради юстиції: Автореферат дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10 / І. В. Назаров. – Х., 2005. – 20 с.
143. Назаров І. В. Принцип територіальності побудови судової системи в законодавстві України та європейських держав / І. В. Назаров // Проблеми законності. – 2009. – Вип.104. – С.223-231.
144. Назаров І. В. Теоретичні аспекти визначення принципів побудови судової системи / І. В. Назаров // Проблеми законності. – 2009. – Вип.102. – С. 204-211.
145. Обрізко І. М. Поняття та зміст спеціалізації судів як принципу організації судової влади / І. М. Обрізко // Соціологія права. – 2011. – № 2. – С. 48-54.
146. Обрусна С. Ю. Адміністративно-правові засади судової реформи в Україні: теорія, історія, сучасність : монографія / С. Ю. Обрусна. – Харків: ХНУВС, 2010. – 304 с.
147. Овчаренко В. А. Державний механізм забезпечення інваріантного функціонування судової системи: Автореферат дис. .. канд. з держ. упр.: 25.00.02 / В. А. Овчаренко. – Донецьк, 2008. – 24 с.
148. Овчаренко В. А. Державний механізм забезпечення інваріантного функціонування судової системи: Дис. ... канд. наук з держ. управ.: 25.00.02 / В. А. Овчаренко. – Донецьк, 2008. – 174 с.
149. Окрема думка судді Конституційного Суду України Шишкіна В. І. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 54 народних депутатів України щодо

- відповідності Конституції України (254к/96-ВР) (конституційності) окремих положень законів України «Про судоустрій і статус суддів» (2453-17), «Про Вищу раду юстиції» (22/98-ВР) (справа про повноваження державних органів у сфері судоустрою) // Електронний ресурс. Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>
150. Олійник І., Безбожна О. Інституціоналізація конституційної скарги: новаційний механізм гарантії прав і свобод особистості / І. Олійник, О. Безбожна // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 9. – С. 24-29.
151. Організація судової влади в Україні : навч. посіб. / І. Є. Марочкін, Н. В. Сібільова, В. П. Тихий [та ін.] ; за ред. І. Є. Марочкіна, Н. В. Сібільової. – Х. : Одісей, 2007. – 328 с.
152. Остапенко О. Місце, роль та компетенція господарських судів у судовій системі України / О. Остапенко // Публічне право. – 2012. – №3. – С. 337-342
153. Оцінка Закону України «Про судоустрій і статус суддів» 2010. – 30 с. // http://www.fair.org.ua/content/library_doc/UROL_Assessment_Report_on_the_Law_on_the_Judiciary_FINAL_UKR.pdf
154. Павелко В. О. Еволюція інституту апеляційного судочинства на українських землях від Київської Русі до середини XIX ст. / В. О. Павелко // Актуальні проблеми держави і права. – 2012. – №2. – С.306-311.
155. Паньонко І. М. Система органів управління Запорізької Січі: Монографія / І. М. Паньонко. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2006. – 144 с.
156. Паньонко І. М. Кримінальне право козацької доби / І. М. Паньонко // Життя і право. – 2005. – № 6-7 (18-19). – С. 25-29.
157. Петренко В. Підвищення довіри громадськості до суду / В. Петренко // Електронний ресурс. Режим доступу: http://zib.com.ua/ua/33298-pidvischennya_doviri_gromadskosti_do_sudu.html

158. Петрів І. М., Філатов В. О., Медвецький Ю. О. Військові судові та правоохоронні органи України: Навчальний посібник / І. М. Петрів, В. О. Філатов, Ю. О. Медвецький. – Ірпінь: Національний університет ДПС України, 2007. – 116 с.
159. Петрухин П. Л. Система конституционных принципов советского правосудия / П. Л. Петрухин // Советское государство и право. – 1981. – № 5. – С. 77-85.
160. Пилипчук П. Судова реформа має бути головною складовою більш широкої правової реформи / П. Пилипчук // Електронний ресурс. Режим доступу: www.president.gov.ua/news/26731.html
161. Положення про Міністерство юстиції України затверджене Указом Президента України від 6 квітня 2011 року // Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/>
162. Поляков І. І. Організація і діяльність судових органів таврійської губернії за судовою реформою 1864 року (60-90-ті роки ХІХ ст: Автореферат дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / І. І. Поляков. – Х., 2002. – 19 с.
163. Порівняльне судове право: Навч. посіб. / І. Є. Марочкін, Л. М. Москвич, Н. В. Сібільова, В. С. Бабкова, Ю. І. Крючко; за ред. І. Є. Марочкіна та Л. М. Москвич. – Х.: Право, 2008. – 112 с.
164. Постанова Верховної Ради України «Про перейменування військових трибуналів України у військові суди України і продовження повноважень їх суддів» від 03.02.1993 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – №15. – ст.135.
165. Постанова Пленуму Верховного Суду України «Про затвердження Регламенту Пленуму Верховного Суду України» від 09.04.2012 № 5 // Електронний ресурс. Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-12>
166. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 1997 р. №7 «Про посилення судового захисту прав та свобод людини і громадянина»

- // Електронний ресурс. Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-97>
167. Потапенко С. В. Сутність та призначення принципів адміністративного судочинства України / С. В. Потапенко // Право і безпека. – 2010. – № 2. (34). – С. 24-29.
168. Прилуцький С. В. Вступ до теорії судової влади (Суспільство. Правосуддя. Держава): Монографія С. В. Прилуцький. – К: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2012. – 317 с.
169. Притика Д. М. Правові засади організації і діяльності органів господарської юрисдикції та шляхи їх удосконалення / Д.М. Притика. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – 328 с.
170. Притика Д. Створення науково обґрунтованої системи правосуддя в Україні – головна мета судової реформи / Д. М. Притика // Право України. – 2009. – №12. – С. 71-85.
171. Про утворення місцевих та апеляційних адміністративних судів, затвердження їх мережі та кількісного складу судців : Указ Президента України від 16.11.2004 р. № 1417/2004 // Урядовий кур'єр. – 2004. – 24 листопада (№ 224).
172. Проект Закону України «Про мирових суддів територіальних громад» від 10 жовтня 2008 р. за № 3291 // Електронний ресурс. Режим доступу: http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_1?id=&pf3511=3557
173. Пропозиції щодо наступних кроків судової реформи в Україні. Підготовлено за результатами обговорення під час конференції «Судова реформа в Україні та світові стандарти незалежності судової влади» (26-27 жовтня 2010 р., Київ). 12 листопада 2010 року. – 11 с.
174. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави. Навчальний посібник. – Видання 5-те, зі змінами. / П. М. Рабінович. – К.: Атіка, 2001. – 176 с.
175. Рабінович П. Практика Страсбурзького суду як орієнтир діяльності Конституційних судів з імплементації європейських стандартів прав

- людини / П. М. Рабінович // Вісник Конституційного Суду. – 2005. - №6. – С. 34-40.
176. Рабінович П. М., Хавронюк М. І. Права людини і громадянина: Навчальний посібник / П. М. Рабінович. – К.: Атіка, 2004. – 464 с.
177. Ремескова Ю. О. Установчі функції Президента України стосовно судової влади / Ю. О. Ремескова // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, № 945, серія: «ПРАВО». – 2011. – №9. – С. 351-357.
178. Різник С. Критика Конституційного Суду України: причини, мотиви, наслідки / С. Різник // Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2013/08/8/6995691/>
179. Рішення Конституційного Суду України від 21.06.2011 № 7-рп/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-11>
180. Рішення Конституційного Суду України у справі про Касаційний суд України: від 11.12.2003 р., № 20-рп/2003 // Офіційний вісник України. – 2003. – № 51. – Т. 1. – Ст. 2705.
181. Романовський Я. Я. Становлення військового судочинства у країнах Європи / Я. Я. Романовський // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Держава та армія. – 2012. – Вип.724. – С. 240-245.
182. Романюк Я. «Довіра до суду буде тоді, коли кожен зрозуміє: суд учинив справедливо, життєво, мудро» / Я. Романюк // Електронний ресурс. Режим доступу: http://zib.com.ua/ua/46139golova_verhovnogo_sudu_yaroslav_romanyuk_rozpoviv_koli_bude_.html
183. Рум'янцев В. О. Судова система в Україні в період «української революції» 1917-1921 рр. / В. О. Рум'янцев // Проблеми законності. – 2009. – Вип.100. – С. 53-62.

184. Савуляк Р. Судові органи Російської імперії на Україні за реформою 1864 р. / Р. Савуляк // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2004. – Випуск 39. – С. 121-127.
185. Савчин М. В. Конституційне право України : підручник / відп. ред. проф., д.ю.н. М. О. Баймуратов. – К. : Правова єдність, 2009. – 1008 с.
186. Селіванов А. О. Конституційна юрисдикція: поняття, зміст, принцип верховенства права, правові позиції по справах прав людини і конституційних конфліктів у сфері публічної влади / А. О. Селіванов. – К.: Вид. Дім «Ін Юре», 2008. – 120 с.
187. Сердюк В. Право на судовий захист у контексті змагальності сторін / В. Сердюк // Слово національної школи суддів України. – 2012. – №1. – С. 101-110.
188. Сердюк В. В. Верховний Суд України: Витоки, сучасність, перспективи: Монографія / В. В. Сердюк. – К.: Істина, 2008. – 304 с.
189. Сердюк В.В. Деякі проблеми функціонування судових інстанцій (судоустрійний аспект) / В. В. Сердюк // Адвокат. – 2012. – №4. – С. 7-11.
190. Сердюк В. В. Співвідношення принципів побудови системи судів загальної юрисдикції / В. В. Сердюк // Держава і право. – 2012. – Вип.56. – С. 142-147.
191. Сердюк В.В. Юрисдикція судів України за спеціалізацією: Автореферат дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10 / В.В. Сердюк. – Київ, 2003. – 22 с.
192. Сердюк В. В. Юрисдикція судів України за спеціалізацією: Дис.... канд. юрид. наук: 12.00.10 / В. В. Сердюк. – Київ, 2003. – 177 с.
193. Сердюк В. О. Проблеми реалізації судово-правової реформи в Україні (1991-2004 рр.): Дис.... канд. юрид. наук: 12.00.01 / В. О. Сердюк. – Київ, 2007. – 192 с.
194. Сердюк В. О. Проблеми реалізації судово-правової реформи в Україні (1991-2004 рр.): Автореферат дис.... канд. юрид. наук: 12.00.01 / В. О. Сердюк. – Київ, 2007. – 20 с.

195. Скакун О. Ф. Теорія права і держави: Підручник / О. Ф. Скакун. – К.: Алерта; КНТ ; ЦУЛ, 2009. – 520 с.
196. Сокальська О. В. Нариси з історії українського судочинства (XVI – початок XVII ст.): монографія / О. В. Сокальська. – Одеса: Інтерпрінт, 2010. – 210 с.
197. Спільний експертний висновок щодо проекту Закону України «Про судоустрій і статус суддів», підготовлений Венеціанською Комісією і Дирекцією з технічного співробітництва Генеральної Дирекції з прав людини та правових питань Ради Європи. Ухвалений Венеціанською комісією на 82-му пленарному засіданні (Венеція, 12-13 березня 2010 року) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.judges.org.ua/about.htm>
198. Сравнительное конституционное право: Учебное пособие / Отв. ред. В. Е. Чиркин. – М.: ИД «Юриспруденция», 2011. - 400 с.
199. Стефанюк В. С. Судова система України та судова реформа / В. С. Стефанюк. - К.: Юрінком Інтер, 2001. – 176 с.
200. Стецюк Б. Р. Кримінальний процес у судовій системі Гетьманщини: Автореферат дис.... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Б. Р. Стецюк. – Харків, 2008. – 19 с.
201. Стратегічний план розвитку судової влади України на 2013-2015 роки // Електронний ресурс. Режим доступу: <http://court.gov.ua/userfiles/Strateg plan.doc>
202. Струс-Духнич Т. В. Судова влада в період розбудови громадянського суспільства : теоретико-правові аспекти: Автореферат дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Т. В. Струс-Духнич. - Львів, 2012. – 21 с.
203. Ступаченко Д. Перспективи реформування національної судової системи в контексті європейської інтеграції України / Д. Ступаченко // Право України. – 2008. – № 7. – С. 17-20.

204. Суд, правоохоронні та правозахисні органи України: підручник / О. С. Захарова, В. Я. Карабань, В.С. Ковальський та ін.; відп. ред. В. Маляренко. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 376 с.
205. Татаренко В. Реформування судової влади в Україні в контексті євроінтеграційних процесів / В. Татаренко // Державне управління та місцеве самоврядування. – 2010. – №2. – С. 114-121.
206. Теліпко В. Е. Закон України «Про судоустрій і статус суддів». Науково-практичний коментар / За ред. В. В. Молдована. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 528 с.
207. Теремецький В. І. Особливості впровадження суду присяжних за новим Кримінальним процесуальним кодексом України / В. І. Теремецький // Форум права. – 2012. – № 3. – С. 728-735.
208. Тернавська В. М. Інститут суду присяжних в Україні (історико-правовий аспект): Автореферат Дис.... канд. юрид. наук: 12.00.01 / В. М. Тернавська. – К., 2007. – 20 с.
209. Тимченко Г. П. Принципи судочинства України: методологія дослідження / Г. П. Тимченко // Правова держава. – 2010. – № 21. – С. 306-317.
210. Тимченко Г. П. Проблеми вибору належного суду в Україні / Г. П. Тимченко. – К.: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2009. – 52 с.
211. Тимченко Г. П. Теоретичні проблеми та практика реалізації принципів судочинства в Україні : монографія / Г. П. Тимченко. – К. : Юрид. книга, 2010. – 335 с.
212. Тимченко І. А. Механізм конституційної юрисдикції в Україні: становлення і розвиток / І. А. Тимченко // Право України. – 2010. – №6. – С. 12-25.
213. Тимченко С. М. Судові та правоохоронні органи України : навч. посіб. / С. М. Тимченко. – К. : Центр навч. л-ри, 2004. – 304 с.

214. Тихий В. П. Актуальні проблеми повноважень Конституційного Суду України / В. П. Тихий // Вісник Академії адвокатури України. – 2010. – №2 (18) – С. 128-134.
215. Тищик Б. Й. Польща: історія державності і права (X - початок XXI ст.) / Б. Й. Тищик. – Львів : Світ, 2012. – 512 с.
216. Ткачук А. П. Конституційний Суд у механізмі захисту основних прав і свобод людини: модельний підхід: Дис.... канд. юрид. наук: 12.00.02 / А. П. Ткачук. – Київ, 2012. – 194 с.
217. Тодоров І. Я. Україна на шляху до європейської та євроатлантичної спільноти: Монографія / І. Я. Тодоров. – Донецьк: ДонНУ, 2006. – 268 с.
218. Туркіна І. Є. Правосуддя як форма здійснення державної діяльності / І. Є. Туркіна // Теорія та практика державного управління. – 2011. – №1. – С. 3-11.
219. Туркіна І. Є. Судова влада в системі державного управління: Монографія / І. Є. Туркіна. – Харків : Вид-во Віровець А. П. «Апостроф», 2012. – 204 с.
220. Уварова О. О. Роль принципів права в процесі правозастосування: Автореферат дис.... канд. юрид. наук: 12.00.01 /О. О. Уварова – Харків, 2009. – 21 с.
221. Указ Президента України «Про мережу та кількісний склад військових судів України» від 30 травня 1998 року № 572/98 // Офіційний вісник України. – 1998. – №4 (10). – С. 9-11.
222. Указ Президента України від 10 травня 2006 року № 361/2006 «Про концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів» // Електронний ресурс. Режим доступу: <http://court.gov.ua>
223. Усеїнова Г. С. Судова реформа УСРР 1922-1929 рр.: етапи, принципи, цінність досвіду / Г. С. Усеїнова // Право і Безпека. – 2010. – №2. – С.74-80.

224. Федоренко Г. О. Теорія держави і права: Навч.-метод. посіб. для самоств. вивч. дисц. / Г. О. Федоренко. – К.: КНЕУ, 2006. – 232 с.
225. Фіолевський, Д. П. Судова влада і правоохоронна система в Україні : навч. посіб. / Д. П. Фіолевський. – К. : Кондор, 2006. – 322 с.
226. Фурса С. Я., Фурса Є. І., Щербак С. В. Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар: У 2 т., т.1 / За заг. ред. С. Я. Фурси. - К.: Видавець Фурса С. Я., КНТ, 2006. – 912 с.
227. Хавронюк М. І. Чи потрібні Україні мирові суди? / М.І.Хавронюк, С. Ф. Мироненко // Електронний ресурс. Режим доступу: <http://www.viaduk.net/clients/vs.nsf/0/605949BF98DAD31FC22575C8004FD3FE?OpenDocument&Collapse View&RestrictToCategory=605949BF98DAD31FC22575C8004FD3FE&Count=500&>
228. Хотинська О. З. Обов'язковість судових рішень як конституційна засада судочинства України : Автореферат дис.... канд. юрид. наук: 12.00.10 / О.З. Хотинська. – К., 2006. – 20 с.
229. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 (з наст. змінами і доп.). – К.: Атіка, 2013. – 176 с.
230. Чернишова Н. В. Судова влада в Україні. Навчальний посібник / Н. В. Чернишова. – К.: Центр учбової літератури, 2011. – 104 с.
231. Шадура Д. М. Цивільна юрисдикція: Дис.... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Д. М. Шадура. – Харків, 2008. – 223 с.
232. Шевченко В. П., Ткачук О. С. Військові суди України в системі судів загальної юрисдикції: Монографія / В. П. Шевченко, О. С. Ткачук. - К.: КНТ, 2007. – 300 с.
233. Шевчук А. Створення міського станового суду в українських губерніях Російської імперії за реформою 1775 року / А. Шевчук // Волинські історичні записки. – 2009. – Том 3. – С. 27-38.
234. Щербина П. Ф. Судебная реформа 1864 года на Правобережной Украине / П. Ф. Щербина. – Львов, 1974. – 190 с.

235. Юревич І. В. Структурна характеристика єдності судової влади / І. В. Юревич // Юрист України. – 2011. – № 4 (17). – С. 15-21.
236. Яковлів А. Український кодекс 1743 р. // Записки наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка / А. Яковлів. – Мюнхен, 1949. – 211 с.
237. Яровая М. В. Судебные системы современных европейских государств: Сравнительно-правовой анализ: Автореферат дис.... канд. юрид. наук: 12.00.01 / М. В. Яровая. – М., 2006. – 29 с.